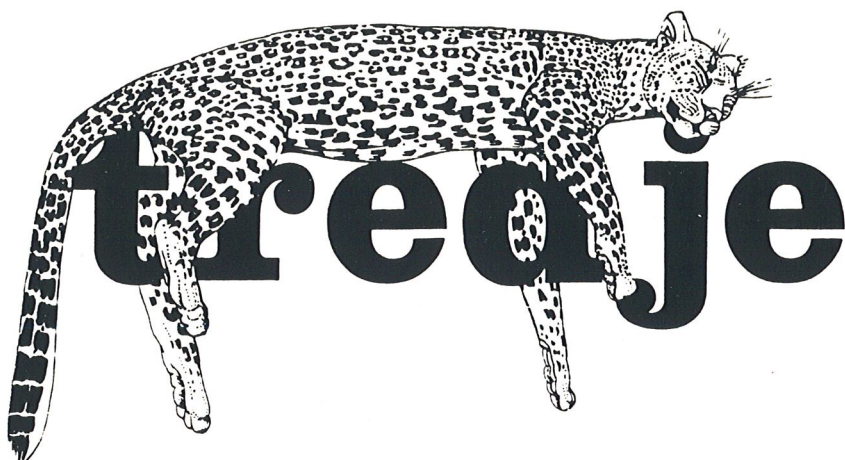

META

världen

90 4

REDAKTIONELLT

1990 års sista nummer av META är på mer än ett sätt "något utöver det vanliga". Först och främst det aktuella temat: vi är denna gång långt borta - geografiskt sett - från medeltiden i Skandinavien. Artikelförfattarna är emellertid svenska medeltidsarkeologer, som med kunskap och erfarenhet "hemifrån" arbetat på olika ställen i tredje världen och där mött en annan "medeltid". Mats Mogren, som varit redaktör för detta nummer, ger i den inledande artikeln en utförlig belysning av detta perspektiv.

Som läsaren genast märker, har META denna gång en omfattning i sidor räknat, som betydligt övergår våra vanliga gränser för såväl enkelnummer som dubbelnummer. Enligt vår uppfattning hade det dock varit olyckligt att enbart av utrymmestekniska skäl inskränka eller dela på författarskaran i detta intressanta och för META:s spalter unika ämne, varför detta nummer med bistånd från Riksantikvarieämbetets fornminnesavdelning fått bli något "extra".

Lika ambitiösa satsningar på våra enkelnummer kan vi dock inte lova våra läsare i fortsättningen - vad gäller sidantalet förstås, inte kvalitén på innehållet, skyndar vi oss att tillägga.

META-redaktionen i Lund

KALLELSE TILL ÅRSMÖTE

Medeltidsarkeologiska föreningen håller årsmöte onsdagen den 13 februari 1991.

Plats: St.Gråbrödersgatan 17b, Lund

Tid: 16, 00

ÖKAD UTBLICK FÖR ÖKAD INSIKT – EN SLAGS INLEDNING

"To understand the sources and ramifications of developments in medieval Europe one must search Benin, Ethiopia and Timor, Japan and the Altai."

(Lynn White Jr)

Detta temanummer av META handlar om svenska arkeologers, företrädesvis medeltidsarkeologers, arbete i olika länder i tredje världen under senare år, inom ramen för de samarbetsprojekt som har bekostats av det svenska vetenskapliga biståndsorganet SAREC. Vad som började med ett besök i Mocambique 1980 (Trotzig 1981), har idag svällt ut till en verksamhet som sysselsätter en stor grupp svenska arkeologer i ett tiotal länder och som har förutsättningar att fortsätta att expandera. Gustaf Trotzig beskriver nedan den utveckling som har ägt rum. Ett antal av arkeologerna ger därefter sin syn på arbetet i "sina" respektive länder, på vad vi kan tillföra och vad vi kan lära. Lars Redin, som på ett tidigt stadium deltog i utformandet av den internationella verksamheten, försöker sig slutligen på att göra en utvärdering av ett knappt decenniums erfarenheter.

Vad har vi då där nere i värmen att göra? Har vi inte nog med arbetsuppgifter hemmavid? Hur skall vi nordiska medeltidare kunna bidra med någonting där nere? Har vi egentligen någon nytta av att skaffa kunskap om kulturkretsar så långt från vår egen?

Vi har alla mött detta ifrågasättande ett flertal gånger, från både kollegor och andra. Det har till och med satts ifråga av brittiska kollegor om västerlänningar har rätt att vara där, och om västerländsk arkeologi med dess teori och metod, har någon relevans för de utomeuropeiska kulturerna överhuvudtaget (Bray & Glover 1987).

Den första frågan kan besvaras mycket enkelt: vi är där för att lära ut, men även för att lära. I samtliga fall har samarbetslandet begärt att Sverige skall bidra med metodiskt kunnande för att utbilda arkeologer i fälttekniker och att utveckla de interna forskningsstrukturen. Kunskapen likaväl som det materiella kulturarvet skall stanna i respektive land. Detta framstår som något fundamentalt nytt inom tredje världens arkeologi. Tidigare har vi enbart sett en expeditonsarkeologi som har utgått från de stora institutionerna

och museerna i västvärlden och som från tredje världen har tagit med sig såväl själva fynden som kunskapen om de olika kulturerna tillbaka till Europa och Nordamerika och lämnat ett plundrat studiefält bakom sig (se t.ex. Bandaranayake 1978). Sverige har nu, genom de påstått engelska metalldetektorligornas härjningar på Öland, Gotland och Adelsö, hamnat i en liknande situation.

Vi inom SAREC-projekten tar inte med oss någonting från samarbetsländerna om det inte gäller att få analyser utförda vid svenska forskningsinstitutioner. Redan detta att vi strävar efter att bygga upp kunskapen om kulturarvet på platsen motiverar vårt deltagande i projekten, för utplundringen fortsätter på andra håll. Jag skrev att vi var där för att lära ut men också för att lära. Denna senare aspekt återkommer jag till längre fram då den fjärde frågan skall försöka ges ett svar.

Moberg, utblicken och insikten

Så till den andra frågan. Även den kan ges ett kortfattat svar som hänger samman med en hänvisning till svaret på den fjärde frågan, men jag skall även tillåta mig en liten utvikning. Naturligtvis har vi mer än nog av arbete hemmavid, men hur utför vi det? Det har funnits en sorts skygglappsarkeologi i vårt land under långa tider som har hävdat att det räcker gott om vi känner till länderna kring Östersjön och Nordsjön och har en hygglig utblick över resten av Europa norr om Alpema, men att vi ingenting kan lära av andra kontinenters arkeologi. Forskare som Ture Arne och Hanna Rydh framstod som ganska solitära fenomen.

En som försökte plocka bort skygglapparna från svensk arkeologi var Carl-Axel Moberg. Hans helhetssyn på människans kultur och hans internationella kontaktnät (se t.ex. Stjernquist 1988) formade uppläggnin-gen av utbildningen i Göteborg. Om man bläddrar i den lokala studieplanen för arkeologiutbildningen i Göteborg, fastställd 1973-06-04, så möter hans syn på arkeologin redan i kursbeskrivningens första meningar: "Arkeologi blir i våra dagar i stora delar av världen en alltmer utpräglat allmän och global vetenskap. Den är historisk och antropologisk." På B-nivå hade lagts in en kurs i antropologisk arkeologi, vilket motiverades med att "för den, som fått grundläggande utbildning främst inom den tysk-skandinaviska forskningstraditionen, som normalstudieplanen ansluter sig till, kan det

vara förenat med svårigheter att utnyttja publikationer inom den amerikanska etc antropologiska traditionen. Detta kan göra det svårt att tillgodogöra sig den aktuella utvecklingen av en globalt inriktad arkeologi." På den tiden hade ingen någonsin hört talas om Hoddrar och Shanksar och Tilleyar; det var New Archaeology som, vid sidan av historiemarkalismen, utgjorde det huvudsakliga alternativet till positivismen och detta, liksom Mobergs nära kontakter med Binford, lyser igenom i litteraturanvisningarna, men det är egentligen oväsentligt. Det viktiga är strävan efter utblick bortom Östersjöbäckenet. Som Moberg lär skall ha sagt: "Det finns ingen kommunal astronomi heller".

Detta fnös man åt bland studenterna i Uppsala när jag kom dit med min resväska för femton år sedan för att påbörja min arkeologiutbildning, och efter att ha valt mellan Uppsala och Göteborg utan att veta ett dugg om vad det var jag valde och vad jag valde bort. "I Göteborg får man bara läsa en massa amerikanska böcker som man inte har någon nytta av och inte får man lära sig gräva heller", sa man till mig. Tretton år efter det Binfordska paradigmatets framflytande var Uppsala fortfarande positivismens ointagliga högborg, åtminstone känns det så så här retrospektivt. Göteborgsutbildade kollegor har sagt mig att fornsakskänndomen måhända kunde ha varit något bättre i Göteborg, men jag har aldrig hört någon beklaga att man fick läsa "amerikanska böcker".

Vad vill jag nu ha sagt med allt detta? Jo, att många av oss har försökt lösa våra arbetsuppgifter hemmavid utifrån ett begränsat synfält. Jag har gång på gång funnit att det är just i de "amerikanska böckerna" som de nya uppslagsändarna finns, då jag försöker nysta upp ett problem på hemmapfronten. Mayanistikens utveckling av olika fältmetoder är ett exempel. Där finns enorma ekonomiska resurser bakom projekten, vilket ger kollegorna där borta möjligheter att testa metoder i fält i stor skala. En tidskrift som World Archaeology eller den utmärkta Journal of Field Archaeology, som utges i Boston, innehåller massor som skulle kunna komma svensk arkeologi till godo och de borde finnas vid varje grävande institution i landet.

Moberg var åtskilliga år före sin tid och stod länge ganska ensam. Det är väl först nu som arkeolog-Sverige i stort börjar skaffa sig samma insikter som han hade. Nu ser litteraturanvisningarna i Uppsala annorlunda ut: Anales-skolan och historiemarkalismen samsas med både Hodder och Bin-

ford och ekologisk, antropologisk och experimentell arkeologi kompletterar den nödvändiga fornsakskännedomen. T.o.m. medeltidsarkeologin har fått plats. Etablerandet av en avdelning för afrikansk arkeologi på Gustavianum bör ha betytt en hel del.

Samarbetsprojekten med länderna i tredje världen har givit oss en annan möjlighet att komma ikapp på allvar, för nu tvingas vi sätta oss in i för oss nya teoretiska modeller exemplifierade med för oss främmande material för att vi överhuvudtaget skall kunna använda vår egen kunskap på främmande mark. Det är sannolikt att vi därigenom kommer att se vårt eget material här hemma på ett nytt sätt och egentligen var det väl just det som Moberg var ute efter om jag har förstått saken rätt.

Vad kan vi bidra med?

Nå, men kan vi verkligen bidra med någonting? Är det inte vettigare att forskare som har specialiserat sig på Östafrika eller Sydasiens får sköta saken? För det första så finns det specialister på både Afrika och Asien bland oss som jobbar där, även om det inte rör sig om fler än två stycken än så länge (det finns inte så många fler att tillgå). Vi skall dock komma ihåg att det är fältmetodutvecklingen som våra samarbetspartners vill ha i första hand, och där ligger vi i Sverige mycket längre fram än vi själva med våra mindervärdeskomplex inbillar oss. Detta skall inte uppfattas som att jag försöker framhäva vår egen förträfflighet. Det är helt enkelt så att vi med vår fornminneslagstiftning har fått en arbetssituation med en väldigt undersökningsvolym, där vi dagligen tvingas lösa praktiska problem samtidigt som vi ges möjlighet till större framförhållning och därmed en mer probleminriktad utgrävningsverksamhet med större vetenskaplig akribi än den s.k. "rescue archaeology" som bedrivs i andra länder. Att vi inte alltid har haft detta klart för oss tror jag beror på vårt lilla begränsade språkområde och begränsade publiceringsverksamhet på världsspråken och därmed brist på respons utifrån. (Publicera oftare på engelska!) Jag har varit med om att man har bjudit in t.ex. engelska föreläsare till kurser och konferenser med det sannolika syftet att "få klass på tillställningen" och då fått erfara att vi i Skandinavien har lika mycket att lära dem som de oss. Svaret på frågan är att vi absolut har en hel del att komma med i tredje världen.

Dessutom finns ett par andra aspekter på vårt deltagande. I mitt eget pro-

jekt har jag upptäckt att man har reagerat med en viss förvåning, som snabbt har förbytts i förtjusning, över vårt egalitära sätt att handskas med folk. Vi har helt enkelt struntat i eventuella hierarkiska system och jobbat som vi jobbar hemma, dvs att inte betrakta medarbetarna som kulis utan som just medarbetare och genom att själva delta i det mödosamma fältarbetet. Vidare har vi i Sverige hittills förskonats från en politisering av arkeologin och från etnisk chauvinism vilken söker stöd i arkeologin, varför jag tror att vi borde kunna lära ut något även på den punkten. Det kräver dock att vi själva formulerar etnicitetsproblematiken mer explicit (se även artikeln om Sri Lanka).

Att definiera oss själva

Så har vi då kommit fram till den fjärde och kanske viktigaste frågan i det här sammanhanget: har vi egentligen någon nytta av att vi själva skaffar oss kunskaper om dessa främmande kulturer? Vad har det forna Madagaskar, Somalia eller Sri Lanka med nordisk medeltid att göra?

Ja, det där beror nog alldeles på vad vi intresserar oss för: Är det enbart romansk skulptur, nordisk numismatik eller sfragistik, så kanske vi kan bespara oss ökendammet eller djungelhettan, men om vi dessutom sysselsätter oss med urbaniseringsprocesser, statssamhällets uppkomst, feodala strukturer, "senmedeltidens kris", järnproduktionens organisation, epigrafins sociala kontext, jordbruksteknologi eller något annat lika spännande, då är definitivt ett studium av främmande kulturkretsar till vår fördel.

För oss medeltidare är det närmast en fråga om hur vi definierar oss själva och vårt ämne. Här är inte platsen för att referera den diskussion som redan har förts under många år, utan jag hänvisar endast till alla inlägg som har gjorts och tryckts tidigare, bl.a. i META (t.ex. Österberg 1978, Stjernquist, Baudou, Malmer och Cinthio 1979, Cinthio 1984, Christophersen 1986, Andrén 1988, Wienberg 1988, Welinder 1989).

Man kan grovt säga att definitionerna på medeltidsarkeologi fördelar sig på följande sätt

1. Kronologiska definitioner, t.ex. 1060–1521 eller 476–1453.
2. Arkeologin om det skriftliga källmaterialets epok.
3. Arkeologin om den katolska (eller kristna) tiden.
4. Arkeologin om det feodala produktionssättets epok.

De båda första definitionerna kan sägas vara utpräglad historiska, dvs utformade utifrån historikernas premisser, de båda senare tar fasta på enskilda samhällseliga strukturer vilkas förekomst får utgöra definitionen. Jag vill hävda att samtliga är dåliga eller mindre lyckade. Varför?

För att spara utrymme så går jag inte in på diskussionen om det bör finnas ett separat medeltidsarkeologiskt ämne vid sidan av den förhistoriska arkeologin; jag förutsätter någorlunda consensus om att ämnet har ett berättigande. (Vilket ingalunda innebär att ett ökat samarbete med förhistorikerna inte vore önskvärt). Vidare antas att de flesta anser att den s.k. nya tidens arkeologi också har ett berättigande och att den räknas som så integrerad med medeltidsarkeologin att den inte kan ses som en självständig disciplin – att vi tjänar på att hålla samman medeltidens och nyare tidens arkeologi.

Under det senaste året har det förts en diskussion, bl.a. inom ramen för doktorandseminariet i Lund, om vi inte måste börja definiera stadsbegreppet, och för den delen även t.ex. borgen eller byn, arkeologiskt istället för att (som det gjordes inom projektet Medeltidsstaden) utgå från historikernas definitioner. Själv anser jag det som en absolut nödvändighet om vi överhuvudtaget skall komma vidare och erhålla någon i absolut mening ny kunskap.

Skall vi då inte definiera även själva medeltidsarkeologin från en ahistorisk ståndpunkt? Jag har svårt att tro att vi kan avgränsa vårt ämne genom att bara använda vårt källmaterial. Det skulle ge lika konstiga avgränsningar som en definition som bara bygger på ett historiskt källmaterial. Det bör dock gå att finna en gemensam teoretisk bas där arkeologer, historiker, geografer, antropologer etc. kan tala samma språk.

Den första definitionen ovan är alltså lätt att avfärda. Skulle "medeltidsarkeologi" vara detsamma som medeltidens arkeologi? Inte om vi antar att nyare tidens arkeologi skall vara en del av ämnet. Dessutom är medeltiden i sig en abstraktion som inte grundar sig på något av oss använt material. Jo men, säger ni, medeltiden skiljer ju sig från föregående period genom kristendomen, skriftspråket och det feodala produktionssättet. Även om detta kan diskuteras och bli till hela artiklar i varje enskilt fall, så frågar jag mig om inte dessa samhällseliga fenomen är underordnade någon större helhet som bättre kan definiera vårt ämne ensam, än om man adderar en rad olika

strukturer och företeelser till varandra. Vad är då det för en helhet? Jo stats-samhället!

Att studera staten

Om vi definierar vår diciplin som statssamhällets arkeologi, så har vi visserligen inte åstadkommit någon definition utifrån strikt arkeologiska premisser utan snarare utifrån antropologiska och samhällsteoretiska, men det tycks mig som om denna definition bättre än alla andra avgränsar vårt studium från den förhistoriska arkeologin. Det blir dock nödvändigt att genast skapa arkeologiska definitioner till de antropologiska begreppen (jmf geografen Dodgshons försök i samma riktning inom sin diciplin. Dodgshon 1987). Richard Hodges berörde frågan vid The Society for Medieval Archaeology's 25-årsjubileum:

"We have to recognize the archaeological expressions of ranged, stratified, feudal and capitalist states and we have to use our finely dated artifacts to move beyond static comparisons of one level of human organization to the next" (Hodges 1983:27).

Detta kräver emellertid att vi definierar begreppet stat och det är just här som tredje världens arkeologi kan bidra med en hel del. I vårt land har diskussionen om statens uppkomst under senare år mest varit en debatt för eller emot Västgötaskolan. Snacka om skyggglappar, ankdammer eller storm i vattenglas!

På den allra senaste tiden har man dock kunnat märka ett revitaliserat intresse inom skandinavisk arkeologi för frågorna kring statens uppkomst i ett allmänt perspektiv (t.ex. Hyenstrand 1989, Brendalsmo 1989) vilket är mycket glädjande, liksom det är att följa diskussionerna kring den stora, uppmärksammade undersökningen i Sigtuna under senare år. Blir den månne en vändpunkt i den hittills så inkrökt debatten om statens uppkomst? Ett hälsosamt ifrågasättande av att vi har överlätit åt enbart historikerna att beskriva statsbildningsprocessen har likaledes börjat uppträda (Ambrosiani 1989).

På det internationella planet har emellertid ett träge arbete, att försöka åstadkomma definitioner som inte är områdes- eller tidsspecifika, pågått i många år. Mest kända är väl Henri J.M. Claessen och Peter Skalnik, vilka har samlat bidragslämnarna till volymer som "The Early State (Claessen

och Skalnik 1978) och "The Study of the State" (Claessen och Skalnik 1981) omkring sig. I den första volymen har de båda redaktörerna försökt sig på en syntes där man ställer upp en rad strukturella karakteristika för vad som är en stat och hur väl dessa överensstämmer med den långa rad av case-studies som presenteras. Här skall man lägga märke till att man vid sidan av de tidiga statssamhällena i Frankrike och Norge, vilka har fått representera Europa, ställer inte bara Kina, Indien eller Kambodja utan även t.ex. Tahiti, Rwanda och den mongoliska nomadstaten, vilka vi måhända inte skulle komma på tanken att jämföra oss med här i Norden. Det framstår där som uppenbart att en definition av staten enbart utifrån ett medeltida europeiskt material skulle komma att halta betydligt. Vi finge en områdes- och tidsspecifik definition, som man kan ifrågasätta om vi är betjänta av.

I detta ligger implicit att medeltidsarkeologin har åtskilligt gemensamt med våra traditionella antikämnen (om man inte tillmäter produktionssättet en alldeles avgörande betydelse för avgränsningen och om man är medveten om att dessa discipliner grundar sig ofta mer på filologi och konstvetenskap än på arkeologi), men det gäller även studiet av högkulturer i andra delar av världen – assyriologin, indologin, sinologin och allt vad det heter. Om nu någon fortfarande bär med sig föreställningen om att "öst är öst och väst är väst och aldrig mötas de två" och tror att det finns avgörande kvalitativa skillnader mellan Europas och Asiens högkulturer, bör han eller hon ta till sig vad t.ex. Debiprasad Chattopadhyaya har att säga i frågan (Chattopadhyaya 1986). Han punkterar där effektivt föreställningen om att Asiens kultur är andlig och Europas vetenskaplig.

Vanföreställningarna är dock svårutrotade och inte alltid så lätta att uppmärksamma. Ett bra exempel kan hämtas från Fernad Braudels mäktiga verk "Civilisationer och Kapitalism 1400 - 1800" I-III.

Braudel hävdar kategoriskt att Europas städer hade en unik dynamik medan städerna i den utomeuropeiska världen var statiska (Braudel 1982, s 460-461). Även läsningen av hans kapitel om teknologi är oroande i detta avseende; han kan inte förklara det indiska och kinesiska försprånget inom järn- och ståltillverkning, varför han sveper det hela i en slöja av mystik (a.a. s 357-358). Ett verk som är så stort och imponerande döljer lätt detaljer som dessa vilka kan konservera en kiplingsk kultursyn.

Behovet av denna typ av insikter har om möjligt blivit ännu större nu i denna nya tid, då Europadebatten förs livligare än förr och då vi redan kan se hur man blåser nytt liv i de gamla myterna, även bland svenska akademiker. Än en gång står folk upp och hävdar på fullt allvar att Europa är unikt (och då menar man i kvalitativ bemärkelse även om det inte sägs rakt ut). Vi arkeologer bör intressera oss för världen utanför, även för att sådan blind dumhet inte skall få stå oemotsagd.

Om det svenska intresset för statsbildningsprocessen fortsätter, så skulle man vilja se fler försöka använda sig av de teoretiska och metodiska landvinningarna inom den internationella arkeologin under senare år. Varför inte försöka använda Colin Renfrew's "peer polity interaction" – modell på ett mellansvenskt material från yngre järnåldern (Renfrew 1986), eller varför inte försöka testa Timothy K. Earle's tankar kring "wealth production" (Earle 1987) på ett lämpligt mellansvenskt material för att se vad det kan ge för förståelsen av den framväxande proto-staten kring Mälaren. Johan Callmer försöker uppenbarligen göra det i Kristianstadsområdet (se t ex Callmer 1982), en undersökning vars resultat det skall bli mycket spännande att ta del av när de en gång föreligger.

Feodalismens natur

Ett parallellfall till statsbildningsprocessen gäller feodalismen. En forsknings portalgestalt som Marc Bloch var uppenbarligen inte omedveten om att det fanns feodala strukturer utanför Europa, men han valde att begränsa sig i brist på källmaterial (Bloch 1940/1989, kap. XXXII). Det är dock sällan som de efterföljande debattörerna i den heta diskussionen om feodalismens definition har höjt blicken för att spana bortom Ural och Bosporen. Ett undantag utgör Eric R. Wolf (1971), men så är han inte heller vare sig historiker eller arkeolog. Man har under senare år börjat inse att det kan vara fruktbart med jämförelser och denna insikt börjar nu avsätta resultat (Leach, Mukherjee och Ward 1985).

I stort sett återstår dock ännu det mesta att göra inom detta fält, trots att det en längre tid varit uppenbart att det i åtskilliga asiatiska samhällen, och många hävdar även i afrikanska och amerikanska, existerat en sorts feodalism, som ibland är mycket lik den västeuropeiska såsom fallet var i Japan (Duus 1969), alltså en centrifugal feodalism, medan andra samhällen föret-

er en centripetal feodalism med ett tidvis starkt kungadöme, men som trots detta är att betrakta som en feodalism (Bandaranayake 1985, Leach 1959 m.fl.) och som har omväxlat med perioder med ett samhälle av mer centrifugal karaktär.

Ett problemkomplex som man inte så ofta ser diskuterat hos oss är kyrkans position i det feodala samhället. I Asien har en omfattande och kvalitativ forskning bedrivits kring den organiserade religionens, främst buddhismens, feodala natur och ekonomiska roll (t.ex. Gunawardana 1979, Aung Thwin 1979, Liebermann 1980, Regmi 1976 och Tambiah 1976). Ett studium av denna forskning skulle nog kunna ge fruktbara infallsvinklar på problemet med vår egen kyrkas roll i samhället.

Snacka om agrarkris!

Här ansluter en tredje problemsfär där tredje världens kulturer skulle kunna hjälpa oss att förstå vår egen medeltid. Det gäller forskningen kring komplexa samhällens kris och/eller kollaps där vi har sett auktoritativa volymer såsom Culberts "The Classic Maya Collapse" (Culbert, ed. 1973), Indrapalas "The Collapse of the Rajarata Civilization" (Indrapala, ed. 1971) eller det hittills främsta försöket till global syntes, och motsvarigheten till Claessen och Skalnik när det gäller krisforskningen, Joseph A. Tainter's "The Collapse of Complex Societies" (Tainter 1988).

Jag har ännu aldrig sett någon koppling mellan vår egen forskning om den senmedeltida agrarkrisen och denna internationella krisforskning och likväl hade, just som våra nordiska länder gick in i sin kris på 1300-talet, tre framstående asiatiska statssamhällen, Sri Lankas, Burmas och Kambodjas, kollapsat nästan samtidigt, statsstrukturen hade rämnat, med avfolkning och desintegration som följd. Lite tidigare hade det mäktiga Srivijayariket på Sumatra gått under liksom Sungriket i Kina. Det återstår åtskilligt för oss här i Norden att göra på detta fält, men vi kan sannolikt underlätta jobbet åtskilligt genom att sätta oss in i det internationella materialet.

Vad är en stad?

Urbaniseringsprocesserna är ett fjärde fält. Om vi skall kunna definiera staden arkeologiskt så kan det vara en hjälp att studera uppkomsten av urbana samhällen i andra områden. Till syvende och sist är ju trots allt be-

greppet stad en fråga om funktioner. Det östafrikanska projektet kan säkerligen bidra med åtskilligt här, och frågan är om inte Asiens tempelstäder kan, åtminstone delvis, jämföras med den urbaniseringsstruktur som Anders Andrén beskriver med utgångspunkt från kungamakt och kyrkor (Andrén 1985, Bandaranayake 1987).

Papuaner på Gotland?

I sammanhanget känns det naturligt att helt kort beröra även den s.k. etno-arkeologin i allmänna ordalag. Den har ju tagits i bruk av såväl processualister som strukturalister liksom av deras vedersakare i kretsen kring Hodder. Dess relevans för svenskt material har dock ifrågasatts och kom att diskuteras intensivt i samband med Göran Burenhults TV-serie från Melanesien och annorstädes, där han fick utstå hård kritik från antropologer som Ulla Wagner och Anita Jacobsson för de paralleller han ville se mellan Melanesien och stenålderns Gotland. Det är att beklaga att debatten inte har förts även kring alla andra, etno-arkeologiskt arbetande, skandinaviska forskares alster, forskare som kanske har verkat mer "i det tysta"; Ola Kyhlberg räknar upp några av dem i sitt lustmord på Burenhults bok på samma tema, "Speglingar av det förflutna" (Kyhlberg 1987) – Broadbent, Browall, Welinder, Mikkelsen, Haaland. Hade även deras och andras arbeten diskuterats, så hade kanske debatten blivit mer sansad. Det är självklart, att man inte kan förflytta ett socialt mönster från antipoderna utan vidare, men vad antropologerna med alla sina symboler och släktskapssystem kanske inte alltid är fullt medvetna om (vilket dock borde stå klart för alla som vill kalla sig arkeologer) är att det materiella källmaterialet ofta betingas av så basala fakta som att människan måste ta, vilket har givit vårt begreppspar produktion - konsumtion, samt att föremålets utseende ytterst betingas av sin funktion. Studiet av det främmande antropologiska materialet innebär därför att man söker nya uppslagsändar och infallsvinklar. Materialet används som idébank! Detta är inte konstigare än att man studerar nordisk etnologi vid sidan av arkeologin.

Några som har hållit på länge inom detta fält, och med ett mycket vackert resultat, är kretsen kring tidskriften *Tools and Tillage*, med nestorn Axel Steensberg i spetsen. Deras arbete har, förutom i tidskriften, resulterat i ett flertal volymer om agrartechnik där man jämför etnografiskt material med

arkeologiskt (t.ex. Steensberg 1980, 1985).

Under arbetet i Sri Lanka har jag erfarit att man inte kan undvika etnoarkeologin. Den finns där runt omkring en hela tiden, t.ex. i form av ens egna grovarbetare inom projektet, och den kan ge väldigt mycket när man tar itu med att analysera ett arkeologiskt material (att man iakttar en kritisk försiktighet är självklart). Man måste alltid våga försöket.

För att avrunda en redan alltför lång inledning kan sägas att ju mer man arbetar med det utomeuropeiska materialet, desto mer påfallande blir behovet av att äntligen försöka integrera Sverige i "världsarkeologin"; yttringarna av mänskligt liv på olika kontinenter är inte så väsensskilda som man vid första påseendet förleds att tro, åtminstone vad gäller det som vi arkeologer sysslar med - det konkreta, materiella.

Ögnar man igenom vad jag har skrivit ovan så framgår det omedelbart att de referenser jag anför oftast faller inom ämnet historia, ibland inom antropologi och mera sällan inom arkeologi. Det känns välbekant på något sätt för en medeltidsarkeolog och kanhända kan vi som arkeologer bidra till att något rätta upp slagsidan.

Jag vill till sist be läsaren plocka fram ett äldre, som jag tror nu ganska tummat, nummer av META, nämligen nr 1-2 1988 där Anders Andrén avslutar sin artikel med en appell för att vi skall "söka jämförelser och inspiration i andra tider och på andra platser". Med undantag för att jag vill byta ut hans begrepp "historisk arkeologi", med allt vad det innebär av en definition baserad på förekomsten av skriftspråk, mot "statssamhällets arkeologi", vilket jag anser innefattar även skriften, så kan vad jag vill säga knappast sägas bättre än det har gjorts av honom. Läs Andrén! Det finns mycket att hämta för vårt vidkommande utanför Europas gränser – och vi har egentligen knappast börjat.

Mats Mogren

Uppsala

Litteratur

- Ambrosiani, B. Kontinuitet och förändring i Mälardalen under slutet av 900-talet. *Mänsklighet genom millennier. En vänbok till Åke Hyenstrand*. 1989.
- Andrén, A. 1985: *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. 1985.
- Andrén, Anders Ting och text - skisser till en historisk arkeologi. *META* 1988:1-2.
- Aung Thwin, M. The role of sasana reform in Burmese history: economic dimensions of a religious purification. *Journal of Asian Studies* 38 (4) 1979, s 671–688.
- Bandaranayake, S. 1978: *Arkeologi och imperialism..* 1978.
- Historiska klassifikationsproblem – exemplet Sri Lanka. *Häftet för kr-tiska studier*, nr 4. 1985.
 - *The "first" and "second" urbanization in Sri Lanka – a review. Paper presented at the SAARC Archaeological Congress 1–10 Dec 1987. Colombo.*(Mimeo) 1987.
- Bloch, M. *Feudal Society I–II*. 1940 (1961,1989)
- Braudel, F. *Vardagslivets strukturer*. 1982.
- Bray, W. & Glover, I.C. Scientific Investigation or Cultural Imperialism: British Archaeology in the Third World. *Institute of Archaeology Bulletin No 24* 1987.
- Brendalsmo, J. Fra gavegiver til lovgiver – en diskusjon om legitimitet i statsdannelseprosessen, med vekt på de tidlige byene. *META* 1989:4.
- Callmer, J. Production Site and Market Area. Some Notes on Fieldwork in Progress. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum, New Series Vol 4* 1981-82.
- Chattopadhyaya, D. 1986: Till frågan om vetenskapen. *Förr och nu nr 1: 5–26*. 1986.
- Christoffersen, A. Arkeologi mellom fortid og nåtid – middelalderarkeologien som et tverrvitenskaplig brennpunkt. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. 1986.
- Cinthio, E. Vad betyder medeltiden för arkeologin? *Den historiska tidens arkeologi i Finland. Åbo landskapsmuseums rapporter 6*. 1984.
- Claessen, H.J.M.& Skalnik, P. (eds) *The Early State*. 1978.

- (eds) *The Study of the State*. 1981.
- Culbert, T.P. (ed) *The Classic Maya Collapse*. 1973.
- Dodgshon, R.A. 1987: *The European Past. Social Evolution and Social Order*. 1987.
- Duus, P. *Feudalism in Japan*. 1969.
- Earle, T.K. 1987: Specialization and the production of wealth: hawaiian chiefdoms and the Inka empire. *Specialization, exchange and complex societies*. New Directions in Archaeology. Brumfiel, E.M. and Earle, T.K. (eds). 1987.
- Gunawardana, R.A.L.H. *Robe and Plough: Monasticism and Economic Interest in Early Sri Lanka*. 1979.
- Hodges, R.1983: New Approaches to Medieval Archaeology, Part 2. 25 *Years of Medieval Archaeology*. Hinton, D.A. (ed) 1983.
- Hyenstrand, Å. *Sverige 989. Makt och herravälde I*. Stockholm Archaeological Reports Nr 24. 1989.
- Indrapala, K. (ed) 1971: *The Collapse of the Rajarata Civilization and the Drift to the Southwest*. Ceylon Studies Seminar. University of Ceylon. 1971.
- Kyhllberg, O. Forntid i nutid? – Kring en bilderbok i arkeologi och etnografi. *Fornvännen* 1987.
- Leach, E.R. Hydraulic Society in Ceylon. *Past and Present* 15:2–26. 1959.
- Leach, E.R., Mukherjee, S.N. & Ward, J. (eds). *Feudalism: Comparative Studies*. 1985.
- Liebermann, V.B. The political significance of religious wealth in Burmese history: some further thoughts. *Journal of Asian Studies* 39 (4):753–769. 1980.
- Regmi, M.C. *Landownership in Nepal*. 1976.
- Renfrew, C. Introduction: peer polity interaction and sociopolitical change. *Peer polity interaction and sociopolitical change*. New Directions in Archaeology. Renfrew, C. & Cherry, J.F. (eds) 1986.
- Steensberg, A. *New Guinea Gardens. A Study of Husbandry with Parallels in Prehistoric Europe*. 1980.
- Steensberg, A. *Det manipulerende menneske*. 1985.
- Stjernquist, B. Carl-Axel Moberg som forskare. *Fornvännen* 1988.
- Stjernquist, B., Baudou, E., Malmer, M. & Cinthio, E. Synpunkter på

- medeltidsarkeologi. *META* 1979:2.
- Tainter, J.A. *The Collapse of Complex Societies*. New Studies in Archaeology. 1988.
- Tambiah, S.J. *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background*. 1976.
- Trotzig, G. Kan Sverige hjälpa? Kulturminnesvård i Mocambique. *Kulturminnesvård*, nr 1 1981.
- Welinder, S. Arkeologi om människor med bokstäver men utan tvål. *META* 1989:2.
- White, L. Jr. *Medieval Technology and Social Change*. 1962.
- Wienberg, J. Metaforisk arkäologi og tingenes sprog. *META* 1988:1-2.
- Wolf, E.R. *Bönder. En socialantropologisk översikt över bondesamhällets utveckling*. 1971.
- Österberg, E. Historia och arkeologi. Några reflexioner. *Historia och arkeologi. Metodkonferens oktober 1977. RAÄ och SHMm Rapport* 1978:2.

ARKEOLOGI OCH U-LANDSSAMARBETE

I de flesta av världens länder har det arkeologiska kulturarvet, d v s fornminnen och fornfynd någon form av lagligt skydd. Det varierar, förstås, beroende på vilken rättstradition som råder och vad man lägger in i begreppen. Dessutom kan tillämpningen och övervakningen av att de formellt gällande lagarna verkligen efterlevs, skilja sig från land till land. Rent generellt är nog ofta fornfynden bättre bevakade än fornlämningarna, om det inte är fråga om uppmärksammade nationella monument.

När det mångtydiga begreppet "utveckling" används i samband med tredje världen ges det en positiv innebörd, ett löfte om bättre levnadsbetingelser och en tryggare tillvaro.

Sätter man det i relation till det arkeologiska kulturarvet handlar det lika mycket där som här i Sverige om ökat utnyttjande av mark och naturresurser med åtföljande hot och skadegörelse och därmed förluster av ett oersättligt källmaterial. Problemen där förvärras ofta av en våldsam natur, inte sällan i kombination med hänsynslös skövling av skog och andra naturtillgångar liksom av överbetning med åtföljande markerosion. Den viktiga skillnaden är att vi har medel och resurser att mildra verkningarna av "utvecklingen" medan sådana i allmänhet saknas i tredje världens länder.

För u-länderna har ordet "oersättlig" en särskild och mycket påtaglig innebörd eftersom de oftast varit inlemmade i något eller inte sällan flera olika koloniala imperier och därmed har gått miste om inhemska källor till sin historia. Det arkeologiska arvet är således det mest påtagliga av vad som finns kvar från den förkoloniala tiden.

Man skulle kunna tycka att det vore helt naturligt, med våra svenska utgångspunkter, att bistånd till utbyggnad av vattenkraft, anläggning av industrier, nyodling etc. skulle åtföljas av medel för att rädda det hotade kulturarvet åtminstone när pengarna kommer från nationer "som vet bättre". Detta är emellertid mycket sällan fallet. I sådana sammanhang är det den antagna "nyttan" på i allmänhet mycket kort sikt som faller avgörandet. Frågan om vem som i det långa loppet vinner och vem som förlorar, kan det inte sällan finnas anledning att begrunda.

Det har heller inte blivit denna rent praktiska och direkt kulturminnes-

vårdande sida av det arkeologiska arbetet som öppnat vägen till samarbete mellan svenska arkeologer och kollegor i en del utomeuropeiska länder. Det har istället kommit att handla om vetenskapliga forsknings- och utbildningsprojekt, låt vara med kulturminnesvårdande förtecken.

1980 erbjöds jag genom biståndsorganet SAREC, uttytt "Swedish Agency for Research Cooperation with Developing Countries", att besöka det då helt nyligen befriade Mocambique för att diskutera förutsättningarna för ett arkeologiskt/antikvariskt samarbetsprojekt med Sverige och riksantikvarieämbetet. Det skall tilläggas att SAREC är en myndighet under utrikesdepartementet med ansvar för just vetenskapligt samarbete. Man samverkar visserligen med SIDA i olika avseenden men har en helt självständig ställning och också avsevärt mindre resurser. Sedan ett par år tillbaka hade SAREC bidragit till uppbyggnaden av det nya universitetet i Maputo med bl a en satsning på arkeologi.

Den arkeologiska institutionen gav ett mycket lovande intryck med både inhemska och utländska akademiker, bl a en viss Paul Sinclair som under dramatiska omständigheter flytt till Mocambique undan Smithregimen i grannlandet Sydrhodesia, sedermera fritt under namnet Zimbabwe (förövrigt den enda nation jag vet som tagit sitt namn efter en fornlämning). De vetenskapliga möjligheterna och antikvariska behoven föreföll i det närmaste obegränsade.

Vid denna tid präglades Mocambique av en smittande optimism. Det var lätt att överse med de tydliga öststatsdragen som ju kunde förklaras med att västvärlden faktiskt hade gett sitt stöd åt den koloniala förtryckarregim man just befriat sig från. Men mocambikanerna hade fått betala ett högt pris för sin frihet. Praktiskt taget alla med akademisk eller annan utbildning hade flytt tillsammans med kapital och andra resurser och efter sig hade de lämnat resterna av en föråldrad kolonialadministration. Stödet man fått från öst var inte gratis och de "experter" av tvivelaktigt slag man fått på halsen uppträdde pompöst och var sällan omtyckta.

Min entusiasm för Mocambique kom efter egna besök i landet att delas av kollegorna här i Sverige och vi började väva stora planer för att bygga upp samarbetet, bl a stod ett arkeologiskt nationalmuseum på programmet liksom arkeologteam som skulle finnas tillhands inför den väntade uppbyggnaden av landet, bla förestod en omfattande modernisering och ut-

veckling av vägnätet. Några vaga rykten om "bandidos armadas" som uppfattats av den svenske ambassadören, togs då inte på allvar. Det skulle senare visa sig att detta i själva verket var upptakten till ett förödande inbördeskrig som kom att omkullkasta alla planer och inskränka samarbetet till en alltjämt fungerande, kontinuerlig kontakt med kollegerna i Maputo.

Man kan ju fråga sig hur en institution av ett så nationellt slag som riksantikvarieämbetet kunde engagera sig i u-landssamarbete? Svaret är att det fanns flera skäl.

Bl a var "internationalisering" ett honnörsord som funnits åtskilliga år i den svenska statsförvaltningen, men som först får någon verklig mening om det finns ekonomiska förutsättningar att omsätta det i praktiken. För riksantikvarieämbetet, eller som det heter i engelsk version, "The Central Board of National Antiquities in Sweden" (alternativt "The Swedish...."), var det därför trots sin nationella prägel ganska naturligt att i likhet med en rad andra myndigheter också engagera sig i u-lands samarbete, när den möjligheten yppades. Naturligtvis bidrog också i hög grad det förhållandet att dåvarande riksantikvarien Roland Pålsson var mycket intresserad av internationellt samarbete och intog en framstående ställning i ICOMOS (International Council of Monuments and Sites, en organisation med anknytning till FN).

Med Mocambique som ett första försöksområde kom verksamheten att succesivt utvidgas till att omfatta länderna vid Indiska oceanen, Sri Lanka, Somalia, Kenya, Tanzania med Zanzibar, Comorerne, Madagascarn samt Zimbabwe och Botswana.

Vissa av de afrikanska länderna har dels ett direkt institutionsstöd från SAREC, dels medverkar de i ett nu pågående projekt som heter "Urban Origins in Eastern Africa", där riksantikvarieämbetet är den sammanhållande parten. I sin egenskap av expert på afrikansk arkeologi är Paul Sinclair, numera docent vid Uppsala universitet, engagerad som vetenskaplig ledare för projektet.

Redan vid den första kontakten med Afrika aktualiserades många av de frågor och problem av etisk, vetenskaplig och praktisk natur vars hantering skulle komma att bli vägledande för det framtida förhållningssättet gentemot kollegor, institutioner och material i den tredje världen.

I det följande ges några exempel på de principer som hittills tillämpats i

det u-landsarbete som bedrivs inom ramen för riksantikvarieämbetets arkeologiska/antikvariska verksamhet. Självfallet är de underordnade de generella principer som gäller för SAREC.

Det är i alla lägen fråga om ett samarbete som bedrivs med officiella institutioner, som har sanktion från landets regering att delta i arbetet. Detta innebär i de flesta fall att de därför kan bidra med praktiska och administrativa insatser, i princip allt som inte kräver utländsk valuta. Alla personer som anställs i projekt är således knutna till någon institution i hemlandet som har personalansvaret.

I de fall svenska arkeologer engageras av riksantikvarieämbetet för arbete i utlandet är verksamheten i första hand inriktad på att utbilda och stödja landets inhemska personal med sikte på att man där så småningom skall kunna bli självförsörjande. Det kan också röra sig om att bidra till lokala vetenskapliga arbeten genom t ex materialinsamling o dyl. Därför ställs det höga krav på yrkeserfarenhet och allmän kompetens hos dem som får sådana uppdrag.

Det vetenskapliga material som kommer fram, tillhör självfallet det aktuella landet och skall i princip bearbetas av dess inhemska forskare. Endast efter särskild överenskommelse kan denna uppgift överlåtas på någon utomstående. Normal arkeologisk rapportering är dock självklart ett ansvar för den som gjort dokumentationen. Det är alltid önskvärt att publiceringen sker i respektive land. I några fall har dock Sverige tagit på sig den uppgiften, när detta av olika skäl har varit den enda utvägen. Flera av de länder som det här är frågan om har varit eller är mer eller mindre permanent invecklade i någon form av krig eller har andra problem som försvårar sådant arbete.

Det är viktigt att understryka att vad vi från svensk sida kan bidra med är i första hand arkeologisk knowhow på det praktiska området, förutom allmänt kapacitetshöjande insatser. Många av länderna har akademiskt välutbildad personal både från egna och utländska universitet men det förefaller som om utbildning i fältarbete och andra praktiska moment är försummade (liksom här).

Som alla vetenskaper är arkeologi av en generell och gränslös natur och för arkeologer finns det därför i princip inga geografiska gränser. De arkeologiska metoderna fungerar lika oavsett vilken kontinent de tillämpas på,

även om de yttre förutsättningarna kan variera från område till område och plats till plats. Men fältarbete måste styras av de vetenskapliga frågorna och det är nödvändigt med konsensus kring dessa om något samarbete skall bli möjligt.

Vi svenska arkeologer har mycket att lära av våra utländska kollegor. De har ofta en längre och mycket bredare teoretisk utbildning än vi. Ofta har de sett mycket mer av världen och har inte sällan studerat flera år vid de stora centrala universiteten. Dessutom har de fått kämpa sig fram till sin position under stora svårigheter av olika slag och deras arbete måste i allmänhet bedrivas under svåra förhållanden med brist på resurser och låga löner.

Under det decennium som gått är det många svenska arkeologer som haft tillfälle att medverka i de SAREC stödda projekten. Vi vet inte hur länge denna verksamhet skall kunna fortsätta men det förhållandet att stödet snarare tycks öka än minska skall kanske uppfattas som ett hopp om fler framgångsrika år. Det globala intresset för arkeologi och för att skydda och bevara det arkeologiska kulturarvet utvecklas mycket positivt och det är ju också hoppingivande.

Vi som arbetat med dessa projekt anser att u-landssamarbetet ger viktiga erfarenheter även för verksamheten här i Sverige och det är vår förhoppning att det också fortsättningsvis kommer att finnas svenska arkeologer som är intresserade att pröva på att arbeta i u-land.

Gustaf Trotzig
Stockholm

ARKEOLOGI I AFRIKA VS ARKEOLOGI I SVERIGE.

Det finns åtminstone två anledningar för svenska arkeologer att bege sig ut i världen, inte minst till de sk. utvecklingsländerna. Den ena, inte minst viktiga, är den rent personliga; förutom att det är stimulerande och roligt, är det nyttigt att få betrakta både sig själv och sitt yrke ur nya synvinklar. Den andra är den rent professionella; i en annan kulturmiljö erhåller man nya kunskaper, samt tvingas man/tillåts man många gånger till att tänka i tankebanor, som inte existerar eller är mentalt blockerade på hemmaplan, vilket kan verka befruktande för ens framtida arbete både "där ute" och här hemma.

Viktiga är även de mänskliga kontakter, som man kan knyta, både privat och professionellt.

Man kommer att göra många upptäckter, t.ex att det geografiska resp. kulturella avståndet till de studerade objekten ofta inte har någon större betydelse, för att kunna lämna värdefulla bidrag till nordisk forskning och vice versa.

Arkeologisk verksamhet är i tredje världen, lika väl som överallt annanstans, delad i en teoretisk och en praktisk del, vilka som bekant är intimt avhängiga av varandra. Hur skall då en förhoppningsfull nordisk arkeolog kunna tillgodogöra sig tillräcklig kunskap om en främmande kultur och inom rimlig tid utföra ett meningsfullt fältarbete, under helt nya förhållanden? Frågan är något fördomsfull, i det att Afrika ingalunda är en vit fläck på den arkeologiska kartan. Graden av arkeologisk/historisk utveckling varierar förstås. Självklart måste en hel del ny baskunskap inhämtas av den utresande, men det är fel att tro, att man kommer att stå ensam med de akademiska kunskaperna på det nya stället. Det finns alltid en lokal kompetens att tillgå och som är en förutsättning, för att ett arkeologiskt projekt skall kunna genomföras, åtminstone inom rimliga tidsramar. De svenska insatser som gjorts, är dessutom inte till för att i första hand bringa ära och berömmelse åt svenska arkeologer, utan för att bygga på och förbättra den inhemska arkeologiska verksamheten. Att samtidigt skapa ett eget avhandlingsämne är naturligtvis inte fel.

Beroende på hur projekten läggs upp är arbetsperioder från några få må-

nader möjligt, men då är känslan av tillfälligt "gästspel" påtaglig. Dessutom krävs, att den lokala samarbetspartnern är välorganiserad och att byråkratin inte är alltför svår. För att verkligen komma in i och fungera i ett nytt samhälle, där mycket hänger på personliga kontakter, kan två år vara en lagom tid. Då har man också möjlighet att bättre anamma språket, vilket är viktigt för att t.ex kunna intervjua sagesmän vid inventeringar o.dy.

Att arbeta i "u-land" innebär inte att endast vi har kunskaper att tillföra. Vi har själva mycket att lära, speciellt kanske vad gäller etnoarkeologiska studier. Rent utgrävningstekniskt kan vi mycket väl utnyttja den kunskap och erfarenhet vi har med oss hemifrån. Ofta har man kanske mer möjlighet att experimentera med nya metoder, vilket kan komma oss till godo hemma. I denna artikel exemplifieras detta med resultatet från ett års arbete i Mocambique, med en metod för undersökning av större boplatstyror med hjälp av datorsimulering, samt med en datorbaserad metod för keramikanalys.

Några bakgrundsfakta

Mocambique var före befrielsen 1975 en portugisisk koloni, där allt historiskt intresse kretsade kring Portugal och dess historia och mycket få intresserade sig för det genuint mocambikanska. Det blev därför en viktig angelägenhet att snarast etablera en universitetsinstitution för arkeologi och antropologi, för att dokumentera och utforska det egna landets förhistoria.

Som ett led i uppbyggnaden pågick under första hälften av åttiotalet ett bilateralt samarbete mellan svenska Riksantikvarieämbetet och Departamento de Arqueologia e Antropologia vid Eduardo Mondlane-universitetet i Mocambiques huvudstad Maputo. Svenska arkeologer var nere i årslånga perioder för att hjälpa till med framför allt fornlämningsinventering och provundersökningar. Någon utbildning av studenter förekom inte direkt, däremot en viss undervisning av sk. kulturagenter, som blivit placerade i landets olika provinser. I mitten av åttiotalet fick även antropologerna förstärkning, då två svenska antropologer, organiserade genom svenska afrikagrupperna, knöts till institutionen.

Maputo 1984

Efter en framgångsrik insats i landets norra resp. södra delar av våra sven-

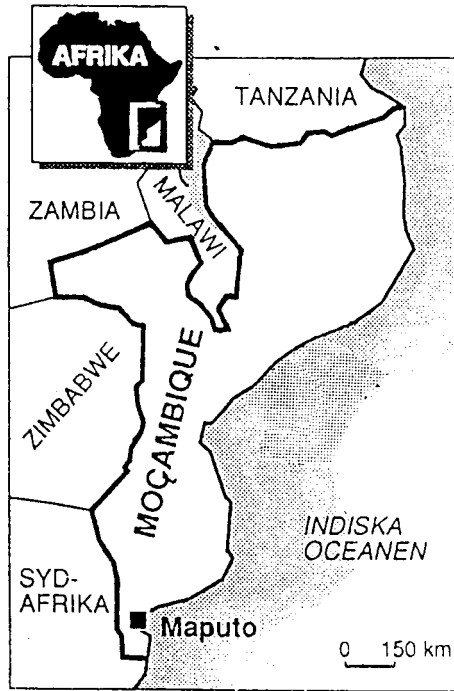

Fig. 1. Karta över Mocambique.

ska föregångare/kolleger, anlände vi till Maputo i april 1984. Avsikten var att vi skulle koncentrera oss på den sydligaste provinsen och företaga undersökningar på boplatser, som framkommit vid tidigare inventeringar. Framför allt stod en omfattande tidig jämnåldersboplatz i Zitundo, tillhörig Matolakulturen, med konstaterad jämförbarhet, högt på åtgärdslistan.

Emellertid inträdde ungefär samtidigt med vår ankomst ett generellt förbud att lämna stadsbebyggt område, pga säkerhetsrisker i samband med det rådande inbördeskriget, som nu även hade drabbat landets södra delar. Rörelsefriheten och därmed möjligheten till fältarbete blev därmed radikalt kringskuren. Följden blev, att arbetet med det som stod till buds därför blev desto intensivare. Bl.a kunde vi ägna oss åt att här (liksom i Tanzania) ordna upp och organisera fornlämningsregistret och kartmaterialet på universitetsinstitutionen. Fornlämningsregistret hade vid den här tiden kommit upp i ett par hundra nummer, att jämföra med det, enligt uppgift, trettiotal

fornlämningar, som var kända i landet, vid tiden för självständigheten 1975. (Mocambique har en yta som är en och en halv gånger så stor som Sverige.)

Kartor och fornlämningsregistrering

Kartmaterialet (skala 1:50 000) täckte stora delar av landet och det gick bra att inordna fornlämningarna enligt ett system, som påminner om SASES-systemet (se Tanzania-artikeln), men var något enklare uppbyggt. Grunden är ett rutsystem, med latitud-och longitudangivelse i hela gradtal. Den ruta, som därvid uppstår, delas i fyra lika stora delar, benämnda A-D. Därefter indelades dessa rutor i ytterligare respektive fyra delar, benämnda a-d. Inom varje liten ruta markeras därefter varje fornlämning med ett löpnummer, begynnande från 1, t.ex 2532 Dc1, som var numret för den boplatz vi främst kom att ägna oss åt.

Systemet innebar, att man snabbt lärde sig att översiktligt placera ett obekant fornlämningsnummer i rätt del av landet, utan att konsultera kartan. Detta underlättade arbetet väsentligt, inte minst vid uppordnandet av det keramikmaterial, som ytsamlats från de flesta boplatserna i samband med inventeringen. (Boplatserna avslöjar sig ofta endast just genom förekomsten av en myckenhet keramik på markytan.)

Fyndmagasinet

Fyndmagasinet, som var inrättat i institutionens källare, innehöll framförallt boplatzfynd. Dessa arrangerades topografiskt för hela landet och erhöll fornlämningsnummer enligt ovan. Ett kortsystem upprättades, också grundat på registreringssystemet. I vanlig ordning fördes observationerna även in på kartor, som vi försett med rutor, i enlighet med systemet, vilket gjorde kartmaterialet mycket lätthanterligt. Registreringssystemet var lättarbetat och fördelarna med att kunna göra jämförande studier på material från geografiskt vitt åtskilda fyndplatser inom samma rum var naturligtvis påtagliga. Under de rådande förhållandena var ett centralt magasin det enda möjliga sättet till förvaring, när lokala museer o.dy. med möjligheter till förvaring saknades.

Fältarbete, trots allt. University Campus, Maputo.

Då vi inte kunde lämna staden, fick vi söka oss till de objekt, som stod till buds inom vårt tillåtna rörelseområde. Till all lycka fanns en känd boplat, tillhörig Matolakulturen, inom universitetsområdet! En stor fördel, inte minst i tider av bensinransonering. En av de undersökningar vi genomförde, kom att på flera sätt fungera som ett pilotprojekt.

För det första hade grävningen karaktären av en exploateringsundersökning, i det att området var under byggnation. Östtyska biståndsarbetare höll på att uppföra ett större antal bostadslängor på boplaten.

Hela boplatområdet var beläget på en svagt sluttande plåtå, på toppen av en hög sanddyn någon kilometer från Indiska Oceanen. Marken var bevuxen med gräs och enstaka buskar. Den första åtgärden var att mycket noggrannt inventera det aktuella området och försöka skapa en uppfattning av boplatsens omfattning och var dess centrum fanns, vilket visade sig genom förekomsten av ytfynd. Boplatsens åtkomliga yta uppgick till ca 48-000 m²!

Undersökningen utfördes i flera moment, med mellanliggande analys och definition av målsättningen för nästa moment.

Ett koordinatsystem, utgående från centrum, lades upp. Därefter grävdes närmare trettio stycken 1x1 meter stora provschakt slumpmässigt, men jämnt placerade och utgående från centrum, i alla väderstreck, ända ut till boplatsens yttre gräns (där denna kunde nås; Jfr. med "transect interval sampling"-metoden). Provgroparna sällades i tiocentimetersintervaller.

Efter genomgång och analys av fyndmaterialet tillsammans med Paul Sinclair, Uppsala, framkom tanken, att man skulle kunna göra en datasimulerad spridningskarta av de fyndkategorier, som förekom, dvs. keramik, järnslag, kol och snäckskal. Till detta krävdes ett bättre underlag, varför det existerande schaktsystemet förtätades och ytterligare ca trettio provschakt grävdes.

Materialet databearbetades i Uppsala. Metoden gick ut på, att för varje provgrop tog datorn hänsyn till de åtta mest närliggande provgroparna och interpolerade mellanliggande värden. På så sätt framställdes en spridningskarta för varje fyndkategori. En sammanställning av samtliga kartor påvisade ett otvetydigt mönster i bosättningen.

Nästa steg blev att i fält fortsätta undersökningen, som nu hade två hu-

vudsakliga målsättningar; dels kontrollera tillförlitligheten av spridningskartorna, dels försöka finna konstruktioner av typ stolphål och hårdar. Detta genomfördes med sju stycken 4x4 meter stora schakt, vars placering styrdes av spridningskartan. Flertalet schakt lades inom högfrekvensområdet, men några även i områden med låg fyndförekomst. Dessa större schakt grävdes med en enklare och snabbare metodik (dvs. spadgrävdes) än de ursprungliga schakten. För att ändå få ett jämförelsematerial, sållades två 1x1 metersrutor på ursprungligt sätt i varje större schakt.

Resultatet av de större schakten verifierade fullständigt bilden av den datorsimulerade spridningskartan, förutom att flera konstruktioner påträffades.

Ytterligare ett moment i undersökningen planerades, men gick tyvärr ej att genomföra. Med bulldozer skulle ett mycket stort område banas av, ner till nivån för konstruktionsförekomsten. På grund av bränslebrist och maskinhaveri, fick denna fas utgå.

Den genomförda undersökningen fungerade på många sätt som pilotprojekt. Den har dock, nota bene, endast status som en, i och för sig mycket användbar, förundersökning, där de simulerade kartbilderna skulle ligga till grund för en mer storskalig undersökning. Den utgrävda ytan, som ligger till grund för simuleringen, utgör endast drygt 0,1 % av det totala undersökningsområdet, vilket naturligtvis är i extremaste laget. Resultatet visar dock, att det ändå är möjligt att få fram ett användbart material och att metoden fungerar. Med en undersökt yta på 2-3 % kan man få ett tämligen fullödigt underlagsmaterial.

Från Mocambique via Gotland till Zimbabwe

Åter hemma på Gotland, genomförde vi en undersökning, som på alla sätt var i det närmaste identisk med University Campus. Ett bostadsområde skulle utvidgas på Terra Nova-området i Visbys utkant. Ett ur fornlämnings synpunkt mycket intressant område, med sten-, brons- och järnålderslämningar. Från en tidigare undersökning i området kunde vi befara, att det förekom fynd över hela undersökningsytan (3400 m²). Med erfarenheten från Maputo, beslöt vi, tillsammans med Paul Sinclair och Ola Kyhlberg, att använda samma metod, men utveckla den något. Först och främst kunde vi här bana av hela området och få fram konstruktionerna. Problemet var att

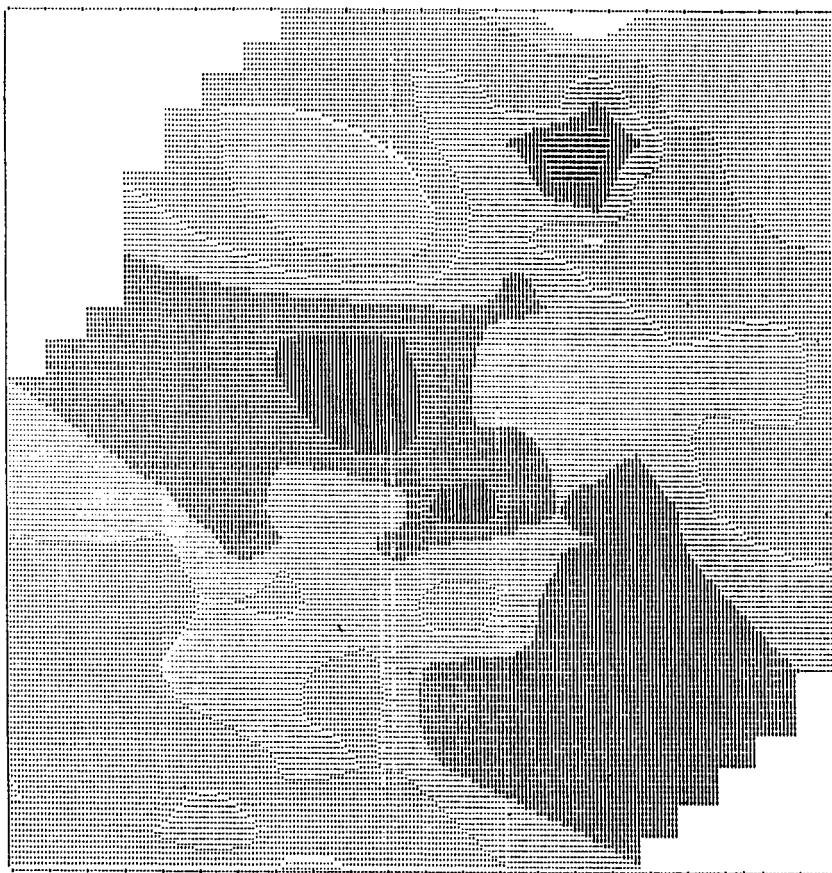

Fig. 2. University Campus, Maputo, Mocambique. Datasimulerad spridningskarta över keramikfynden efter vikt. Skala 1:400. (ur "Excavations at the University Campus, Maputo...").

få grepp om den eventuella fyndförekomsten mellan konstruktionerna. Istället för att fördela provrutorna något sånär jämnt över området, använde vi en matematisk slumpfördelning. Flera variabler var givna på förhand, eller bestämdes av oss. Sålunda visste vi vilken tid resp. arbetsstyrka vi förfogade över. Vi beräknade därigenom, att ha resurser att undersöka 3% av ytan. En lämplig storlek på undersökningsrutorna bestämdes till 2x2 meter, vilket betydde att 25 schakt kunde grävas. På en plan över det totala undersökningsområdet lades ett rutraster, med rutstorlek 2 meter. Rutorna, som föll inom undersökningsområdet, numrerades i en följd, från 1 och uppåt. Med hjälp av en slumpstalstabell togs 25 sifferkombinationer ut, representerande motsvarande rutor i rastret. På detta vis blev rutorna slumpvis fördelade och därmed också möjliga att bearbeta statistiskt och utföra datasimulerade fyndspridningskartor. Schakten visade sig dock ge ett nästan nollresultat, vad gäller fyndförekomst, vilket i och för sig var fullt tillfredsställande för den aktuella grävningen, men oturligt genom att vi inte fick något material att databearbeta. Grävningsmetoden är dock prövad och befunnen fungerande som ett alternativ till t.ex "transect interval sampling"-metoden.

Ytterligare ett område har på liknande sätt undersökts med hjälp av slumpsystemet. Det är ett medeltida fyndförande kulturlager beläget utanför Visby ringmur vid lasarettet i kv. Abborren. Kulturlagret utgörs troligen av under medeltiden från staden utforslat avfall, som spridits på åkrarna. Man kan därför inte räkna med några avsatta lager från verksamhet på platsen, utan just utspritt material. Genom slumpsystemet kunde vi snabbt, enkelt och statistiskt säkert få ett totalgrepp om fyndbilden. Undersökningen genomfördes tillsammans med en kollega från Zimbabwe, som nu fick lära sig denna förbättrade metod, för att ta med sig tillbaka till Afrika där, som bekant, allting en gång började.

En metod för databearbetad keramikanalys

I Maputo fick vi möjlighet, att även pröva en metod för datorbaserad registrering av fragmenterad keramik. Metoden har utarbetats av Paul Sinclair, (1983) och bygger i sin tur på Hans-Åke Nordströms arbete med nubiskt material (1972). Metoden arbetar med variablerna form, dekor och kategori enligt ett delvis standardiserat schema. Alla variabler kodifieras i två till femställiga koder.

Registreringen sker för hand på datablanketter, med åttio kolumner, där varje variabel har sin givna plats i schemat, eller direkt på dator. Blanket-registreringen är en fördel under primitiva förhållanden.

Kärlformen delas upp i sina huvudbeståndsdelar mynning, hals, skuldra, buk och botten, där varje beståndsdel hänförs till ett standardschema med nio varianter.

Dekoren kodifieras med standardnummer för varje dekorelement och varje ny dekorkombination får ett nytt nummer. I registreringen anges var på kärlet dekoren förekommer.

Kategorin avser vilken huvudgrupp av kärl det handlar om. Av sju kategorier, utgörs de tre första av material, som inte kan definieras fullständigt, men har vissa definierbara karakteristika. Kategori fyra utgörs av kärl med mynning, hals, skuldra, buk och botten ("independent restricted"). Kategori fem har hals men saknar skuldra ("dependent restricted"), kategori sex har skuldra, men saknar hals ("restricted bowls with simple contour") och kategori sju saknar både hals och skuldra ("unrestricted bowls").

Varje keramikskärva, som registreras, erhåller ett löpnummer, som påskrivs skärvan. Det är därför möjligt, att gå tillbaka i ett gammalt material och kontrollera, samt gör det möjligt, att enkelt jämföra skärvor från olika platser, utan risk för sammanblandning.

Metoden är ett lätthanterligt sätt att registrera och bearbeta stora fyndförekommster och används i flera östafrikanska länder (vilket gör det möjligt, att göra analyser över nationsgränserna inom ett mycket stort område. Bara det!) Metoden tar i sin ursprungliga version inte hänsyn till t.ex godsets egenskaper och andra tekniska detaljer, men det är möjligt att tillfoga i framtiden. Intressant i sammanhanget är, att metoden etablerades 1983 för mocambikanskt material. Nu, 1990, pågår försök här hemma, att etablera en liknande (men mer utvecklad) registreringsmetod för keramik. Vem sade, att Afrika alltid är på efterkälken?

Gunilla Wickman-Nydolf & Nils-Gustaf Nydolf

Visby

Litteratur

- Duarte M.L.T., da Crus e Silva, T., de Senna Martinez, J.C., Morais, J.M. and Duarte, R.T. *Iron age research in Mocambique*. Collected preliminary reports. Maputo, IICM, CEA, Seccao de Prehistoria, Universidade Eduardo Mondlane. 1976.
- Eriksson, U. *Transect interval sampling at Siitojaure*. C-uppsats i Nordisk och jämförande fornkunskap, Stockholms Universitet. 1987.
- Lindqvist, P.I. *Archaeology in Mozambique*. International Report No 2, Stockholm, Central Board of National Antiquities. 1984.
- Nordström, H.-Å. *Cultural ecology and ceramic technology*. Univ. Stockholm studies in north European Archaeology 4. 1972.
- Nydolf, N-G. Kv. Buntmakaren, Terra Nova. *Götländskt Arkiv* 1986.
- Sinclair P.J.J. A method for accessioning and comparing ceramic assemblages. *IX Pan African Congress of Prehistory, Jos Nigeria*. 1983.
- Sinclair, P.J.J, Nydolf, N-G, Wickman-Nydolf, G. *Excavations at the University Campus, Maputo, Mocambique 1984-85. Studies in African Archaeology 1*. Central Board of National Antiquities, Sweden. 1987.

NÅGRA PROBLEM AKTUALISERADE AV ETT SVENSKT/ SOMALISKT FORSKNINGSSAMARBETE.

Inledning

Såsom framgår av Mats Mogrens inledande text syftar ämbetets och SARECs engagemang på olika håll i tredje världen primärt till att understödja och utveckla en inhemsk arkeologisk forskning. Detta arbete tar sig emellertid högst olika uttryck i olika länder. I något fall omfattar stödet tekniskt bistånd i form av utrustning eller utbildning av specialistfunktioner medan det i andra fall rör sig om en långsiktig uppbyggnad av såväl en arkeologisk "baskunskap" som en total "arkeologisk infrastruktur". Dessa mycket olikartade förutsättningar, betingade av de enskilda ländernas skilda historiska, politiska och ekonomiska bakgrund, kan här representeras av länder som Zimbabwe eller Kenya å ena sidan och Somalia å den andra. Nedan diskuterade exempel och forskningsproblem är hämtade från Somalia och erfarenheterna från det bilaterala samarbetsprojektet mellan Riksantikvarieämbetet och den Somaliska Vetenskapsakademien (SOMAC). Samarbetet mellan ämbetet och SOMAC har pågått sedan början på 1980-talet och inriktas i stort på att just bygga upp en arkeologisk "baskunskap" och "infrastruktur" (Jönsson 1983). För en närmare presentation av projektet, den konkreta målsättningen och arbetsgången samt prioriterade forskningsproblem hänvisas här till Broberg 1986 respektive Broberg/Säfvestad 1988. I korthet kan dock projektets målsättning beskrivas enligt följande:

- 1/ att erbjuda akademisk utbildning av ett antal somaliska studenter i Athens, Georgia, USA respektive Uppsala
- 2/ att bygga upp och stödja en arkeologisk dokumentations- och forskningsenhet vid SOMAC i Mogadishu
- 3/ att träna och utbilda somaliska arkeologer och övrig fältarbetspersonal i samband med gemensamt svenskt/somaliskt fältarbete i Somalia

Bland aktuella forskningsuppgifter med en "medeltidsarkeologisk" anknytning kan nämnas arbetet med att bygga upp en lokal keramik-kronologi för perioden 1000–1750 e. Kr., datering och karaktisering av medeltida urbana centra innanför kustzonen, datering av Ajuraanväldets fall i Shebel-

le, datering och karakterisering av kustområdets handelscentra liksom en planerad studie av Swahili-kulturens etablering i Brava-området.

Mogadishu och Benadir i det historiska källmaterialet.

Längs Benadir-kusten i södra Somalia ligger tre större städer med rötter ner i medeltid, Mogadishu, Merca och Brava, vilka först dyker upp i de skriftliga källorna decennierna omkring år 1200 e. Kr (fig 1). Såväl inskrifter på

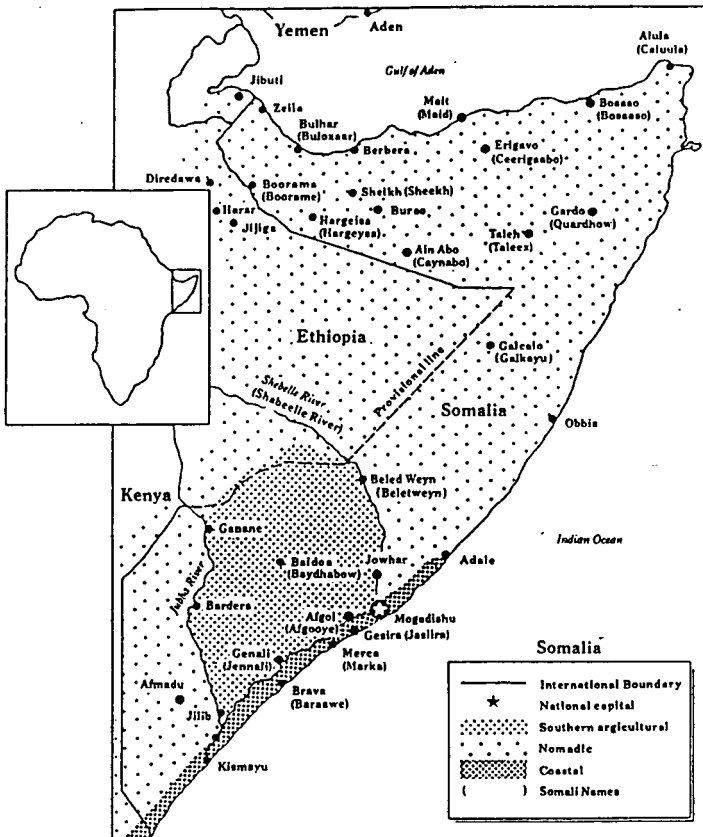

Fig 1. Somalia och Afrikas Horn (Loughran, K. m.fl. 1986).

gravstenar som främmande resenärers och handelsmäns beskrivningar pekar på att städerna redan vid denna tid haft ett vitt förgrenat kontaktnät och varit betydelsefulla länkar i fjärrhandeln längs Östafrikas kust och över Indiska Oceanen (jfr även Horton 1987). Det kan också noteras att Mogadishu 1228 e. Kr. beskrivs som den viktigaste staden vid den östafrikanska (Zanj) kusten (Chittick 1982 s 49). 1331 besöktes Mogadishu av den arabiske resenären Ibn Battuta som talar om "en mycket stor stad" (Gibb 1989 s 108). Hos kinesiska och portugisiska källor från tidigt 1400-och 1500-tal möter vi också uppgifter om Mogadishu som en stad med upp till fem våningar höga stenhus (Chittick 1982 s 51). 1499 passerade Vasco da Gama Mogadishu på sin väg hem från Indien. Redan ett tiotal år senare hade portugiserna etablerat en rad befästa stödjepunkter runt Indiska Oceanen samtidigt som deras flottstyrkor energiskt attackerade den muslimska handelsstrafiken mellan Afrika, Mellanöstern och Indien (Boxer 1969 s 39 ff). I Somalia ockuperades Brava för en tid medan Mogadishu sannolikt bara besköts. Det månghundraåriga arabisk/indiska handelsnätet bröt snabbt samman med påföljd att många av handelsplatserna längs den östafrikanska kusten ödelades eller gick kraftigt tillbaka. Södra Somalia tycks vid denna tid och fram mot slutet på 1600-talet ha behärskats av den mäktiga Ajuraan klanen (Cassanelli 1982 s 84 ff). Ajuraan-"staten" kan beskrivas som en konfederation av nomadklaner bundna till varandra i varierande grader av klientskap under en teokratisk härskare – *imamen*. Bakom dessa närmast feodala beroenderelationer inom och mellan nomadgrupperna låg Ajuraans kontroll av viktiga brunnar och vinterbetesmarker, resurser som var högst begränsade och samtidigt helt avgörande för nomadsamhällellens existens. Ajuraanväldet omfattade också den jordbrukande Bantubefolkningen längs den bördiga Shebelle-floden liksom handelsstäderna längs kusten. Medan bondebefolkningen på flodslätten vid Afgoi förslavades under den Ajuraan närstående Silcis-klanen (Luling 1971 s 30 f) kom de arabisk/persiska Muzaaffar-sultanerna i Mogadishu att stå i ett direkt beroende till imanen, som behärskade såväl karavanvägarna som livsmedelsförsörjningen från det inre av landet (fig 1–2).

Under 1600-talets första decennier började Ajuraans välde falla samman genom en serie upprorsrörelser riktade mot lokala maktgrupperingar. Upplösningsprocessen inleddes sannolikt när Darandoole-klanen (Abgal) c:a

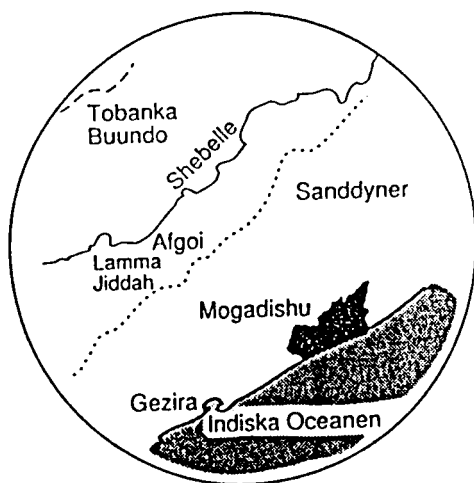

Fig. 2. Fältarbetsområdet runt Mogadishu. Området närmast kusten utgörs av sanddyner, vilka bitvis täcks av en svårge-
nomtränglig buskvegetation. Några tiotal kilometer in i landet övergår sanddynslandskapet i den bördiga, flacka flodslätten längs Shebelle. Området är idag till stora delar uppodlat och av den täta skogsvegetation, som sannolikt ursprungligen täckt lerslätten, återstår nu endast några begränsade områden närmast floden.

1624 lät mörda Muzaffar-härskaren i Mogadishu och därefter ockuperade stadsdelen Shingani. Vid Shebelles nedre lopp störtades något senare Silcis-klanen av Geledi-sultanerna och Afgoi ersatte Lamma Jiddah som centralort i flodområdet (se Broberg/Säfvestad 1988). Allteftersom Aju-raans maktposition försvagades drevs klanen allt längre bort så att den i mitten på 1800-talet återfanns längs Juba-flodens mellersta lopp och öster därom (Cassanelli 1982 map 5). Våra kunskaper om förhållandena i Mogadishu och södra Somalia under 1700-och tidigt 1800-tal är emellertid begränsade. En i slutet på 1600-talet mot portugiserna riktad motoffensiv av sultanatet Oman medförde att Mogadishu mfl städer formellt kom att lyda under sultanen av Oman och Zanzibar. Den reella makten i Mogadishu låg dock kvar hos lokala klaner och köpmannagrupper som med tiden alltmer kom att smälta samman (Cassanelli 1982 s 73). 1892 lät slutligen sultanen av Zanzibar det Kungliga Italienska östafrikanska Kompaniet "arrendera" Mogadishu, Merca, Brava och Warsheik, ett fördrag som slutgiltigt markerade övergången till en ny tid – *den europeiska kolonialismen*.

Det historiska källmaterial som hitintills stått till vårt förfogande utgör i första hand skriftliga källor som resebeskrivningar och genealogier samt inskriptioner på gravar och i moskeer. Samtliga är dock skrivna på arabiska,

portugisiska, kinesiska och andra främmande språk. Ett eget skriftspråk fick Somalia först 1972. Vid sidan om dessa källor finns även ett rikhaltigt muntligt källmaterial i form av sägner, traditioner och genealogier vars källvärde emellertid kan vara svårbedömt. Mot denna bakgrund framstår det arkeologiska materialet som särskilt viktigt. Medvetenheten om att många förhållanden och processer under den förkoloniala perioden, dvs före år 1892, endast låter sig belysas via arkeologin ligger också bakom det ursprungliga somaliska initiativet till projektet.

Mogadishu – topografi och kulturlagerbild.

Mogadishu ligger innanför ett skyddande rev och utgör därmed ett av de bästa hamnlägena mellan Hornet och Juba-flodens mynning. Staden bestod vid italienarnas ankomst av två stadsdelar - Hamer Weyn och Shingani (fig 3). Dessutom finns uppgifter om ett mycket stort ruinfält, Hamer Jabjab (fritt översatt "den krossade staden"), ett par kilometer väster om Hamer Weyn (Chittick 1982 s 48 f, se ven Pompeo 1899 Fo. 8). Delar av ruinområdet förstördes i samband med att ett flygfält anlades av den italienska kolonialmakten på 1930-talet även om förhoppningar finns att ruiner ännu kan finnas dolda under ett närliggande område med väldiga flygsandyner. Enligt en lokal sägen utgjorde Hamer Jabjab den äldsta bosättningen i Mogadishuområdet och kopplas i traditionen till de legendariska "Shirazi", en befolkningsgrupp av sannolikt persisk härkomst som ofta återkommer i sägnernas och krönikornas uppgifter om de äldre städerna i Östafrika (Chittick 1974 s 13 ff, Phillipson 1977 s 157, se även exempelvis Hersi 1977, Kusimba 1990).

Hamer Weyn ligger på en klipprygg nere vid vattnet med Shingani några hundra meter öster därom. Till skillnad mot Hamer Weyn tycks Shingani ursprungligen ha etablerats nere bland sanddynerna, endast någon meter över högvattennivån. Från klippan vid Hamer Weyn och förbi Shingani sträcker sig ett mycket långgrundt strandparti där grundgående farkoster som arabiska "dhows" i skydd av reven kunnat ankra upp vid högvatten. Lossning och lastning har sedan lätt kunnat ske vid lågvatten.

Både Hamer Weyn och Shingani har ännu idag kvar mycket av den ålderdomliga stadsbild som vi möter hos de äldsta europeiska beskrivningarna från mitten eller senare delen av 1800-talet, ett gytter av trånga gränder

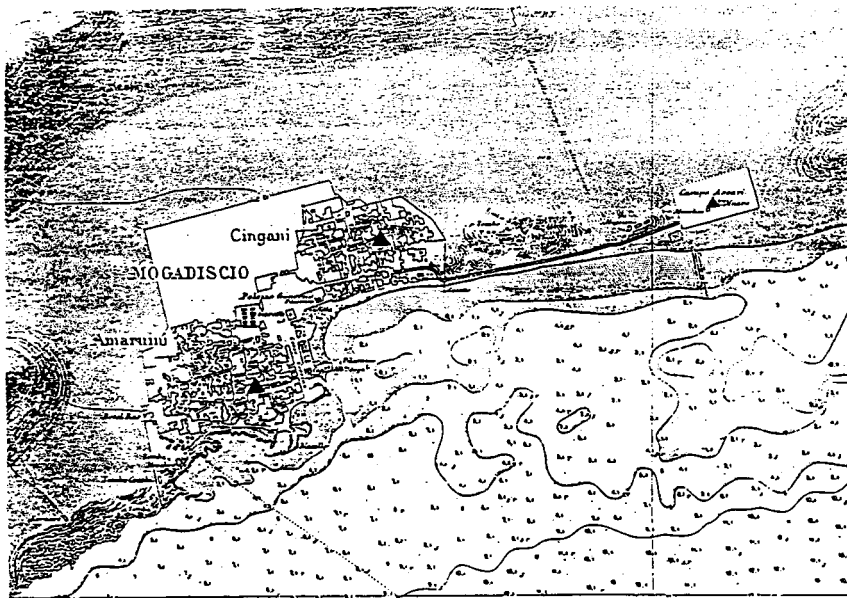

Fig. 3. Mogadishu år 1911. På kartan, eller rättare sagt sjökartet, syns de två stadsdelarna Hamer Weyn och Shingani. Drygt 800 meter öster om Shingani markerar ett vitt fält de infödda soldaternas, askaris, förläggning vid den gamla minareten Mnara (svart triangel). Svarta trianglar markerar också Chitticks grävning i Hamer Weyn respektive Mosque Site i Shingani. Karteringen utförd av E. Salazar 1911.

mellan vitkalkade flervåningshus av korallsten. Två arkeologiska undersökningar, i Hamer Weyn 1980 (Chittick 1982) och i Shingani 1986 (Broberg 1986), har visat att kulturlagren i de äldre stadsdelarna är mycket kraftiga och på sina ställen uppgår de sannolikt till över tio meter. De båda undersökningarna, som snarast har karaktären av mycket djupa provschakt, visar också att kulturlagren till stor del innehåller byggnads- och raseringsmassor i form av korallsten och kalkbruk.

Nybyggen, rivningar och ombyggnadsarbeten har kontinuerligt hopat byggnadsmaterial i de trånga gränderna vilket medfört att marknivån snabbt höjts. Detta har å sin sida efterhand inneburit att golvnivåerna inne i husen tenderat att ligga allt lägre i förhållande till omgivande gränder och

torg (Broberg 1988 fig 4). Fenomenet kan illustreras av den gamla fredagsmoskeen i Hamer Weyn vars nuvarande golv ligger ett par meter under nivån för det intilliggande torget. Exemplet är visserligen extremt men en skillnad på en dryg meter mellan gränd och golv är inte helt ovanlig. Särskilt i samband med de kraftiga monsunregnen torde detta kunna vålla problem. För att undgå bl. a. detta har man med täta mellanrum tvingats höja upp golvnivåerna i husen genom att föra på fyllning från omgivningen, ofta

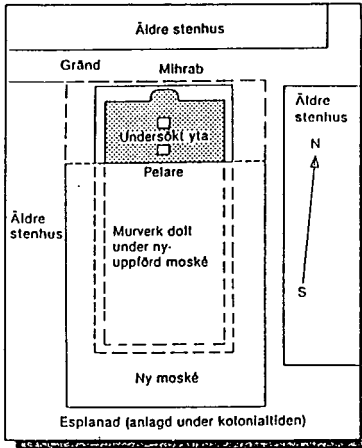

Fig. 4. Mosque Site i Shingani (Populär Arkeologi 1987:4).

då korallsten och kalkbruk (= raseringsmassor), på vilket ett nytt kalkbruksgolv lagts.

Förhöjningen av golvnivåerna har även inneburit att förändring av dörrar och höjande av tak och murar blivit nödvändig, även detta aktiviteter, som i sin tur resulterat i att ytterligare byggnads- och raseringsmaterial hopats i gränder och på öppna platser. Vad vi ser här i södra Somalia är en motsvarighet till

fenomenet bakom Mellanösterns ruinkullar - tell. Visserligen sker hela tiden även en deponering av hushållsavfall i gränderna men det omväxlande fuktiga och torra klimatet liksom de goda dräneringsförhållande leder snabbt till att allt organiskt material vid sidan om ben bryts ner. Kvar blir ben och keramik som snabbt blandas med korallsten och kalkbruk. Någon tydlig stratigrafi kan sällan iakttas, möjligen med undantag för någon lins av flygsand. Avsaknaden av en distinkt stratigrafi i Mogadishus äldre kulturlager kan jämföras med kulturlagerbilderna i samtida urbana orter i inlandet som Lamma Jiddah eller Afgoi där lagren istället i huvudsak utgörs av lera från husens lerklinade väggar (Broberg/Säfvestad 1988). Inte heller här låter sig en tydlig stratigrafi utläsas utan istället möter man ett flera meter tjockt "homogent" lerlager med ben, keramik, sot och kol samt enstaka härdar och lergolv. De senare är ofta mycket svåra att

stratigrafiskt koppla till en samtidig marknivå eller till varandra.

Det bebyggda området i Hamer Weyn och Shingani omfattade vid italiernas ankomst 1892 en sammanlagd yta om c:a 16 hektar. Befolkningen uppgick till mellan 5000 och 6000 personer av vilka drygt en tredjedel uppskattas ha varit slavar (Pompeo 1899 Fo. 6, Cassanelli 1982 s 26, Chittick 1982 s 48). Vid sidan om eventuella ruiner vid Hamer Jabjab har inga synliga spår av stenhusbebyggelse påträffats utanför sekelskiftets Hamer Weyn och Shingani. Däremot förekommer medeltida keramik, huvudsakligen i form av kinesisk *celadon*, längs stranden från Hamer Weyn och Shingani och ett par kilometer öster ut (Chittick 1982 s 48). I dynlandskapet bortom Shingani ligger dessutom några större ensamliggande gravmonument och nere vid stranden en, sannolikt medeltida, minaret – *Mnara*. Det finns nedan anledning att återkomma till dessa observationer.

Mosque Site i Shingani. Påförda lager och svårtolkad stratigrafi.

Undersökningen vid Mosque Site i Shingani var en ren exploateringsundersökning som föranleddes av att omfattande murverk påträffats i samband med grundgrävningen för en ny moské i centrala Shingani vintern 1985/86 (Broberg 1986). Undersökningen, som genomfördes under stark tidspress och improviserade förhållanden, avslöjade att den moské som revs hösten 1985 för att ge plats åt en ny haft sex "föregångare" på platsen. I det blott 6x3 meter breda och över sju meter djupa schaktet i moskéns nordparti påträffades förutom ett stående murverk med nischer samt pelare sex kalkbruksgolv (fig 4). Varje golvnivå, som också representerar en ombyggnadsfas, vilar i samtliga fall utom ett på ett fyllnadslager innehållande korallsten, sand, bruk och puts samt ben och keramik (fig 5). Äv intresse är observationen att inslaget av byggnads- eller raseringsmaterial minskar kraftigt i det näst understa lagret och helt saknas i bottenlagret, som istället domineras av fin, närmast opåverkad, korallsand. Keramik och ben återfinns däremot i samtliga lager.

En annan viktig observation är att det omedelbart daterbara keramikmaterialet i respektive lager, det arabisk/persiska och kinesiska importgodset, ofta har en mycket vid kronologisk spännvidd. Det översta fyllnadslagret innehöll exempelvis såväl en skärva persiskt gods med turkos glasyr, grovt daterad till 1200/1300-tal som en skärva seldjukiskt 1100-tals gods och en

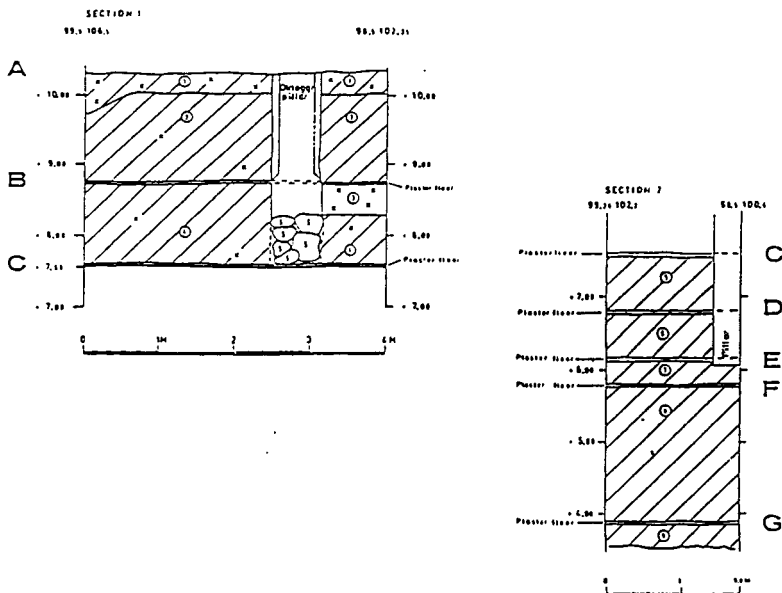

Fig. 5. Del av sektion i öst-västlig riktning genom Mosque Site. De olika byggnadsfaserna markeras med bokstäver i anslutning till respektive golvnivå (ursprunglig uppmätning Broberg/Dualeh februari 1986).

liten skål av Batavia-porslin från 1730/40-tal (jfr Dahlbäck 1982 Pl 30, fig 375). Den vida kronologiska ramen är dock fullt naturlig mot bakgrund av lagrens karaktär av fyllning, sannolikt påförd från omkringliggande gatu- mark. Det faktum att såväl kulturlagren under gator och gränder som inne i husgrunderna mer eller mindre har karaktär av *påförda lager* medför emellertid genast problem av källkritisk art. Vad innebär detta för våra möjligheter att exempelvis datera respektive ombyggnadsfas och kan vi överhuvudtaget nyttja ett material av denna typ för att spegla förhållanden under Mogadishus äldre historia?

En möjlighet att närmare datera moskéns ombyggnadsfaser som hypotetiskt skulle kunna vara möjlig vore att ta upp ett schakt utanför murarna där eventuellt påvisbara "byggnadslager" stratigrafiskt skulle kunna överlagra daterbara skärvor av importgods. Det ytterst begränsade utrymmet i de trånga gränderna runt Mosque Site i kombination med kulturlagrens tjock-

lek försvårar eller omöjliggör emellertid i detta fall ett dateringsförsök från utsidan.

Det sagda innebär nu inte att grävning utanför nu stående byggnader är helt omöjlig även om problemen kan tyckas stora. Med tanke på kulturlagertjockleken och rasrisken bör dock schaktytan vara mycket stor vilket innebär att vi är hänvisade till att förlägga ett eventuellt schakt till torg eller andra öppna platser. Antalet möjliga undersökningsytor begränsas ytterligare genom att de få öppna ytorna i staden kontinuerligt nyttjas för köpen-skap och transporter. Samtidigt finns problemet med de framgrävda mas-sorna som lämpligen bör deponeras i schaktets närhet eftersom vi inte gärna kan lämna kvar ett tio meter djupt hål efter avslutad grävning. De praktiska problemen är måhända större i Mogadishu än i Merca och Brava där en kraftig erosion längs stranden medför att havet oavbrutet ter sig in i kulturlagren. Eventuellt skulle man här kunna gräva sig in i "tell-bildningen" horisontellt istället för vertikalt. En annan möjlighet är att för-söka utföra rena exploateringsundersökningar i samband med större schakt-ningsingrepp i de äldre stadskärnorna, de senare är dock lyckligtvis ännu få.

Låt oss nu på nytt återvända till Mosque Site. Keramikmaterialet visar, som tidigare framhållits, i flera fall en mycket bred kronologisk spännvidd. Utgångspunkten för en datering av de olika ombyggnadsfaserna får därmed vila på de yngsta daterbara skärvorna i det under golvnivån liggande fyll-nadslagret. Detta skulle exempelvis innebära att den vintern 1985/86 rivna moskén (fas A) har uppförts efter 1730/40, fas B troligen under 1600-talet, C-E under 1500-talet och fas F-G efter 1200 (fig 5).

Det kan samtidigt noteras att de äldsta skärvorna av arabiskt/persiskt im-portgods från Mosque Site tycks kunna dateras till 1000-talet och att dessa i huvudsak uppträder i fyllnadslagret till fas G och F. Samtidigt kan vi notera att vi i bottenlagren (G-F) finner få spår av stenhusbyggnation eller sten-husrivning. Bottenlagret har dessutom mer karaktären av ren korallsand, om än med ett betydande inslag av både ben och keramik.

Tolkningsförsök och en rad nya frågor.

Väl i medvetande om de källkritiska begränsningar som är behäftade med de daterande skärvornas fyndsammanhang finns det ändå anledning att

våga sig på ett rekonstruktionsförsök av bebyggelseutvecklingen i Shingani. Utgångspunkten är då antagandet att fyllnadslagren i moskén kommer från Shingani och att de sannolikt skyfflats ihop i en närliggande gränd eller på en öppen markyta och därmed kronologiskt inte avviker alltför mycket från den byggnadsfas vi önskar datera.

De äldsta spåren av aktivitet i Shingani och Mogadishu överhuvudtaget är den handfull skärvor importgoods som framkommit vid moskégrävningen. Skärvornas härkomst – Egypten, Syrien och möjligen Iran – visar på platsens långväga kontakter. Vilken form av aktivitet som skett i området redan under 1000-talet kan inte avgöras men avsaknaden av byggnads- och rivningsmaterial i bottenlagren vid Mosque Site antyder inte förekomsten av en stenhusbebyggelse vid denna tid. Istället ligger det nära till hands att koppla dessa skärvor och ben i sanden till Chitticks iakttagelse att celadon-porslin finns på stränderna längs en flera kilometer lång sträcka öster om Shingani. Detta tillsammans med den ensamliggande moskén Mnara kan tolkas som att staden under äldre tid varit betydligt större än 1800-talets stenhusbebyggelse i Hamer Weyn och Shingani. Kanske har den "mycket stora" staden som Ibn Battuta besöker 1331 i huvudsak bestått av enkla rishyddor av den typ som ännu idag återfinns bland sanddynerna i Mogadishus, Mercas och Bravas utkanter. De enda mer påtagliga arkeologiska spåren av denna typ av bebyggelse torde med tiden inskränka sig till just keramik och ben. Av Ibn Battutas redogörelse framgår dessutom att åtminstone Mombasa och Kilwa haft en omfattande träbebyggelse i början på 1300-talet (Gibb 1989 s 110).

Keramikmaterialet antyder alltså att Shingani redan under 1000-talet hade vidsträckta internationella kontakter. En intensiv verksamhet tycks ha förekommit på platsen under ett par århundraden innan stenhusbyggelsen anläggs. Detta förefaller vid Mosque Site ske under 1200-talets lopp, alltså med andra ord ungefär samtidigt som Mogadishu först omnämns i de skriftliga källorna. Moskén genomgick under senmedeltiden en ombyggnad följt av ytterligare tre ombyggnader under loppet av 1500-talet. Frågan är vad som under just detta århundrade kan ha initierat ett flertal ombyggnader? 1500-talet är visserligen Ajuraans och Muzaffars storhetsperiod men det är också i hög grad portugisernas och de sönderslagna handelsledarnas århundrade. En intressant iakttagelse är att frekvensen importgoods tycks förbli i

det närmaste oförändrad genom seklerna, vid Mosque Site drygt 3% av antalet skärvor. Däremot inträffar ett märkbart brott vid tiden för fas E då det tidigare helt dominerande "islamiska" godset ersätts av kinesiskt porslin. Möjligen är det just portugisernas uppträdande i Indiska Oceanen i början på 1500-talet som vi här ser i keramikmaterialet. Importen av arabisk/persisk keramik från norr upphörde och via det portugisiska Macau, Malacka och Goa fördes kinesiskt porslin i stora mängder till Östafrika (Sassoon 1978, Oliver & Atmore 1981 s 175 ff). En omedelbar fråga är då hur det kinesiska porslinet nådde det muslimska Mogadishu och vilka konsekvenser den totalt förändrade handelspolitiska situationen fick för städerna i Benadir. Längre söderut ser vi tecken på regression och ödeläggelse men i Muzaffars Mogadishu och Ajuraans Somalia får man snarast intrycket av motsatsen. Är det kanske så att den äldsta kända somaliska statsbildningen, det starkt muslimskt profilerade Ajuraan-väldet, skall ses just mot bakgrund av en snabbt förändrad handelspolitisk situation och ett högst påtagligt hot från de kristna portugisernas korstågsideologi (jfr Boxer 1969, Oliver & Atmore 1981 s 53 ff)? Ajuraans storhetstid överensstämmer också mycket väl med den kortvariga men intensiva portugisiska aktiviteten i Indiska Oceanen. Redan i början på 1600-talet är portugiserna på defensiven inför trycket från holländska och omanska flottor och därmed är också det externa hotet mot södra Somalia borta.

Förhoppningsvis har ovanstående presentation kunnat spegla den typ av forsknings-och metodfrågor som medeltidsarkeologin möter i Somalia. De stora problemen är emellertid förknippade med den mycket bräckliga arkeologiska infrastrukturen och den inhemska politiska utvecklingen. Utan att gå in mer på dessa grundläggande förhållanden så kan det avslutningsvis finnas anledning att plocka fram ett illustrativt exempel på de svårigheter som hela tiden är högst påtagliga för projekt av denna art.

Omedelbart efter avslutandet av 1987/88 års fältarbeten i Shebelleområdet återvände vår kollega Mohamed Abdi Allamagan i april 1988 till museet i Hargeisa i den norra delen av landet (fig 1). Några veckor senare tvingade det hastigt uppblossande inbördeskriget Allamagan på flykt. I slutet på 1988 fanns Allamagan enligt uppgift i ett flyktingläger vid Jigjiga i Etiopien men sedan dess har vi förlorat all kontakt. Alldeles förutan att detta är en stor personlig tragedi innebar det också att 50% av de akade-

miskt tränade arkeologerna i Somalia i ett slag var borta.

Vi rör oss nu över till frågor om *moral, etik och ansvar*, frågor som kanske ligger utanför de tänkta ramarna för detta META-nummer men som inte desto mindre i hög grad har kännits angelägna för de av oss som konfronterats med en *verklighet* som innebär arbetskamrater på flykt, arbete under mer eller mindre förtäckta hot och ett samhälle i "stabilit" sönderfall. När och under vilka omständigheter avbryter vi ett projekt eller lägger det i "malpåse"? Vad får det för konsekvenser för den struktur som vi under en längre tid försökt bygga upp och vad betyder det för våra kollegor där nere som trots besvärliga yttre omständigheter ändå försöker arbeta vidare?

Anders Broberg

Visby

Litteratur

Boxer, C.R. *The Portuguese Seaborne Empire 1415–1825*. 1973.

Broberg, A. Medeltidsarkeologin har nått Somalia. *Populär Arkeologi* 1986:4.

- Svenska Arkeologer gräver i Somalias okända medeltid. *Forskning och Framsteg* 1988:1.

Broberg, A & Säfvestad, U. Från Tobanka Buundo till Gezira. *Populär Arkeologi* 1988:4.

Cassanelli, L.V. *The Shaping of Somali Society. Reconstructing the History of a Pastoral People, 1600–1900*. 1982.

Chittick, N. *Kilwa. An Islamic Trading City on the East African Coast*. 1974.

- Mediaeval Mogadishu. *Paideuma* 28. 1982.

Dahlbäck, G.(red.) *Helgeandsholmen. 1000 år i Stockholms Ström*. 1982.

Gibb, H.A.R. Islams vandringsman. Ibn Battuta "Arabvärldens Marco Polo". 1989 (1929).

Hersi, A.A. *The Arab Factor in Somali History*. Ph.D. Thesis. UCLA. 1977.

Horton, M. The Swahili Corridor. *Scientific American* 1987:9.

Jönsson, S. *Archaeological Research Co-operation between Somalia and Sweden*. SOMAC/RA. Stockholm. 1983.

- Kusimba, C.M. *Demystifying The Swahili*. Paper prepared for SAfa-Conference 22–25th March 1990 at University of Florida, Gainesville, US. 1990.
- Loughran, K. et al. *Somalia in word and image*. 1986.
- Luling, V. *The Social Structure of Southern Somali Tribes*. PhD Thesis. University of London. 1971.
- Oliver, R. & Atmore, A. *The African Middle Ages 1400–1800*. 1981.
- Pompeo, A. *Meregh. Fo. 6*. Istituto Cartigrafico Italiano. 1899.
- *Brava. Fo. 8*. Istituto Cartigrafico Italiano. 1899.
- Phillipson, D.W. *The Later Prehistory of Eastern and Southern Africa*. 1977.
- Salazar, E. *Africa Orientale – Benadir. Ancoraggio di Mogadiscio*. Istituto Idrografico della R. Marina. 1914.
- Sassoon, C. *Chinese Porcelain Marks from Coastal Sites in Kenya: aspects of trade in the Indian Ocean XIV–XIX centuries*. BAR International Series 43. 1978.

ARKEOLOGI I ZIMBABWE

Inledning

Zimbabwe är beläget i södra Afrika och gränsar i öster mot Mocambique, i norr till Zambia, i väster till Botswana och i söder till Syd Afrika. Zimbabwe är ett inland, närmaste hamnstad är Beira i Mocambique ca 250 km från den zimbabwiska gränsen. Till ytan är Zimbabwe något mindre än Sverige (fig. 1).

Den största etniska gruppen är Shona-folket, som utgör ca tre fjärdedelar av befolkningen. Inom Shona-folket finns sex undergrupper med mindre regionala språkliga och kulturella skillnader. Namnet Shona är av relativt sent datum, troligen från 1800-talets första hälft. Tidigare använde befolkningen de lokala namnen på sina respektive territorier.

Den näst största gruppen är Ndbele (ca 20% av Zimbabwes befolkning). Ndbele är främst koncentrerade i landets syd-västra delar i Matabele land. Ndbelefolket trängde in i Zimbabwe söderifrån under 1800-talets början.

Topografiskt kan landet delas in i fyra zoner (fig. 2):

1) Slätt-landet "low veld", som sträcker sig upp till 900 möh i sydöst och i norr och upptar ca 35% av landets yta. "Low veld" är nederbörds-fattigt. Här förekommer fortfarande tse-tse flugan vilket är ett hinder för boskaps-skötsel i dessa områden.

2) Lågplatån "middle veld" (900 -1200 möh) i söder och i nordväst utgör ca 40% av Zimbabwe med en vegetation av buskar och savann.

3) Högplatån "high veld" (1200 - 1600 möh) sträcker sig från sydväst till nordost. Tillsammans med 4) "Eastern Highlands" i de östligaste delarna på gränsen mot Mocambique utgör högplatån ca 25% av Zimbabwes yta. I detta område finns de bördigaste jordarna och de rikaste mineralförekomsterna. Här finns även de största tätorterna och industricentra.

Under kolonisationen av Zimbabwe (Rhodesia) avsattes en tredjedel av landets yta (40% av den odlingsbara marken) till företrädesvis vita storjordbrukare. Tvångsförvisning från afrikanska boplatser blev då ett tidigt inslag. I dag disponeras 42% av marken av småjordbrukare i sk "Communal Lands". Här förekommer inte enskilt markägarande utan individuella familjer har av hävd nyttjanderätt till jorden. Den privatägda marken ligger

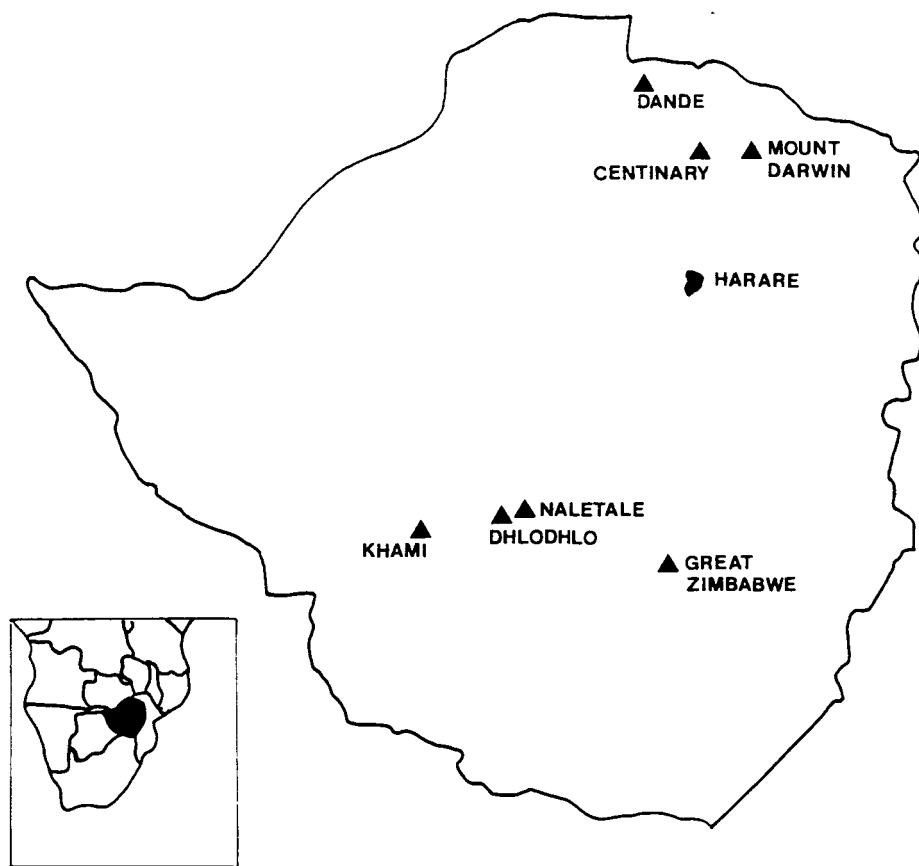

Fig. 1. Karta över Zimbabwe. Undersökningsområdena i projektet "The Zimbabwean Iron Age with Special Emphasis on Northern Mashonaland" samt de mest namnkunniga ruinerna markerade.

inom de bästa ekologiska regionerna, och merparten av småbrukarområdena - där befolkningstätheten är störst i de sämsta regionerna.

Zimbabwes historia i sammandrag

Zimbabwe har ett mycket rikt kulturarv som är av stor vikt för utvecklingen av den nationella identiteten. Den zimbabwiska högplatån har varit bebodd i flera årtusenden. Redskap från stenåldern har påträffats i olika

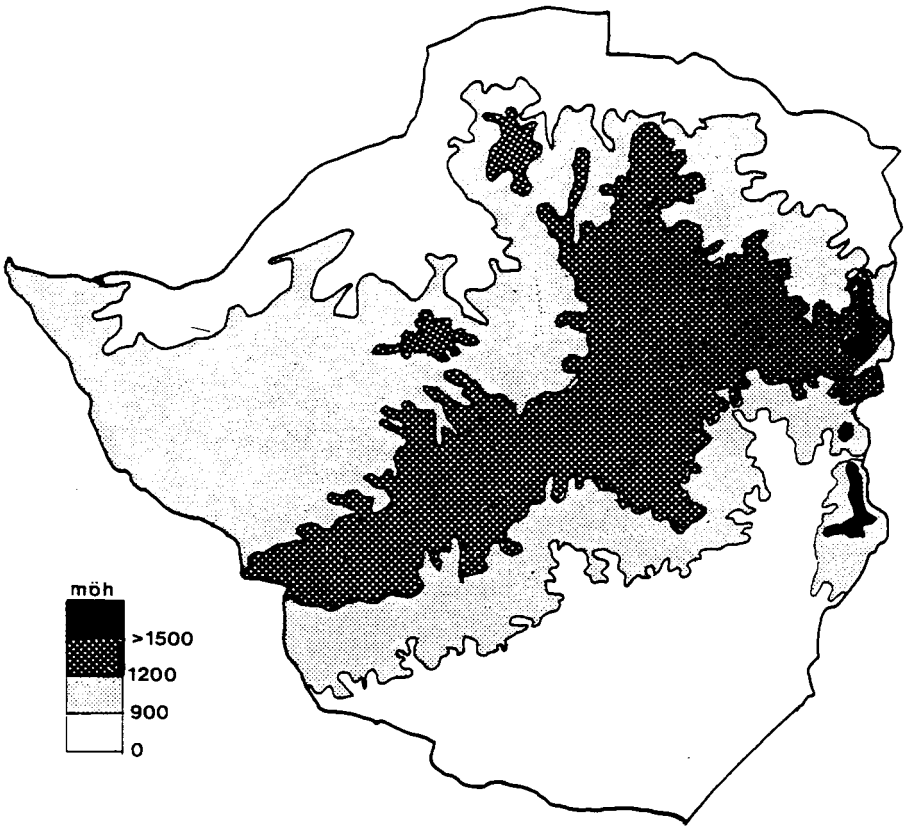

Fig. 2. Topografisk karta över Zimbabwe.

delar av landet. Stenåldern kan delas in i tre faser baserat på ledartefakter. Tidig stenålder (2.5 milj. år - 150 000 år), Mellan stenålder (150 000 år - 20 000 år) och Sen stenålder (20 000 år - ca 200 e. Kr.). Såväl redskapsinventariet och ornamenter från Sen stenålder samt ett stort antal klippmålningar indikerar en jägar/samlar befolkning med en livsstil som var mycket likartad det nuvarande San folkets i öken/halvökenområdena i Botswana och Namibia.

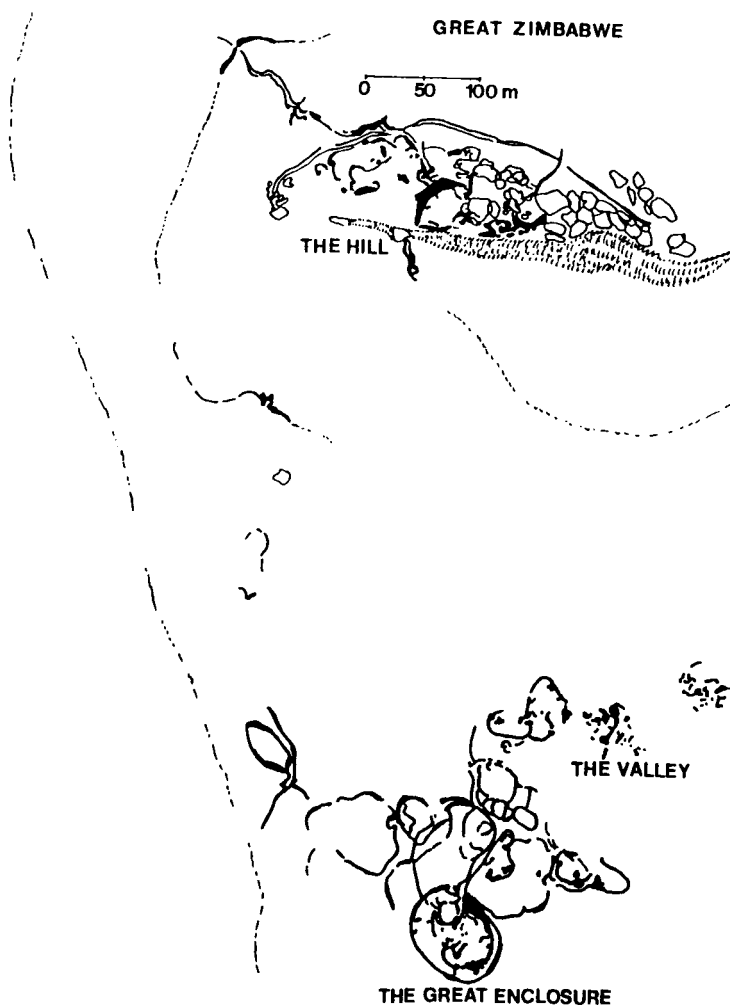

Fig. 3. Plan över Great Zimbabwe.

Stenåldern följs av äldre Järnåldern ca 200 - 1000 e Kr och Yngre Järnåldern som pågår till början av den koloniala perioden (ca 1860). Under äldre Järnåldern blir människorna mer bofasta med näringar som boskapsskötsel och jordbruk. Metallhantverk och keramikframställning får sin början under äldre järnålder. Arkeologin spelar i detta sammanhang en viktig roll för att för dagens innevånare presentera och levandegöra deras förhistoria.

Spår av denna syns inte minst i de ca 200 stenkonstruktioner av varierande storlek som påträffats över stora delar av landet. Flertalet av dessa utgörs av sk "zimbabwes", vilket är mer eller mindre runda stenmursomgärdade inneslutningar. Ordet Zimbabwe kommer från Shona språkets "dzimba dza mabwe" och betyder hus av sten.

Utmärkande för de flesta "zimbabwes" är att de ofta är belägna på en höjd med god utsikt över det omgivande landskapet. Vid de arkeologiska undersökningar som företagits i anslutning till "zimbabwes" påträffas ofta byggnadsrester (väggar och golv) av lera (dhaka) i anslutning till stenkonstruktionerna. Vidare hittas stora mängder keramik - framförallt lokalt tillverkat lergods, men även arabisk import, europeiskt stengods och kinesiskt porslin - samt glaspärlor av europeiskt och indiskt ursprung.

Den mest kända "zimbabwen" är Great Zimbabwe (ca 1200 - 1400 e Kr) i landets södra del (fig. 3). Detta ruinkomplex sträcker sig över en yta av flera kvadratkilometer (drygt 720ha) och tillhör ett av de mest imponerande minnesmärkena från förhistorisk tid söder om Sahara. Andra framstående byggnadskonstruktioner är tre av Great Zimbabwes efterföljare Khami, Nale-tale och Dhlodhlo. Dessa senare skiljer sig från Great Zimbabwe-traditionen i det att de är uppförda som terasser i olika nivåer, med murar utsmyckade i varierande mönster.

Great Zimbabwe består huvudsakligen av stenmurade inhägnader och områden med rester av lerhyddor (Garlake 1973, 1985). Stenbyggnaderna kan delas in i två komplex (fig. 3). Dels byggnadslämningarna på det sk "Hill Complex" (tidigare kallat the Acropolis) på en brant granitkulle som höjer sig 80 m över omgivningen. Dels byggnadsrester nedanför kullen bestående av "Valley Enclosures" och "the Great Enclosure". Samtliga stenkonstruktioner är uppförda av lokal sten företrädesvis granit. Granitkullarna i området ger utmärkt och lättillgängligt byggnadsmaterial. När dessa kullar vittrar spricker de först sönder i skikt om 10 - 20cm tjocklek, somdärefter bryts sönder i block av användbar storlek. Murarna, som i en del fall är upp till 6m tjocka och 11m höga, är gjorda helt i kallmur. Ibland ingår även större stenblock som en naturlig del i muren. Ett stort problem idag är att förhindra att ruinerna rasar samman. Detta gäller framför allt byggnadsresterna uppe på kullen och på sluttningarna där jordflytningen utövar ett starkt tryck på murarna.

Great Zimbabwe påträffades 1871 av den tyske geologen Karl Mauch. Han var den förste europé som beskrev platsen för omvärlden. Flera försök, även in på 1980-talet, har gjorts för att påvisa att Great Zimbabwe inte uppfördes av en lokal afrikansk befolkning. Såväl egyptiska, feniciska som arabiska handelsmän har föreslagits som byggherrar. Till och med drottningen av Saba lär ha haft ett finger med i byggandet om man får tro vissa uttolkare. Dessa teorier var speciellt omhuldade under den ensidigt proklamerade Rhodesiska staten på 1970-talet. Det skall emellertid påpekas att ingen seriöst arbetande arkeolog eller historiker har påstått annat än att byggnadsverket har uppförts av en inhemsk befolkning. Redan 1906 föreslog R MacIver att anläggningen var relativt sen och inte var av utländskt ursprung (MacIver 1906). Detta var synnerligen impopulära åsikter bland den vita befolkningen. G Caton-Thompson kunde genom sina undersökningar 1929 presentera mer ovedersägeliga bevis för att Great Zimbabwe var av afrikanskt ursprung och högst 1000 år gammalt (Caton-Thompson 1931). Hon grundade sina slutsatser på att huvudparten av fynden var av lokalproduktion. Den importerade keramiken bestod till stor del av kinesiskt porslin från Ming dynastin (1384 - 1644). De lämningar som påträffades, då man i samtliga schakt grävde ner till steril mark eller fast klippa, vittnade om en kontinuerlig afrikansk bosättning.

Under Yngre Järnålder har sex större historiskt kända statsbildningar kunnat beläggas. Dessa är:

Great Zimbabwe	1200-1400
Torwa	1400-1600 (sydväst)
Mutapa	1400-1800 (norr)
Changamire	1600-1800 (sydväst)
Ndbele och Gaza	1800-tal (sydväst)

Torwa och Mutapa är sannolikt fortsättningar på Great Zimbabwe staten. Changamire, Ndbele och Gaza däremot utgjordes av invandrande grupper som tog över redan existerande stater (Beach 1984a, 1984b).

Great Zimbabwe byggde sin storhet på boskapsskötsel och internationell handel och förmodligen med en enande religion som bas. Staten som politisk enhet formades sannolikt under 1200-talets förra hälft. Med

stöd av Kol-14- och myntdateringar kan man anta att staden Great Zimbabwe existerade in i början av 1400-talet. Medlemmar av den härskande dynastin lämnade förmodligen kärnområdet redan i ett tidigt skede. Sannolikt för att söka bättre betesmarker, nytt jordbruksland och/eller kontroll över nya guldält och handelsleder samt även politiskt oberoende från Great Zimbabwe-staten.

De rester av "zimbabwes" som påträffas i övriga delar av landet är spår av denna expansion. Det för eftervärlden kända Mutapa-riket i norra Zimbabwe har sannolikt utvecklats ur en av dessa utflyttade grupper. Den direkta efterföljaren till Great Zimbabwe var emellertid den betydligt mindre Torwa staten med sin huvudstad Khami. Med Great Zimbabwes fall på 1400-talet blev Mutapa-riket den näst viktigaste staten. Ca 1500 hade Mutapa-dynastin lagt under sig stora delar av den guldrika högplatån såväl som delar av Zambezidalen. Denna utgjorde en viktig sektion av handelsleden ner mot kusten och staden Sofala.

Boskapsskötsel och jordbruk hade av allt att döma den största ekonomiska betydelsen för utvecklingen av såväl Great Zimbabwe-riket som de efterföljande staterna. Det som utövade den största dragningskraften på främmande handelsmän - muslimer, portugiser mfl - var dock guldförekomsten. Guldet var också orsaken till att portugiserna vid åtminstone två tillfällen (1570 och i större skala 1630-talet) försökte erövra såväl Mutapa som Torwa rikena för att ta kontroll över högplatån. Försöken misslyckades emellertid för att även om man fick kontroll över guldproduktionen så kunde denna inte ökas utan att basen för ekonomin - jordbruket och boskapsskötseln - tog allvarlig skada. Det visade sig det oaktat vara av underordnad betydelse att kontrollera guldproduktionen. De ekonomiska förhållanden som tvingade befolkningen att gräva efter guld och jaga för att skaffa elfenben, tvingade dem också, om de önskade exportera sina produkter, att handla med dem som kontrollerade handelsplatserna vid kusten.

Forskningssituationen

Arkeologisk forskning i Zimbabwe var under större delen av 1970-talet och början av 1980-talet i det närmaste obefintlig pga självständighetskriget. 1986 blev arkeologi ett eget ämne under "History Department" vid universitetet i Harare. Ämnet ges som enstaka kurser för 1, 2 och 3 års studenter.

Man kan emellertid ännu inte ta en masters-examen i arkeologi. Däremot i historia på ett arkeologiskt material och med arkeologisk metodik.

Samarbetet mellan olika ämnen inom fakulteten och även mellan de olika fakulteterna är betydligt bättre och lättare än vad som för närvarande är förhållandet på svenska universitet. Studenterna läser även ämnen över fakultetsgränserna. Således kombineras ofta arkeologistudierna med geologi och geografi, vilket är en synnerligen användbar kombination som fler studenter borde använda sig av här hemma.

Varför arbetar svenska arkeologer i Afrika? Den frågan har nog alla som arbetar inom SAREC-projekten fått sig ställd. Enligt projektbeskrivningen skall svensk och lokal personal arbeta tillsammans med ett definierat gemensamt forskningsproblem. Sålunda skall vi från svensk sida stå för ekonomiska bidrag och specialkunskaper. Våra samarbetspartners skall stå för sina specialkunskaper som bl a omfattar lokalkänedom, kunskap i landets traditioner, kultur mm. Att man inte alltid är van vid denna typ av samarbete kan belysas med ett exempel. För att få arbetstillstånd i Zimbabwe bör man inte ange att man skall bedriva någon slags forskning. Forskning innebär, när den bedrivs av utlänningar, att man tar från landet. Ett faktum som myndigheterna möjligen grundar på tidigare erfarenhet. Därför skall man åtminstone om man är knuten till universitetet - kalla sin tjänst för "visiting lecturer". Denna beskrivning ges en betydligt positivare bedömning eftersom man då förväntas tillföra landet (studenterna) kunskap på ett mer påtagligt sätt.

Visst har vi en del att lära ut, inte minst vad gäller grävningsmetodik, fyndregistrering och fyndbearbetning. Flera av dem som deltar i projekten "på den andra sidan" har emellertid en mycket god teoretisk utbildning från universitet i England och USA som vi kan och bör dra nytta av.

Vi från svensk sida får även möjlighet att testa undersökningsmetoder och hypoteser i länder där "forskningstraditionen" inte ställer så stora hinder i vägen.

På det personliga planet har vi som arbetar inom de olika projekten blivit berikade genom möjlighet att lära känna människor från främmande kulturer med för oss ibland annorlunda värderingar. Jag har lärt mig mycket genom dessa kontakter vilket även har fått betydelse i mitt vanliga arbete här hemma.

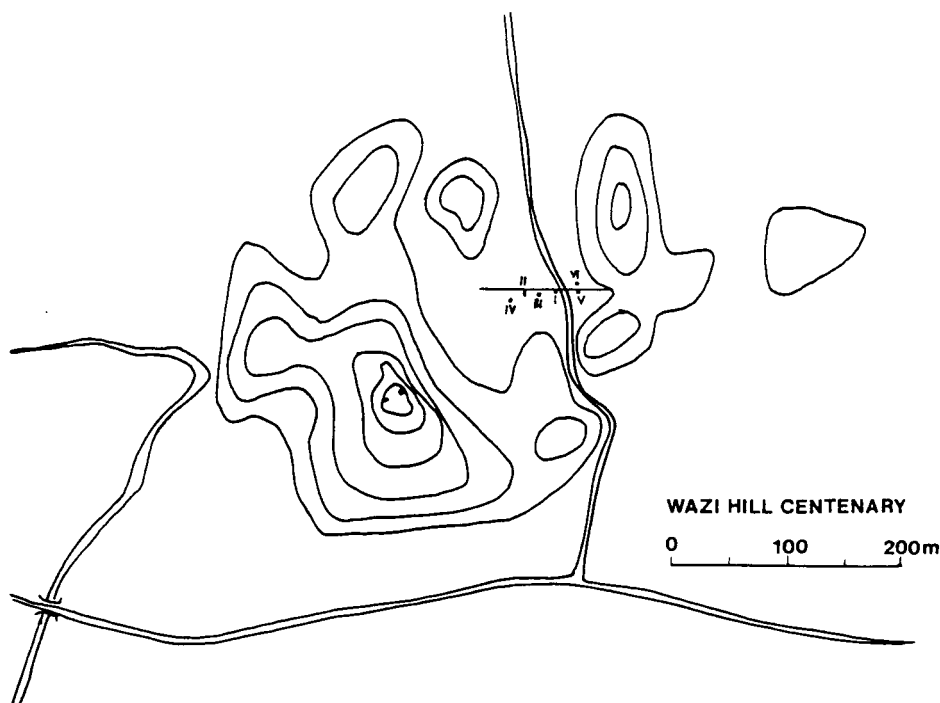

Fig. 4. Plan över Wazi Hill.

Utan tvekan har Great Zimbabwe-lokalen haft den största inverkan på arkeologisk forskning i Zimbabwe. Inte bara som centralort där den lockat till sig mer eller mindre spektakulära undersökningar i ganska exakt 100 år och fortfarande är föremål för omfattande forskningsprojekt från bl a UNDP och SAREC. Great Zimbabwe- traditionen har genom sina efterföljare och deras byggnadsverk givit anledning till ingående studier av centralorten och dess omland, utnyttjandet av naturresurser, handel, relationer

härskare undersåtar mm. De problemställningar som behandlas är inte olika dem vi möter i vårt arbete här i Sverige.

I Zimbabwe bedrivs för närvarande två arkeologiska SAREC projekt. Dels är Zimbabwe ett av deltagarländerna i projektet "Urban Origins in Eastern Africa" och dels pågår ett bilateralt projekt med namnet "The Zimbabwean Iron Age with Special Emphasis on Northern Mashonaland" (Sinclair, Wandibba 1988). Vad gäller de vetenskapliga undersökningarna och dess resultat kan det ibland vara svårt att skilja de två projekten åt.

Under våren 1990 har det bedrivits omfattande fältarbete i Great Zimbabwe inom ramen för "Urban Origins in Eastern Africa". Arbetet har bestått i insamlandet av jordprover 10 - 15 cm under markytan och i upptagandet av borrhämnor.

Ca 650 jordprover samlades in från huvudsakligen den "urbana" delen av undersökningsområdet. Jordprover har sänts till Sverige och skall bli föremål för bl a fosfatanalys och analys av magnetisk suseptibilitet.

Borringarna utfördes på förhand slumpmässigt utvalda punkter. Dessa punkter skulle därefter återfinnas i naturen med hjälp av en Geodimeter, en uppgift som var nog så besvärlig under rådande terräng och vegetationsförhållanden. Drygt 200 borrhämnor hanns med, vilka ligger till grund för bedömningen av stratigrafiska skillnader inom olika delar av området. Jordprover från borrhämnorna skall genomgå samma analyser som de övriga jordproven. Under gynnsamma förhållanden kan material från borrhämnorna användas för Kol-14 dateringar av olika lager. Eftersom keramikskärvor ofta följer med i borrhämnorna kan indikationer på förändringar i keramikhantverket också utvinnas.

Eftersom jag har varit anställd inom projektet "The Zimbabwean Iron Age with Special Emphasis on Northern Mashonaland" har jag endast varit perifert engagerad i ovan beskrivna arbeten. Min huvudsakliga uppgift har varit att bedriva undervisning i registrering och bearbetning av keramiska material, i keramisk teknologi samt i grundläggande statistik. Vidare har jag varit/är handledare åt de 3:e års studenter som skriver uppsats med en keramisk infallsvinkel.

Syftet med det bilaterala projektet är att utveckla arkeologisk forskning i Zimbabwe och att utbilda ett antal Zimbabwiska studenter i de delar av arkeologifämnet som är relevant för förståelsen av respektive students forsk-

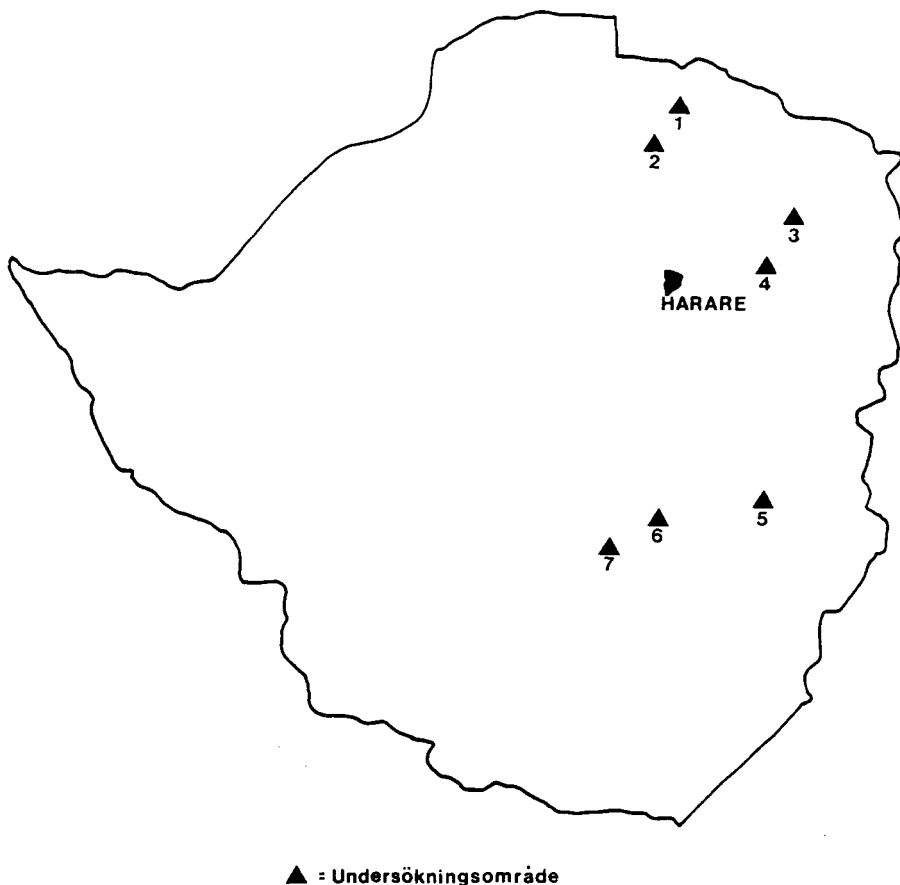

Fig. 5. Karta över Zimbabwe med de sju undersökningsområden som ingår i projektet "traditionell keramikframställning i Zimbabwe" markerade.

ningsområde. Denna utbildning sker huvudsakligen i Zimbabwe, dels av lärare på institutionen (2 st i ämnet arkeologi) dels av tillfälligt anställda lärare från Sverige. Dessutom genomförs kurser i Sverige under kortare perioder.

Forskningen inom projektet är som namnet anger, inriktad på den Yngre Järnåldern och med fokus på tre områden i Norra Mashonaland- Dande, Centenary och Mount Darwin - som kan knytas till det historiskt kända

Mutapa-riket (fig. 3). Man skall försöka få fram data för en bedömning och förklaring av sociala och ekonomiska förhållanden förknippade med såväl stenkonstruktionerna ("zimbabwes") som andra lokaler som kan tillskrivas Mutapa-riket, från dess grundande på 1400-talet fram till modern tid (det koloniala skedet).

För att nå dessa mål genomförs inventeringar inom respektive område. Detta för att få en uppfattning om distributionen av olika boplatser - lokaler tillhörande en inträngande Great Zimbabwe tradition respektive ursprungliga traditionella boplatser med Musengezi-tradition. Hittills har inventeringar utförts i två områden - Centenary och Mount Darwin. Noggranna uppmätningar av ett stort antal både tidigare kända och nyupptäckta lokaler har genomförts.

Inventeringarna följs upp av utgrävningar på några typlokaler. Undersökningar på två sådana lokaler har påbörjats, Wazi Hill (Musengezi-tradition) och Zvongombe (Great Zimbabwe-tradition).

Wazi Hill

Wazi Hill utgörs av en granitkulle vars översta del består av en platå ca 30m i diameter. Från denna platå kan man med lätthet se till exempelvis Zvongombe 4km åt söder. Kullen avgränsas av branta sluttningar. Man har ännu inte påträffat den ursprungliga vägen upp till toppen. På platån finns sex låga högar mellan 5 och 9m i diameter. I och i anslutning till dessa påträffades fragment av bränd lera (dhaka), sannolikt byggnadsrester. Till skillnad från bosättningar uppförda enligt Great Zimbabwe-tradition finns här inga spår av stenmurar.

Undersökningarna av Wazi Hill genomfördes under sammanlagt 4 veckor 1986 och 1987. 1986 var arbetet koncentrerat på insamling av lösfynd samt grävning av 4 mindre provschakt (fig. 4). 1987 grävdes ytterligare en provgrop samt två större schakt. Sammanlagt omfattar den utgrävda ytan 25m². Trots den förhållandevis begränsade utgrävningsytan tillvaratogs 14300 keramikskärvor, varav nästan 90% odekorerade anonyma buk-skärvor, 1700 benfragment, 125 terracotta-figurer eller delar därav, 113 glaspärlor, 22 sländtrissor och 20 bitar metallföremål. Kol-14 dateringarna (6st) visar på en bosättning som sträcker sig över flera århundraden och åtminstone fram till 1500-talets slut (Soper och Pwiti 1988).

Zvongombe

Zvongombe lokalen är uppdelad i två skilda boplatser, den norra (delvis undersökt 1987) och den södra (undersökt 1988,1989). Båda är av Great Zimbabwe-typ och belägna på en och samma kulle. Den södra lokalen ligger på kullens krön medan den norra ligger på ett flackt parti ca 15m lgre. Det är ca 200 m mellan de två lokalerna. Utgrävningarna förväntas fortsätta även under innevarande år. Någon preliminär rapport eller grävningensbeskrivning har därför ännu ej färdigställts. Vid utgrävningarna av södra Zvongombe, som jag bäst känner till, påträffades rester av ett flertal "dhaka" hus med en diameter upp till 8m samt med invändiga skiljeväggar. 2-3 golvnivåer har kunnat urskiljas. Den ursprungliga golvnivån är daterad till 1400-talets andra hälft (1430 ± 50 , 1480 ± 50 resp. 1490 ± 50 ; C-14-åldern är baserad på en halveringstid av 5568 år). Själva husresterna var i det närmaste fyndtomma, vilket i och för sig inte är förvånansvärt. De stora fyndmängderna påträffas som regel utanför själva boplatserna.

Bland fynden var bl a fyra stora lerkärl (ca 75cm höga och 75 cm i diameter) som påträffades "in situ" nedgrävda i det nedersta golvlagret i ett av husen. Vad dessa kärl har använts till vet man ännu ej. Liknande kärl används idag huvudsakligen för jäsning och förvaring av hembryggt öl, men även till förvaring av säd och torkade frukter.

Ett annat fynd av stort intresse var en skärva av en degel med smådroppar av guld på insidan.

För närvarande arbetar en student med en noggrann registrering av all kermik som påträffats på både Södra och Norra Zvongombe. Detta arbete syftar till att ge en detaljerad beskrivning av typologiska data som kan bilda bas för en tolkning av olika kärls funktion. Vidare skall arbetet möjliggöra en statistisk utvärdering och jämförelse av de två lokalernas keramikmaterial.

Enskilda forskningsprojekt

Inom ramen för projektet "The Zimbabwean Iron Age with Special Emphasis on Northern Mashonaland" har enskilda svenska forskare givits möjlighet att initiera och genomföra undersökningar som är direkt kopplade till deras särskilda forskningsområde. Således har Noel Broadbent undersökt vittringsgraden hos olika stenkonstruktioner. Han har därvid valt ut 4 geo-

grafiskt skilda lokaler. Med hjälp av en Schmidt Test Hammare har han erhållit data för en relativ datering inom respektive lokal (Broadbent 1990).

För mitt eget vidkommande har jag undersökt traditionell keramikframställning på landsbygden (Communal Lands) för jämförelse med den Yngre Järnålderskeramiken.

Projektet traditionell keramikframställning

Undersökningsområden

Sju skilda områden har valts, varav två i landets norra del, två i nordöst och tre i dess sydöstra del. Undersökningsområdena täcker därmed i princip den del av landet som haft kontinuerlig bosättning alltsedan tidig järnålder (fig. 5).

Område 1 är beläget i Zambesidalen omedelbart nedanför "The Escarpment", 350-430 möh ("low veld"). Den mark som ej är uppodlad är bevuxen med gles skog samt genombruten av ett flertal flodraviner.

Område 2 - 4 är beläget på en högplatå 1200-1500 möh ("high veld"). Landskapet är öppet med endast ett fåtal träd. Terrängen är delvis genombruten med flodraviner varav flertalet är vattenförande endast under regnperioden.

Område 5 - 7 i landets sydöstra del ligger på en höjd av 900-1200 möh ("middle veld"). Terrängen är varierad. Bergssluttningar och smala dalgångar omväxlar med mer öppna partier. De ej uppodlade markområdena är bevuxna med låg skog och buskvegetation.

Målsättning

Målsättningen med undersökningen är att genom studiet av keramikframställning inom de tre geografiskt skilda delarna av landet utröna huruvida det föreligger skillnader i hantverkstradition, kärlformer, kärlfunktioner och kärlbenämningar. Resultaten skall jämföras med de tolkningar som erhållits av arkeologiskt fyndmaterial från företrädesvis yngre järnålder i Zimbabwe.

Material och metoder

Basmaterial till undersökningen utgörs dels av anteckningar från intervjuer med keramiker och dels av insamlade rålorer, kärl och skärvmaterial. In-

tervjuerna följer ett på förhand upprättat frågeformulär vilket omfattar 72 frågor, som berör följande frågeställningar:

- * Insamling samt bearbetning av råmaterial.
- * Teknik vid kärlframställning (formning, ytbehandling, dekor och bränning).
- * Riter, myter och tabun förknippade med råmaterialinsamling och kärlframställning.
- * Dekor-symbolism.
- * Kärlformer, kärlfunktioner och kärlbenämningar.
- * Influens och påverkan av betydelse för förändringar i hantverket.
- * Social organisation och förmedling av hantverkskunskaper.

Analyser av rålerorna utgör en viktig del i undersökningen eftersom man här, till skillnad från analys av förhistoriska keramikmaterial, med säkerhet har tillgång till de råleror som används i produktionen. Därmed ges stor möjlighet att förklara vilka kvalitativa egenskaper hos lerorna (lermineralogisk- och kemisk sammansättning, termiska egenskaper etc) som är av betydelse vid val av leror för tillverkning av olika typer av kärl.

Rålerorna undersöks med följande metoder:

- * Röntgendiffraktion (XRD) för analys av lermineralogisk sammansättning.
- * Plasma-analys (ICP) för analys av kemisk sammansättning.
- * Kornstorleksanalys.
- * Termiska analyser.
- * Petrografisk mikroskopering av tunnslip.

Kärl- och skärvmaterialet är basen för utvärderingen av de resultat som erhålles vid laborativa analyser jämfört med iakttagelser av den faktiska keramikproduktionen. Vidare är detta material av avgörande betydelse för tolkningen av den förhistoriska keramiken.

Den teknologiska analysen av kärl- och skärvmaterialet utförs med följande metoder:

- * Plasma-analys (ICP) för analys av kemisk sammansättning.
- * Termiska analyser.
- * Densitets- och vattenabsorptionsanalys.
- * Petrografisk mikroskopering av tunnslip.
- * Proportionalanalys.

Utfört arbete och preliminära resultat

Under perioden augusti - november 1988, augusti - november 1989 samt maj 1990 genomfördes fältarbete i de berörda områdena. Sammanlagt 35 keramikere har intervjuats. 25 råleraprover och ett 50-tal hela kärl och större skärvor har samlats in. Vid fältarbetet har drygt 200 kärl ritats och fotograferats. Samtliga dessa kärl har renritats i skala 1:10 och grupperats med avseende på funktion och kärlbenämning. De insamlade intervju svaren har förts in på data, varefter uppgifterna under varje enskild fråga, för de olika keramikerna, har kunnat sammanställas och jämföras.

En preliminär genomgång av intervjumaterialet visar att inom shonakulturen är det endast kvinnor som tillverkar keramik, kärlen formas genom tumning/uppdragning av kärlsidorna samt med en grovring-teknik. Tillsatt magring av sand, krossad bergart, chamotteel dyl förekommer inte. Däremot kan man blanda leror med olika kornstorleks sammansättning och plasticitet. Keramikerna har stor kännedom om sina råmaterials kvalitéer och begränsningar. Som exempel kan nämnas en kvinna i Buhera (omr 5). Hon använde två olika leror en finkornig och en grovkornig. Den finkorniga användes för framställning av kokkärl och den grova för större förvaringskärl. På frågan om varför hon inte även gjorde de större kärlen av den fina leran blev svaret att kärlen kollapsade under tillverkningen om man försökte göra dem större än en viss storlek. När jag frågade henne varför hon då inte gjorde kokkärlen av den grova leran blev svaret, "Det förstår du väl att när jag rör i grytan lossnar de större kornen och sådant vill man ju inte ha i maten".

Riter och myter förekommer vid såväl insamlingen av råleror som vid kärlframställningen. Dessa varierar dock i viss mån mellan de olika undersökningsområdena. Det samma gäller kärlens benämning i förhållande till dess funktion.

Etno-arkeologi - nytta eller enbart nöje?

När man kommer ut på landsbygden i Zimbabwe är det lätt att förledas att tro att man inte bara gjort en resa i rum utan även i tid, vilket ger en till synes nästan outsinlig källa för etnoarkeologiska studier.

Merparten av byggnaderna utgörs av grästäckta runda hyddor uppförda av trästolpar och "dahka". De är synbarligen av samma typ som de som påträffas vid arkeologiska undersökningar. Ett flertal föremålsgrupper liknar mycket dem som återfinns i det arkeologiska fyndmaterialet. De nutida keramiktyperna t ex påminner formmässigt mycket om dem från yngre järnåldern. Detsamma gäller järnföremål som yxor och knivar.

Egentliga vägar saknas till stora delar, eftersom man vanligen går till fots och tyngre transport sker med oxkärra. Huvuddelen av de kommunikationsleder som finns är mer eller mindre breda stigar, så kallade "bush-tracks". Allt detta hjälper till att skapa en illusion av en järnåldersmiljö.

I hur hög grad låter vi oss påverkas av denna till synes "primitiva" miljö?

Den faktor som i hög grad har påverkat bebyggelsestrukturen på landsbygden är den kraftiga befolkningsökningen. 1901 beräknades den afrikanska befolkningen i Zimbabwe till drygt 700 000. Vid kolonisationen avsattes landområden kallade "Nativ Reserves" för den afrikanska folkgruppen. 1911 upptog dessa 1/5 av landets yta. Den afrikanska befolkningen hade då ökat till ca 900.000, varav 60% bodde i "reserves". Efter hand ökades tilldelningen av land avsedd för afrikaner. 1970 gavs lika stor del av landets yta till europeer och afrikaner (Land Tenure Act), ca 18,2 miljoner hektar per grupp. Skillnaden i befolkningstäthet var dock avsevärd. De afrikanska "reserves" eller som de då kallades "Tribal Trust Lands" hade en befolkning av över 3 miljoner medan den europeiska delen beboddes av 1.7 miljoner varav hälften bodde i städer. 1982 hade den afrikanska befolkningen ökat med nästan 50% jämfört med 1969. "Tribal Trust Lands", nu namnbytt till "Communal Lands", fick under denna period en befolkningsökning av 1.3 miljoner människor.

Det säger sig självt att en så kraftig befolkningsökning inom ett så pass begränsat område medför stora förändringar inte bara i byarnas struktur utan även på det sociala mönstret och i miljön. Anledningen till den stora folkökningen under de senaste årtiondena får till stor del tillskrivas den förbättrade hygien (djupborrning av brunnar och byggandet av toaletter)

samt utbyggd sjukvård.

Miljöförändringarna kan närmast ses i de på många platser helt öppna landskapen med ytterst lite träd och buskvegetation. Flertalet av dessa områden har tidigare varit trädsavanner, men bristen på bränsle har i många fall lett till en fullständig skövling. Förändringarna i landskapet kan även ses i den enorma jorderosion som sker. Huvuddelen av jordarna i "Communal Lands" är lätta sandjordar, som är mindre lämpliga till odling. Jordbruket har emellertid av naturliga skäl expanderat kraftigt vilket medför att de sandiga jordarna exponeras ytterligare. Vid somrarnas våldsamma skyfall sköljs därför jorden ut i floderna. En annan miljöfaktor som människan drastiskt har förändrat är villebrådsbeståndet. Alla större djur har försvunnit från "Communal Lands" på grund av omfattande jakt. Jag vågar påstå att väldigt få barn i dag, i dessa områden, har sett någon antilop och långt färre har sett bufflar, giraffer eller elefanter. För mindre än 50 år sedan fanns det god tillgång på dessa djur.

Vad har då befolkningsökningen att göra med arkeologisk forskning? Enligt min mening har befolkningsökningen och dess konsekvenser stor betydelse för förståelsen och tolkningen av arkeologiska data. Befolkningsökningen tjänar här som ett påtagligt exempel på samhällseliga förändringar och är man inte medveten om dessa kan de i hög grad påverka våra tolkningsmodeller. Har man inte kännedom om hur denna har påverkat landskapet, människornas livsbetingelser, råvarutillgångar mm, kan man lätt förledas att dra felaktiga slutsatser om hur människorna levde här under exempelvis yngre järnåldern.

De allra flesta läsare hävdar nog nu att det är självklart att man väger in sådana här faktorer i sina bedömningar. Och javisst är det så i ett övertydligt exempel som detta. Men hur är det när förhållandena inte är så uppenbara? Var går gränsen för när ett nutida material är användbart eller inte för tolkningen av våra arkeologiska problemställningar? Hur skall vi använda den kunskap vi får om de mänskliga områden som inte tillhör den materiella kulturen, men som ändå kan ha haft ett stort inflytande på densamma, dvs trosuppfattningar och livsåskådning? Kan man, bör man, får man utnyttja denna kunskap för att tolka arkeologiska problem?

Jag är av den uppfattningen att etno-arkeologiska studier har mycket att tillföra vår skandinaviska arkeologiska forskning. Men än mindre än att

man direkt kan överföra resultaten av dessa studier till en tolkning av förhistorien inom det berörda området får man göra direkta kopplingar till vår förhistoria. Kan de etnoarkeologiska studierna ge oss impulser och konkreta förslag till alternativa tolkningsmodeller har vi vunnit oerhört mycket.

Anders Lindahl

Lund

Litteratur

- Beach, D.N. *The Shona and Zimbabwe 900-1850*. 1984a.
 - *Zimbabwe before 1900*. 1984b.
 Broadbent, N.D. *A Comparative Analysis of Weathering Rates on Zimbabwean Stonestructures*. 1990.
 Caton-Thompson, G. *Zimbabwe Culture*. 1931.
 Garlake, P. *Great Zimbabwe*. 1973.
 - *Great Zimbabwe, described and explained*. 1985.
 MacIver, R. & Soper, R. C. *Medieval Rhodesia*. 1906.
 Pwiti, G. Preliminary Report on Excavations at Wazi Hill, Centenary, Northern Zimbabwe. *Zimbabwean Prehistory No 20*. 1988.
 Sinclair, P.J.J. & Wandibba, S. Urban Origins in Eastern Africa. *Project proposal and workshop summaries*. 1988.

MADAGASKAR – FÖRFÄDERSLANDET

Madagaskar är landet där öst och väst möts i en kulturell mångfald utan motstycke och där förfäderskulten fortfarande intar en central plats i det vardagliga livet. Synen på dåtid, nutid och framtid präglas starkt av detta förhållande och gamla och nya seder existerar sida vid sida.

Ett belysande exempel härpå är den s.k *Famadihana*, en uråldrig ceremoni som är vanligt förekommande framförallt på höglandet kring huvudstaden Antananarivo. Vid denna ceremoni öppnas förfädernas gravar och kvarlevorna tas upp för att lindas i ny svepning. De blir medelpunkter i stora festligheter varvid de betraktas som aktiva samhällsmedborgare och förevisas förändringar och framsteg som gjorts i trakten samt får delta i den sociala samvaron. Denna ceremoni kan ske till "ackompanjemang" av kristna mässor och är bara ett exempel bland många på det malagassiska samhällets förmåga att tillägna sig nyheter utan att utplåna äldre seder och bruk.

Landets kulturella rikedom med influenser både från Asien och Afrika samt dess betydande storlek och uppdelning i olika klimatzoner har bidragit till utvecklingen av ett stort antal olika etniska grupper med olika utseende och mycket varierande livsvillkor. De enda egentliga gemensamma faktorerna är språket och förfäderskulten. Vissa grupper har dessutom mycket begränsade kontakter utanför sitt territorium.

Museet i Antananarivo

Vid Musée d'Art et d'Archéologie i Antananarivo, Östafrika-projektets samarbetspartner på Madagaskar har museidirektören Jean-Aime Rakotoarisoa uttryckt ett starkt behov av att det byggs upp en kunskapsbank där landets rika kulturarv tas tillvara av inhemska forskare istället för som tidigare av utländska intressen. En av förutsättningarna för detta är att det byggs upp en infrastruktur som befrämjar en regional kunskapsuppbyggnad med förankring i landets olika delar, där det unika för varje region kommer till uttryck.

Den inhemska forskningsaktiviteten har hitintills främst varit kopplad till huvudstaden. Vid museet i Antananarivo arbetar man dock aktivt för att

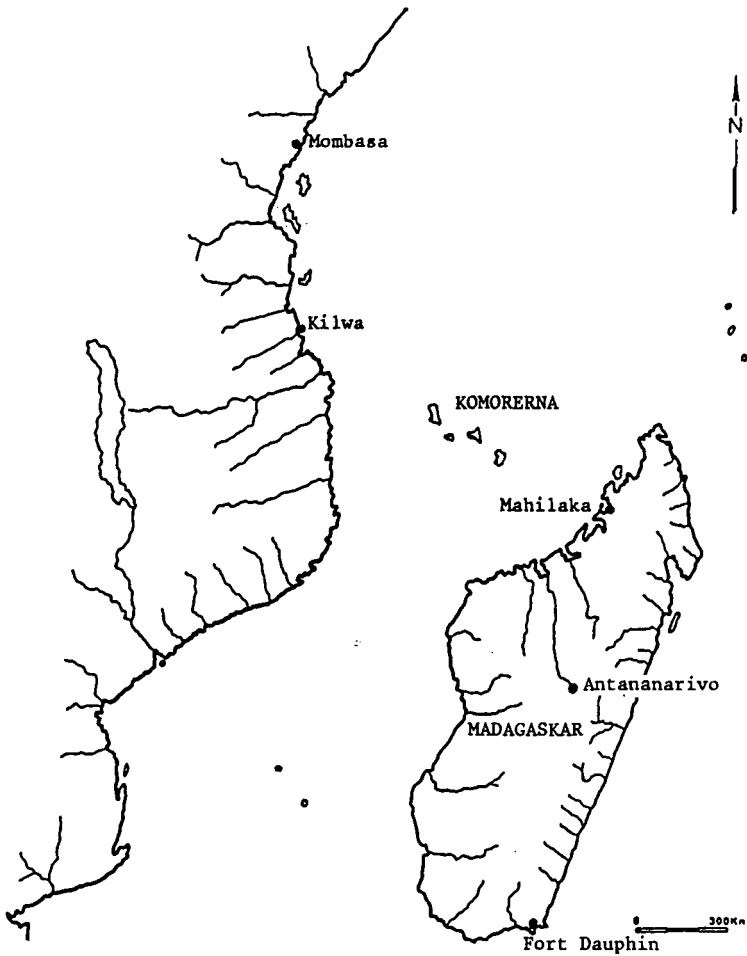

Fig. 1. Karta över Madagaskar.

försöka utbilda studenter från andra delar av landet och på sikt skapa en decentraliserad arkeologisk utbildning. Ett problem i sammanhanget är det idag mycket utvecklade kontaktnätet i detta land vars storlek är ungefär densamma som Sverige och Norge tillsammans.

Madagaskar och projektet "Urban Origins in Eastern Africa" - Stadsforskning i ett nytt perspektiv.

Forskningsprojektet "Urban Origins in Eastern Africa" har således en uto-mordentligt viktig funktion att fylla på Madagaskar. En av projektets huvudsyften är att främja uppbyggnaden av en arkeologisk verksamhet både på central och regional nivå och skapa ett samarbete både inom landet och mellan de östafrikanska staterna. Projektet ska även utveckla samarbetsformer i tvärvetenskaplig anda vilket är av stor betydelse för ett land som Madagaskar vars komplexitet kräver ett intimt samarbete mellan exempelvis disciplinerna arkeologi, historia, antropologi, kulturgeografi och lingvistik. Projektets ambition att försöka ge en mer nyanserad bild av stadsbildningsprocessen i Östafrika är också av stor betydelse för Madagaskar vars historieforskning ofta blivit offer för både utländska och inhemska politiska intressen. Istället för att fokusera intresset på externa faktorer (exempelvis kolonisering, handel, islam etc) vid studier av städernas uppkomst riktas nu även intresset mot lokala ekonomiska, politiska, demografiska och ideologiska förhållanden och dess betydelse för samhällsutvecklingen.

Analogt med detta synsätt har de arkeologiska insatserna alltmer kommit att beröra "inhemska företeelser" av typen lerhusbebyggelse, lokal keramik, järnframställning m m istället för ensidiga studier av stenhusbebyggelse i stadskärnorna med importfynd såsom exempelvis glaserad keramik, glas och pärlor.

Urbana centra studeras nu i relation till både externa och interna företeelser, en utveckling som uppvisar likheter med forskningsutvecklingen kring städernas uppkomst i Europa.

Forskningsprojekt och undersökningsområden på Madagaskar

Inom de ovan beskrivna övergripande målsättningarna för projektet har följande mer specifika målsättningar för Madagaskar formulerats:

1. Öka kännedomen om hur ön befolkades.
2. Öka kännedomen om uppkomsten av bosättningshierarkier.
3. Öka kännedomen om stadsbildningsprocessen och statens uppkomst.

P.g.a Madagaskars betydande storlek och karaktär av kontinent har en om-

rådesindelning gjorts. Följande tre områden har valts ut för att bemöta ovanstående frågeställningar med forskare från museet i Antananarivo verksamma i resp område:

1. Nordvästra kusten, ett område med hett och fuktigt klimat som är det naturliga kontaktområdet för Comorena och Östafrika. Bosättningen Mahilaka med en förmodad första etablering kring 900-talet är huvudundersökningsområde. Denna plats anses ha haft en central funktion i ett hierarkiskt bosättningsmönster med lämningar efter både guldbrytnings- och järnframställningsaktiviteter inom regionen indikerande långväga handel samt ett rikt lokalt försörjningsnät.

Området har en ungefärlig utsträckning på 1,5km x 0,5km. Ett första steg här har varit att försöka uppskatta storlek och begränsning på bosättningen samt ge en bild av infrastrukturen genom att lokalisera bebyggelselämningar typ hus, moskéer gravar och omgivande mur. Studier har också inkluderat en rumslig analys av omgivningen. De svenska arkeologerna har här samarbetat med Chantal Radimilahy som kommer att göra en ingående studie av området.

2. Det centrala höglandet kring huvudstaden Antananarivo, ett tätbefolkat område med utomordentliga förutsättningar för studier av statsbildning, bosättningshierarkier och social stratifiering.

I detta område har det svenska samarbetet skett tillsammans med Hilari-on Rakotovololona. Hitintills är det främst en dikesomgärdad bosättning från 1200-talet, Ankadivory, som studerats inom projektets ramar samt en begränsad rumslig analys av dess omgivningar.

3. Området kring Fort Dauphine i sydöstra Madagaskar, vilket anses ha haft en central betydelse. Dess stora floder från höglandet kan ha utgjort vägar för befolkningsexpansionen in mot öns centrala delar. Området består av cirka 150 bosättningar av arkeologiskt intresse identifierade genom flygfotografering. Det rör sig om en tämligen vidsträckt yta bestående av olika typer av kust- och inlandsbosättningar. I inlandszonen har boplatserna Efan-gitse och Maliovola valts ut, i kustzonen boplatserna Mokala och Ambinanibe samt boplatserna Tranovato, som är belägen i ett floddelta. Här har man

i steg 1 försökt att avgränsa bosättningarna, studera förhållandet dem emellan samt de ekonomiska grundförutsättningarna. De svenska insatserna i detta område har genomförts i samarbete med Jean-Ami Rakotoarisoa.

Svenska insatser inom projektets ramar

Det svenska deltagandet kan delas i två strukturella, om än ej alltid åtskiljbara delar inom det ovan kortfattat beskrivna övergripande projektet samt inom de nationella målsättningarna.

1. Insatser av forskningsmässig karaktär d.v.s samarbete med ovan nämnda projektdeltagare inom deras respektive forskningsområde.

2. Infrastrukturella insatser d.v.s stimulera till utveckling av en praktiskt fungerande infrastruktur med en både centralt och regionalt fungerande arkeologisk verksamhet. Inom denna del ryms även insatser av kulturminnesvårdande karaktär.

I linje med en forskningsprofilering riktat mot den urbana helheten snarare än externa element har de svenska insatserna i initialskedet främst kommit att handla om utveckling och tillämpning av olika relevanta prospekteringsmetoder samt framställning av kartmaterial. I dessa metoder har inkorporerandet av tidigare undersökningsresultat ingått som en naturlig del. Det finns flera anledningar till och fördelar med att använda moderna prospekteringsmetoder på östafrikanskt material om hänsyn tas till de källkritiska problemen. En av de mer påtagliga fördelarna är att de utgör ett utmärkt hjälpmedel när det gäller att försöka precisera och begränsa utgrävningsinsatserna utifrån gällande frågeställningar. Detta är viktigt med tanke på den oåterkalleliga åverkan en utgrävning innebär för källmaterialet samt den tidsvinst som görs. Dessutom hålls artefaktmängden nere vilket är av stort värde med tanke på den begränsade konserverings- och magasineringskapaciteten i landet.

Prospekteringsmetoder

De prospekteringsmetoder som kommit till användning på Madagaskar är:

Borrkärneprovtagning, en tidigare icke prövad metod inom afrikansk arkeologi. Tekniken innebär att borkärnor med 5cm diameter upptages enligt olika rumsliga mönster. På höglandet med dess mindre och glest bevuxna boplatser har bormningarna genomförts utifrån ett stratifierat slumpmässigt urval täckande hela bosättningsområdet.

På de mycket kraftigt bevuxna kustboplatserna har denna metod ej kunnat användas, istället har ett slumpmässigt urval skett genom s.k "Monte Carlo walking" där de styrande faktorerna varit framkomlighet och sikt.

Borkärnorna har i princip behandlats enligt samma metoder som används vid traditionell arkeologisk utgrävning. Jorden har sållats i såll med en maskstorlek på 1/2 mm där artefakter och makrofossil tillvaratagits. Lagerdjocklekar och lagerfärger har mätts och registrerats. Jordprover har tagits för fosfat-, spårämnes-, fraktionsanalys m.m.

Elektroresistivitetsmätning, vilken också är en ny metod i arkeologiska sammanhang i Östafrika. Mätningarna har genomförts med "Schlumberger- och Twinkonfiguration" i största möjliga korrespondans med bormningarna inom respektive undersökningsområde.

"Surface collecting" av främst keramik har gjorts både kvantitativt och kvalitativt på huvudboplatserna och omkringliggande platser för att skapa ett kronologiskt och korologiskt underlag.

Resultaten från de olika metoderna kommer under hösten 1990 att datorbehandlas med simuleringsprogram för framställning av två- och tredimensionella kartor. Dessa kartor uppvisande fördelning, utbredning och sammansättning av artefakter utgör tillsammans med resultaten från elektroresistivitetsmätningarna i sig ett avsevärt forskningsresultat. De kommer som tidigare påpekats också att hjälpa respektive forskare att anpassa och styra utgrävningarna efter respektive frågeställningar och därmed kunna begränsa utgrävningsinsatserna.

Preliminära resultat av prospekteringsmetoderna

Utan att föregripa den slutliga analysen och utvärderingen så synes de olika

prospekteringsmetoderna fungera väl. Lagerserierna har tämligen enkelt kunnat färgbestämmas, avgränsas (enligt Munsells skala) och mätas i borrhörnorna. Vid ett antal tillfällen har "subsurface features" i form av diken och gropar påträffats. Dessa fenomen har varit helt osynliga i markytan.

Fosfatundersökningarna som genomförts i fält med "spot-test"-metoden, där både salpeter-och saltsyravarianten provats, har gett likvärdiga och påtagliga resultat med både låga och mycket höga värden. Fosfatresultaten kommer också att korstestas med citronsyrametoden i ett svenskt laboratorium.

I ett betydande antal kämror har artefakter i form av keramik, pärlor, slagg samt ben, kol och makrofossil (främst förkolnat ris) påträffats. Artefaktmängderna är sådana att de bör utgöra ett bra underlag för ovan nämnda kartor.

Elektroresistivitmätningarna som påbörjats har i synnerhet i den företrädesvis sandiga jorden i Mahilaka i nordvästra Madagaskar uppvisat mycket positiva resultat.

Profil-(eller "transekt") mätningar har med tydlighet påvisat förekomsten av en stenmur runt större delen av bosättningen. Denna stenmur har tidigare enbart bitvis varit synlig i markytan och då främst mot havssidan. Blockmätningar av resistiviteten har påvisat kraftiga anomalier som kunnat verifieras genom sonderingar. Sonderingarna har även gett en mer precis bild av djup, storlek och form.

En mycket preliminär tolkning av de mer specifika anomalierna är att de kan vara gravar, då resistiviteten är lägre än i omgivande material (i motsats till stenkonstruktioner som ger högre resistivitet).

Insatserna från svenskt håll har således främst bestått av åtgärder för att skapa grundförutsättningar för utvecklingen av en inhemsk, praktiskt fungerande infrastruktur. Med detta menas en flexibel men enhetlig och standardiserad arkeologisk rutin.

Tidigare har det arkeologiska arbetet i stor utsträckning utförts av utländska forskare framförallt från den forna kolonialmakten Frankrike och graden av samarbete med inhemska forskare har varit låg. Grovt kan arbetet, fram till ett eller ett par tiotal år sedan, beskrivas som att allt utom själva utgrävningen gjordes utanför Madagaskar.

Teoretiska resonemang, formuleringar av frågeställningar, materialbearbetning, publicering, i stor utsträckning även magasinering av fynd samt dokumentation skedde vid utländska institutioner. Dessutom förvarades skriftligt källmaterial i utländska arkiv och malegassiska forskare kan än idag ha problem med att få tillgång till det material som fortfarande finns i utlandet. Detta har givetvis medfört att uppbyggnaden av en inhemsk och självständigt fungerande arkeologi ej stimulerats. Sverige med sitt icke-koloniala förflutna har här en viktig funktion att fylla och kontinuerliga diskussioner har förts med malagassiska forskare kring behov, målsättningar och metoder utifrån Madagaskars specifika förutsättningar.

Dessa diskussioner har även lett fram till att man påbörjat en sammanställning av relevanta metoder och rutiner från respektive deltagarland inom Östafrikaprojektets ramar. Avsikten är att denna regionalt baserade sammanställning skall kompletteras med svenska erfarenheter och utmynna i publicering av en praktisk arkeologisk handbok. Denna ska omfatta alla moment före, under och efter fältarbetet, exempelvis inventering, fosfatkartering, arkeologisk för- och slutundersökning, dokumentationsprinciper, konservering, publicering mm.

Det är av utomordentligt stor betydelse att det byggs upp en permanent fungerande struktur som befrämjar en kontinuitet i den arkeologiska verksamheten även efter det att projektet avslutats.

Projektet Antananarivos historia

Avslutningsvis kan även nämnas att diskussioner förts kring hur man skulle kunna bygga upp en fungerande kulturminnesvård i landet, där det skapas förutsättningar för att skydda och bevara fornlämningar. Ett resultat av bl.a dessa diskussioner är ett förslag till ett projekt kring huvudstaden Antanarivos historia, där det svenska medeltidsstadsprojektets uppläggning delvis varit förebild. En genomgång av det skriftliga källmaterialet samt de inom projektet föreslagna undersökningarna syftar både till att ge arkeologisk kunskap om stadens framväxt och utveckling och att bidra med ett underlag för en aktiv kulturminnesvårdsplanering. Det gäller att vidta åtgärder innan möjligheterna till kunskap tillintetgörs p.g.a av exploateringstryck och andra hot mot staden.

Förhållandet Sverige - Madagaskar

Som beskrivits ovan har således arbetet på Madagaskar hitintills främst haft en praktisk fältmässig karaktär i vilken anpassning och tillämpning av delvis nya fältundersökningsmetoder varit av central betydelse. Den mer övergripande teoretiska diskussionen har fått stå något i bakgrunden. Detta är i och för sig ej speciellt anmärkningsvärt. Det är framförallt inom det praktiskt-metodiska området som svensk arkeologi har en viktig funktion att fylla inom ramarna för ett projekt av detta slag. Det hindrar givetvis inte att det förs kontinuerliga diskussioner med forskarna i respektive länder kring mer övergripande frågor.

Exempelvis kan de resonemang kring stadsbegreppet som framförs i Anders Andrén's avhandling vara av intresse även för studier av stadsutvecklingen i Östafrika.

En annan viktig fråga med relevans för stadsforskningen i Östafrika är hur vi ska kunna utveckla specifika arkeologiska kriterier vid studier av urbaniseringsprocessen. Med tanke på det ofta mycket begränsade skriftliga källmaterialet har det arkeologiska materialet ett utomordentligt stort värde.

När det gäller de mer övergripande resonemangen samt kunskaperna om det empiriska materialet är det dock främst vi själva som har mycket att lära av våra utländska kolleger. Ett deltagande i ett projekt av detta slag ger unika möjligheter att vidga perspektiven på vår verksamhet samt se dess begränsningar. Det är lätt att vi blir fastlåsta i våra egna tolkningsmodeller och närmar oss främmande kulturer på ett övermodigt sätt.

Flera av de tidigare beskrivna prospekteringsmetoderna bör dessutom kunna bli användbara inom svensk arkeologi om de modifieras efter svenska förhållanden samt betraktas källkritiskt. Det gäller här att de används med noggrann urskiljning samt anpassas efter förutsättningarna. Behovet av detaljerade och korrekta prospekteringsmetoder har ökat med den nya kulturminneslagen och det finns all anledning att anta att utvecklingen inom arkeologin kommer att fortsätta i samma riktning i framtiden.

Rätt genomförda kan dessa metoder ge ett stort informationsutbyte i förhållande till insatsen. Prioriteringar kan lättare göras, vilket bidrar till att minska kostnaderna för de alltmer kostnadskrävande arkeologiska undersökningarna.

Det sistnämnda står också helt i linje med de lagstiftande direktiven om

ett minimum av ingrepp på våra fornlämningar.

Framtida verksamhet

Så till slut några ord om hur vi ser på framtida verksamhet inom projektets ramar.

Som tidigare nämnts ser vi det som ytterst betydelsefullt att de svenska insatserna fördelas på ett sådant sätt att det skapas en permanent arkeologisk verksamhet som inte står i något ekonomiskt beroendeförhållande till varken svenska eller andra utländska institutioner.

Det är dessutom viktigt att de inhemska forskarna ej blir styrda av västerländska forskningstraditioner utan bereds tillfälle att utveckla en forskningsverksamhet med förankring i den egna kulturen. Vår förhoppning är att det finns en generation malagassiska forskare som utan utländsk inblandning driver verksamheten vidare den dag svenskarna återvänder till trygghetens boningar.

Marie Holmström & Mikael Petrén
Stockholm

SVENSK ARKEOLOGI I AFRIKA – AFRIKANSK ARKEOLOGI I SVERIGE.

Exemplet Tanzania

Vad kan svenska arkeologer tillföra afrikansk arkeologi? Vad kan svensk arkeologi dra för nytta av afrikanska förhållanden? Projektet "Urban Origins in Eastern Africa" har inneburit ett nytt sätt att tackla en arkeologisk forskningssituation i tredje världen. Troligen för första gången förekommer ett interafrikanskt samarbete med flera nationer inblandade i samma forskningsprogram och med ett i-land som "konsult" och "sponsor".

Borta är den traditionella situationen, där "gästande" arkeologer, företrädesvis från USA och England, har kommit och med hjälp av lokal arbetskraft gjort punktinsatser i intressanta områden, utan att efterlämna vare sig nöjaktig dokumentation eller fynd i större omfattning.

Tanken med projektet har varit att forskning skall bedrivas i respektive afrikanskt land kring ett gemensamt problemkomplex och där Sverige bidrar med kunskap och finansiellt stöd, utan att lägga beslag på resultaten. För de afrikanska deltagarna måste detta ha varit en ny situation, vana som de torde vara, att se sitt kulturarv försvinna till främmande land.

Man kunde litet fördomsfullt tänka, att kommunikationen skulle kunna bli alltför enkelriktad mellan afrikaner och européer. Detta har inte blivit fallet, utan det har varit ett fruktbart givande och tagande för båda kontrahenter.

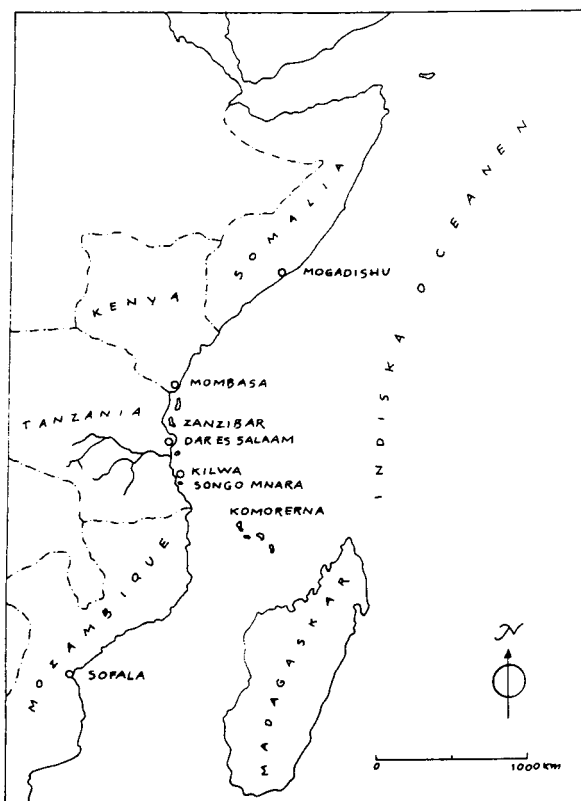
Det har visat sig, att utbytet för oss svenskar varit väl så givande. Här har vi bl.a haft möjlighet att arbeta tämligen förutsättningslöst, utan de betingelser och begränsningar vi är vana vid och insnärjda i, på hemmaplan.

Vidare har vi fått möjlighet att studera en urbaniseringsprocess i en för oss helt annorlunda kulturkrets och i en annan skala, med många intressanta och för vår egen nordiska forskning, viktiga paralleller och likheter.

Kort bakgrundsbeskrivning. Antiquities Unit, Dar Es Salaam

I april 1989 anslöt sig tre vinterbleka arkeologer till Antiquities Unit i Dar Es Salaam, Tanzania. Antiquities Unit kan jämföras med vårt RAÄ liksom här hemma delar AU byggnad med National Museum. Arbetsuppgifterna skulle bestå i att på institutionen bistå i arbetet att organisera verksamheten,

Fig. 1. Karta över Östafrika.

dvs registrera, dokumentera, rapportera och magasinera fyndmaterial från utgrävningar, samt i fält träna utgrävningsmetodik, primärt för att effektivare kunna genomföra det aktuella forskningsprogrammet, men naturligtvis för att även grundlägga fungerande rutiner för framtiden.

Arbetsituationen visade ett stort gap mellan teori och praktik. Den teoretiska sidan var väl tillgodosedd, genom att det fanns högt utbildade chefer och enstaka kompetenta medarbetare med lång erfarenhet. Chefen för AU t.ex., "Tanzanias Gustav Trotzig", som han själv karakteriserade sig, har en amerikansk Ph.D-examen i arkeologi. Inom projektet var emellertid både denne och vi svenskar underställda en högre tjänsteman i Ministeriet för Kultur, Ungdom och Sport! Även denna person har amerikansk universi-

tetsutbildning, ehuru ej färdig Ph.D, vilken dock skall fullföljas inom projektet.

Ytterligare erfaren personal fanns vid institutionen, som dock ej var engagerade i projektet. Personalen bestod i övrigt av "tekniker", utan arkeologisk erfarenhet eller utbildning, inte ens ett ursprungligt intresse för arkeologi, i det att de faktiskt var "kommenderade" att arbeta vid AU.

Några utbildade arkeologer under chefsnivå fanns inte i projektet under vår tid, trots att den första kullen med grundexamen utexaminerats från universitetet i Dar Es Salaam något år tidigare. Detta berodde bl.a på att flera redan studerade vidare för högre utbildning i bl.a USA, eller deltog i andra projekt, framför allt antropologiska sådana, i Olduvai och närliggande områden.

Bristen på arkeologer kan i viss mån bero på, att man av tradition hellre satsat på antropologi och studiet av människans urhem, vartill det också varit lättare att få ekonomiska bidrag, än till utforskandet av senare perioder. Här kan man dock skönja en förändring på sikt, inte minst tack vare Antiquities Units verksamhet.

En direkt följd av projektets verksamhet har varit ett ökat utbyte mellan universitetet och AU. En förhoppning är, att utbildade arkeologer, och då främst medeltidsarkeologer, kan få arbete vid AU i framtiden.

En ovan situation för oss var det stränga hierarkiska system, ett arv från kolonialtiden, som fortfarande är högst påtagligt. Detta framstod på flera sätt. Ett av de mer spektakulära exemplen fanns på det enda, stora arbetsbordet på AU. Där låg en stenhög, som kom från en utgrävning utförd 1973. Utgrävaren hade lagt upp högen för att senare utföra analyser, men aldrig återkommit och gjort detta. Tillsagda att inte röra stenarna, hade dessa förblivit liggande orörda i sexton år, medan personalen hållit till godo med de små ytor vid bordshömen, som fortfarande var lediga, utan att våga röra någonting! Även på detta, förvisso icke arkeologiska plan, kan vi bidra med något positivt, i det att vi är vana vid ett egalitärt sätt att arbeta och umgås med olika människor.

En kort tid innan projektet startade sin fältverksamhet genomfördes den första egna undersökningen av institutionen på en gravplats i trädgården bakom Antiquities Unit och National Museum, varvid flera gravar undersöktes och en del material, framför allt människoben, omhändertogs. Det

var alltså ett jungfruligt arbetsfält, som väntade oss.

Vårt första möte med personalen, framförallt ledningen, var ömsesidigt avvaktande. Detta med all rätt, med tanke på gamla tider; hade vi också kommit för att roffa åt oss av deras kulturarv eller... Så småningom förbyttes misstänksamheten i fullständigt förtroende för varandra och vi kunde arbeta på ett fullständigt jämlikt plan.

Vi började med att organisera det existerande fyndmagasinet, fornlämningsregistret och kartmaterialet, varvid vi hade hjälp av en kollega från National Museum i Nairobi, Kenya. Samtidigt påbörjades träningen av den tekniska personalen i fyndhantering och registrering. Det var en skolmässigt upplagd undervisning, som började verkligen från början, med att lära sig hur man använder skjutmått och hushållsvåg.

Det började visa sig, vilken dubbelriktad nytta det fundamentala arbetet medförde. Vi svenskar, med erfarenhet av vår svenska organisations för- och nackdelar, kunde nu utan att känna bundenheten till densamma, fritt utnyttja våra kunskaper, för att etablera en fungerande arbetsplats med hjälp av de lokala förutsättningar som fanns, något som många gånger tvingade oss att tänka i nya banor. Fundamentalt sett, är livsbetingelserna likartade var man än befinner sig och våra svenska arbetsrutiner visade sig gå mycket lätt att översätta till afrikanska förhållanden.

Samtidigt fick vi bl.a lära oss ett system för fornlämnings-registrering, utarbetat i Afrika för afrikanska förhållanden och som täcker hela Östafrika, över nationsgränserna. Det är det s.k. SASES-systemet (Standard African Site Enumeration System), som är på väg att införas i, först och främst, de deltagande länderna. Verkligen något för oss i Europa att ta efter. Tänk att enkelt kunna plotta fornlämningar från Italien till Finland utan några koordinationsproblem eller svårigheter med tolkning!

Redan efter kort tid har flera av de mer fundamentala frågorna fått svar; Svensk arkeologisk erfarenhet går mycket lätt att omplantera i afrikansk jord. Istället får vi med oss tillbaka lärdomar om andra sorters arbetssätt och system, som vi kan ha stor nytta av.

Vidare får vi med oss ett kapital, som inte är så lätt mätbart, men som vi kan ha mycket nytta av i vår hemmamiljö. T.ex att inte ta något för självklart. Samt att mycket kan utföras med små resurser.

Fältarbete

Fältarbetet i Tanzania har varit koncentrerat till några öar vid kusten i södra delen av landet, ca 30 mil söder om Dar Es Salaam, inte långt från gränsen till Mocambique. Under medeltiden låg här en av swahilikustens största och rikaste städer, Kilwa, "Söderns Pärla."

Kilwa är inte typisk för fastlandet, men ingår som en del i en analys av en mängd statsstater längs swahilikusten.

De öar, som varit aktuella för fältundersökningar under 1989 uppvisar stora likheter med Lamuarkipelagen utanför Kenyas kust. På öarna finns betydande lämningar från 900-tal och framåt. De flesta byggnaderna och de tjockaste kulturlagren finns på ön Kilwa Kisiwani, som är ca 4 x 6 km stor, i storlek jämförbar med Ven. Staden Kilwa har täckt en yta på ca 50 ha. Kulturlagertjockleken uppgår till 4–5 meter.

I Nordisk Familjebok från 1910 står att läsa följande: "Kilwa, Kiloa, Quiloa, namn på två hamnplatser i Tyska öst-Afrika.

Kilwa Kisivani, kustplats på den lilla ön Kilwa. Omkring 500 invånare. Kilwa är den äldsta utländska kolonin på östafrikanska kusten och har haft en arabisk-persisk period (987–1498), en portugisisk (1498–1698) och en yngre arabisk (1698–1826), samt har ännu intressanta byggnadsminnen från dessa tider."

Det finns en tämligen rikhaltig äldre litteratur om Kilwa. Resenärer har beskrivit staden under olika tider. Ibn Battuta, kallad arabvärldens Marco Polo, var på besök år 1332 och gjorde en ingående beskrivning av staden. Med sin stora erfarenhet av andra stora städer, beskrev han Kilwa som en av de största och vackraste han sett!

Duarte Barbarossa från Portugal besökte Kilwa i början av 1500-talet och beskriver dess byggnader.

Kilwakronikan består av en samling historiska dokument, som grundar sig på en kronologi över de olika sultanerna, som härskade på Kilwa.

Sedan början av femtonhundratalet har europeer beskrivit och förundrat sig över de stenbyggnader, som uppförts på ön. Ändå dröjde det till år 1958 innan en friläggning och konservering av de synliga murresterna påbörjades. Mellan åren 1961–65 genomfördes stora arkeologiska utgrävningar under engelsmannen Neville Chittick, som år 1957 blev Tanganyikas förste Conservator of Antiquities och fyra år senare Director of the British Institu-

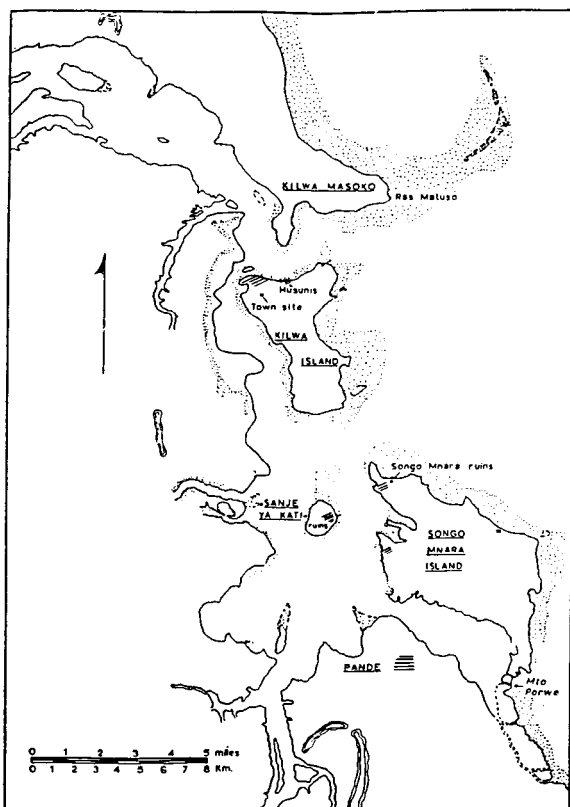

Fig. 2. Karta över Kilwa-regionen (ur Chittick 1974, Vol. 1)

te of History and Archaeology in Eastern Africa (idag British Institute of Eastern Africa). Arbetet på Kilwa presenterades i urval i två tjocka band år 1974 med titeln "Kilwa, An Islamic Trading City on the East African Coast".

På grund av att vårt fältarbete inträffade under regnperioden, kunde det för projektet utvalda grävningsområdet nås endast med flyg, 2 ggr/vecka. Något landfordon förfogade vi inte över. Detta innebar, att vi i grävstyrkan, totalt ett dussin människor från Antiquities Unit, National Museum och vårt eget RAÄ, var helt hänvisade till varandra. Detta hade den positiva effekten, att vi kom att lära känna varandra bra, samt känna att vi var ömsesidigt

beroende av varandra; vi hjälpte dem i arbetet och de hjälpte oss att överleva!

Rent praktiskt var vi uppdelade på en grävgrupp och en fyndhanteringsgrupp, där en var i grävgruppen och två tog hand om fyndhanteringen. Som grävningsledare fungerade våra värdar; chefen för AU och hans överordnade från ministeriet.

Det visade sig klokt att vara två handledare på fyndhanteringen, dels beroende på den omfattande registreringsproceduren, som ju alltigenom var ny för våra kolleger, dels den stora fyndmängd, som producerades vid den förhållandevis blygsamma utgrävningen.

Bl.a kunde vi jobba med ett datorbaserat system för keramikanalys, med huvudvikten lagd vid kärlformer, ornamentik och kärlkategorier. Detta system gör det också mycket lätt att hantera det, i geografisk bemärkelse, vidsträckta fyndområde, som hela projektet omfattar. (Ang. keramikregistreringen, se även Mocambique-upsatsen.)

Träningen genomfördes rent skolmässigt, med övningar, "läxor" och regelrätta "skolförhör". Noggrannheten var till båtad även för oss själva, i det att fyndmaterialet var nytt även för oss, och vi kunde förkovra oss tillsammans med våra kolleger.

Utbildningen av personalen i fält omfattade de fundamentala arbetsmoment, som alltid måste företagas; lagergrävning, plangrävning, stratigrafisk analys, avvägning, dokumentation i text, ritning och foto, provtagning och fyndomhändertagning osv.

Framförallt under dessa primitiva förhållanden, i avsaknad av det mesta man är van vid att ha till hands, frammanades en ödmjukhet och uppfinningsriktighet, som visade, att det går att komma långt med mycket små medel.

Detta var dock kanske en renodlad form av den "scoutanda", som tycks genomsyra kåren hemma, möjligen till visst förfång för oss själva, om vi inte är medvetna om att rätt utnyttja denna "anda", i det att vi alltid är nöjda med förhållanden och utrustningar mm., som inte skulle accepteras av någon annan yrkesgrupp.

Ett exempel på etnoarkeologisk tillämpning.

Det intensiva arbetet med keramikmaterialet medförde oundvikliga funde-

ringar och spekulationer om kärkens ursprungliga funktion och användningsområden. Därvid kunde vi helt spontant utnyttja en för oss ovanlig, men på Kilwa lika förmålig som lättillgänglig resurs, i form av etnoarkeologiska studier av den idag utnyttjade hushållskeramiken!

Ett besök hos en av öns tre pottmakerskor blev därför en av de intressantare upplevelserna under fälttiden. Tyvärr inföll vårt besök vid fel årstid, så någon tillverkning kunde vi inte få se. Men här fick vi nu se olika sorters kärl, i sin rätta funktion på elden, eller i "skafferiet"; samma sorts kärl, som vi grävt upp tusenåriga skärvor av. Tiden och världen krympte plötsligt!

Vi fick lära oss vilken kärltyp som var avsedd att förvara torra varor i, hur en gryta avsedd för fisk, resp. soppkok såg ut. Kunde se och känna hur sotet påverkade utsidan och maten insidan av kärnen. Fick höra, hur man på sitt sätt indelade kärnen i grupper, på ett naturligt sätt efter funktion, på liknande sätt som vi själva på ett syntetiskt sätt indelade dem efter andra, men "onaturliga" kriterier. Inte minst viktig var informationen om varifrån leran var hämtad och vilka mödor, som var förknippade vid detta, undersökt vilken vikt man lade vid att få den bästa leran. I det här fallet hämtades leran på fastlandet, i en lertäkt åtskilliga kilometer in från kusten vid ett berg, varifrån den bars, respektive båttransporterades ut till ön Kilwa.

Som en extra utdelning på vårt besök, kunde vi även ingående studera dagens teknik att bygga hus, sannolikt liknande det sätt, som de medeltida "mudbuilt houses", var byggda, vars spår man finner vid utgrävningar. Det är ett slags lerklinade hus med armering av knytnävstora korallstenar.

Metoder i fält.

Vad representerar lämningarna på ön, i form av stående stenhusruiner över mark och fyra till fem meter tjocka kulturlager under mark? Hur kan vi komma åt att tolka urbaniseringen i det arkeologiska materialet, när urvalet är så stort?

En lösning har varit att välja ut de platser, som både är möjliga att undersöka och har en känd tidig bosättning.

Avsaknad av maskiner och tillgång till en begränsad personalstyrka (trots inhyrd lokal arbetskraft) har inneburit, att endast mycket begränsade ytor har kunnat undersökas. Som jämförelse kan nämnas, att Neville Chit-tick grävde tre till fyra månader om året under totalt sju säsonger, med en

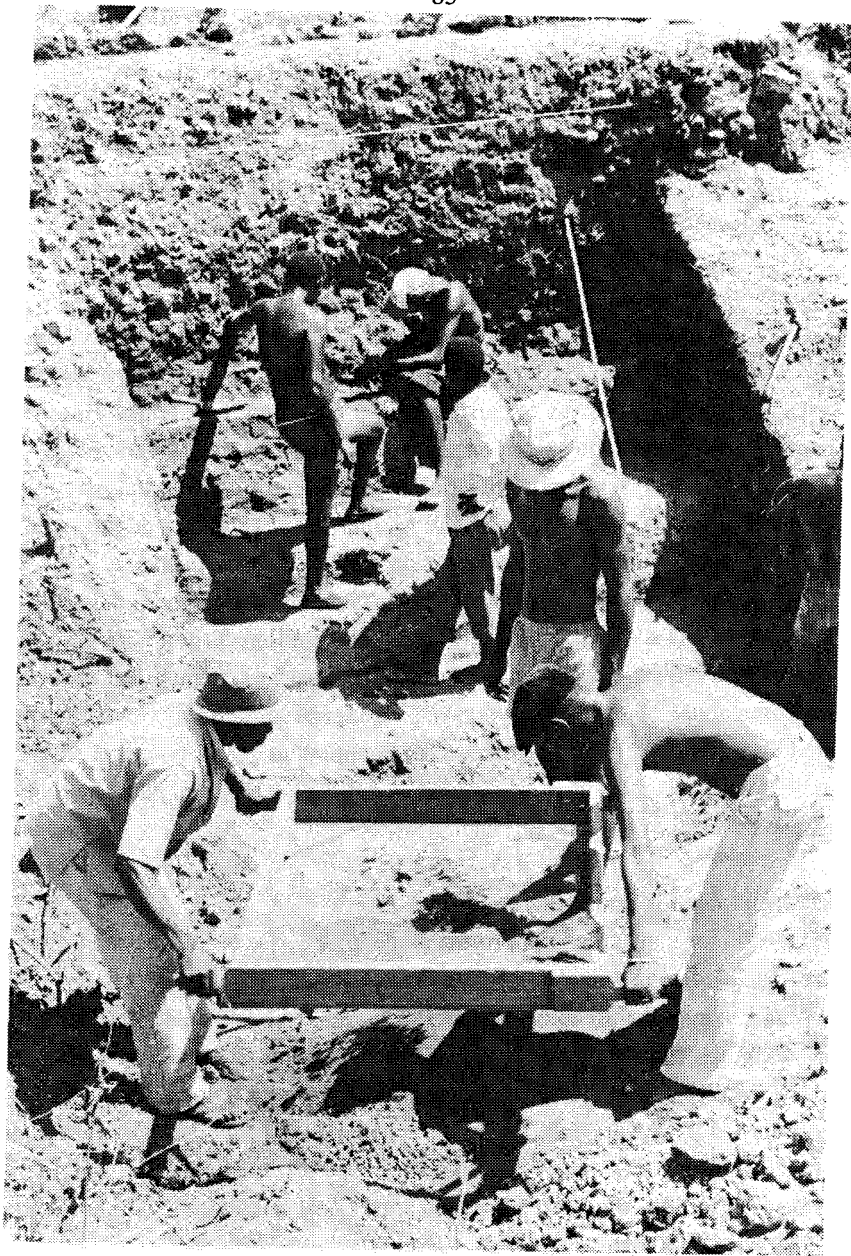

Fig. 3. I Neville Chitticks fotspår på Kilwa, Tanzania. Foto N-G Nydolf.

personalstyrka på mellan nittio och hundra man. För att forsla bort all jord byggdes för detta ändamål till och med en liten järnväg, som ledde ner till stranden. Där finns fortfarande de många meter höga schaktmassorna kvar, översållade med inhemsk ("afrikansk") keramik; ett tydligt vittnesbörd om den tidens sätt att betrakta det "inhemska" materialet. Ty förutom den inhemska keramiken finns i kultulagren även sk. importgods, såsom kinesiskt och persiskt gods, som utgjorde det huvudsakliga intresset.

Det medeltida stadsområdet på Kilwa är idag delvis kraftigt igenvuxet, delvis utnyttjat för den existerande byn. Till stor hjälp för orienteringen och organiseringen av 1989 års undersökning var därför en man, Omari Hassan Kindamba, bosatt i Kilwa, som på sextioalet deltog i Chitticks grävningar. Genom att studera publicerat material och med utomordentlig hjälp av mr Kindamba, kunde placeringen av provgroparna styras så, att de antingen tangerade tidigare provschakt eller täckte in ej undersökta områden.

Som komplement till Kilwagrävningen planeras en liknande undersökning på en liten ö, Sanje Ya Kati, belägen ca en mil söder om Kilwa Kisiwani. Ön är endast 1,5 kilometer i omkrets och har av Chittick identifierats som det gamla Changa, som övergavs på trettonhundratalet. En inventering med provgropar och provborrningar kan komplettera kunskapen om bebyggelsen på Kilwa. Samtidigt måste även en kontroll och analys göras av tidigare insatser, som Chittick företagit.

Erfarenheter för framtiden

Många frågor kan ställas om projekt av denna typ. De två viktigaste är de, som inledde denna artikel:

Vad kan svenska arkeologer tillföra afrikansk arkeologi? Vad kan svensk arkeologi dra för nytta av afrikanska förhållanden? De fullständiga svaren är mer komplicerade och utredande än vad här redovisats, men den positiva grundsynen torde vara fullt synbar. Utvecklingen går mot en mer internationellt arbetande forskning och därvid är Afrika inte alls för avlägset. Detta är bara början. Vi har all anledning att ägna oss åt internationell arkeologi i allmänhet och Afrika i synnerhet.

För framtiden kan man önska en utbyggnad på plats av den arkeologiska expertisen, samt närstående vetenskaper, såsom osteologi mm. Sålunda har hittills jordanalyser, konservering, bestämning av mynt och fotobearbetning

av 1989 års material fått ske i Sverige och därefter återbördats till Dar Es Salaam.

Arkeologi som universitetsämne är nytt i Tanzania. Utbildningen är treårig och den första kullen är nytexaminerad. Det är viktigt med ett samarbete med universitetet och med en utbildning av medeltidsarkeologer.

Det finns ett stort resursöverskott i tredje världen av mänsklig arbetskraft, som kan användas för den här sortens utgrävningsarbete, istället för att använda maskiner.

Systemet har tidigare använts även i Sverige, med gott resultat, då man i en del fall hade tillgång till och hjälp av många arbetare. En svensk motsvarighet till Neville Chittick och hans arbeten på Kilwa är utgrävningen och restaureringen av Falsterbohus under tiden mars 1934 till maj 1935. Riksantikvarieämbetet fick i detta fall ett erbjudande av arméförvaltningen att förfoga över samvetsömma värnpliktiga. Arbetsstyrkan kom tack vare detta att variera mellan trettiofem och sjuttio man. (Blomqvist R. Kulturen 1950, Falsterbohus, s. 142–181, spec. sid. 162.)

Dessa resurser i form av människor, som kan hantera arkeologens viktigaste redskap, spade och skärslev, är normalt inte längre ekonomiskt genomförbart i Sverige. En slags återgång till detta arbetssätt är ändå det samarbete, som sker med hembygdsföreningar, där frivilliga utför det arkeologiska grovarbetet under ledning av en arkeolog. Fördelarna, i form av "fin-känsla", gentemot maskingrävning behöver ej påtalas!

Chittick skriver i sitt förord till Kilwa-publikationen hur arbetarna, främst öbor, tränades i de flesta moment och uppnådde stor skicklighet. (Chittick N. 1974, Kilwa I.)

Skillnaderna mellan att gräva i Afrika resp. i Norden är främst av praktisk natur. Förvisso har man dock även i Afrika att ta hänsyn till årstiderna, med regnperioder och torka. Sjukdomar kan därnere lätt sätta ner arbetsförmågan, liksom brist på närringsrik kost. Det är inte säkert, att man kan föra med sig livsmedelsförråd till den plats man skall arbeta!

Tid och tålmod är två begrepp, som man gör klokt i att anamma. Mycket tid går åt till att lösa uppgifter utanför det rent arkeologiska arbetet. Det kan röra sig om motsträviga lokala byråkrater, med liten förståelse för vårt arbete, eller svårigheter att få tag i livsmedel, redskap eller bränsle.

Rent arkeologiskt är det viktigt, att vi inte klampar in med vår teknologi

och eventuellt allt för avancerad utrustning, utan att man försöker anpassa sig till och utnyttja lokala resurser. Avancerade tekniska prylar har en förmåga att haverera, när det passar sämst och då är man lätt prisgiven på en avlägsen plats. Dessutom har alltför avancerade apparater en förmåga att distrahera och en övertro till teknologins förmåga att lösa problem är vanlig (liksom för övrigt här hemma, med den skillnaden, att här finns en äldre erfarenhet att ta till när apparaterna sviker).

Det vi här hemma bara kan ställa upp teoretiska modeller för, existerar i Afrika i det dagliga livet. En avfallsgrop, som vi studerar i ett arkeologiskt material, är där en vardaglig realitet.

Husen, av typ "mudbuilt house", dvs en form av lerklinade hus, med armering av korallblock, har en direkt motsvarighet i det arkeologiska materialet. Den medeltida keramiken har sina motsvarigheter i dagens bruksvara, med tillgång till "levande bruksanvisning".

Enbart i Tanzania talas minst etthundratjugo språk och dialekter, ett resultat av otaliga folkvandringar. Eftersom språket inte är en fysisk lämning, är det svårt att påvisa olika gruppers och stammars identitet om de inte har andra typiska särdrag. Sådana kan vara byggt teknik, redskap och keramikformer. Kan detta lära oss något om hur utvecklingen kan ha skett i Norden under förhistorisk tid? Det är ofrånkomligt att inte snegla på etnoarkeologin och inte samtidigt leta efter paralleller i den svenska myllan.

Likheter finns både i stort och i smått. Principerna och drivkrafterna bakom stadsväsendets uppkomst och spridning tycks uppvisa förvånansvärda likheter. Ett oerhört stort och intressant problemkomplex, till ömsesidig nytta både för Afrika och Europa. Kan man t.ex. jämföra en plats i Norden med en plats i Afrika? Vi kan som exempel här göra en enkel jämförelse mellan Kilwa och Visby, två städer i två från varandra vitt skilda kulturkretsar, vilka kan uppvisa förvånansvärda likheter, väl värda att i framtiden ägna djupare jämförande studier av rent empiriskt slag, likaväl som av bakomliggande handelspolitiska krafter.

Båda har ett strategiskt viktigt läge på en ö, mitt i en omfattande och viktig handelsrutt. På båda ställena fanns en ursprunglig och "enkel" bebyggelse. Pga av gynnsamt hamnläge, kom resp. plats att utnyttjas av främmande handelsmän, vilka införde en stenarkitektur i stället för den ursprungliga husbyggnadstekniken. Båda orterna har haft egen myntning.

Dateringsmässigt sammanfaller de båda platserna förvånansvärt väl; Enligt nuvarande kunskap etablerades den ursprungliga bebyggelsen på Kilwa på niohundratalet, ungefär när Visby började växa. Deras resp. storhetstid inföll under "vår" högmedeltid, för att därefter vända utvecklingen i en nergångsperiod, tills orternas betydelse i sin medeltida funktion till sist helt bröts under femtonhundratalet. Båda orterna förde därefter en relativt undanskymd tillvaro, tills Kilwa helt övergavs i början av artonhundratalet (den nuvarande bosättningen är av yngre datum), medan Visby, som bekant, ännu är vid liv, uppbyggt inte minst på turism. Kanske är inte sista kapitlet i Kilwas historia ännu skrivet och att det då är just turismen, som är förutsättningen för dess vidare levnad.

Anders Löfgren & Nils-Gustav Nydolf
Lund - Visby

Litteratur:

- Blomqvist, R. Falsterbohus. *Kulturen*. 1950.
 Chittick, N. *A guide to the Ruins of Kilwa*. 1970.
 - *Kilwa 1 & 2*. 1974.
 Davidsson, B. *The Story of Africa*. 1984.
 Garlake, P. *The Islamic architecture of the coast of East Africa*. 1966.
 Horton, M.C. Early Muslim trading Settlements on the east african coast: New evidence from Shanga. *The Antiquaries Journal*. 1988.
 Ibn Battuta. *Islams vandringsman*. 1989.
 Kahinju, S. Curation of archaeological material collection. *KUMBUKA*, vol. 1, No. 1. 1989. (A newsletter of Archaeology and Studies in Eastern and Southern Africa.)
 Sinclair, P. A method for accessioning and comparing ceramic assemblages. *IX Pan African Congress of Prehistory, Jos Nigeria*. 1983.
 Sinclair & Nydolf & Wickman-Nydolf. Excavations at the University Campus, Maputo, Mocambique. *Studies in African Archaeology 1*. 1987.

GREAT ZANZIBAR

Inledning

"Från detta område var det en 48-timmars resa till den låga, trädbevuxna ön Menouthias". Denna ö som omnämns i den grekiska handelshandboken "The Periplus of the Erythræan Sea" är med största sannolikhet Zanzibar (Schoff 1912).

Zanzibar som är beläget 6 grader söder om ekvatorn, ca 43 km utanför Östafrikas kust, har en yta på 2760 km. Till denna ö och dess systerö Pemba strax norr om Zanzibar kom sumerer, assyrier, egyptier, indier, araber, kineser, malaysier tidigt innan europa i form av portugiser, tyskar och engelsmän satte sina spår där. Nu har även Riksantikvarieämbetet genom projektet "Urban Origins in Eastern Africa" fått tillfälle att ta del av dess kultur och historia, (fig 1).

På vilket sätt har de tidiga handelsförbindelserna med Zanzibar gjort sig kända och i vilken omfattning finns arkeologiska lämningar bevarade på ön? För att få svar på dessa frågor gjordes åren 1984-85 en arkeologisk inventering på Zanzibar och Pemba. Denna första inventering i modern tid, utfördes av inhemsk arkeologiskt utbildad personal med hjälp av engelsmän på uppdrag av ministeriet för information, kultur och sport i Zanzibar. Inventeringen resulterade i ett register på 128 fornlämningar och monument för Zanzibar och 30 för Pemba. I samband med denna inventering utfördes också en hel del provundersökningar och uppmätningar, vilket gav en mer nyanserad bild av den historiska utvecklingen på Zanzibar och Pemba (Horton, Clark 1985).

Dessa provundersökningar visade att de tidigaste arkeologiska bevisen för bosättning på Zanzibar fanns vid Unguja Ukuu (Great Zanzibar). På denna plats där inga lämningar är synliga ovan jord, finns en yta av närmare 275.000 m, där keramik, slagg, pärlor etc ligger öppet på marken. I de mindre schakt som togs upp i samband med provundersökningen påträffades importerad keramik, sk. Sasanian Islamic-gods och tillsammans med övrig keramik kan denna plats dateras från 700-talet och framåt. Denna datering stöds också av en stor samling guldmynt som påträffades här 1865, av vilken det enda nu bevarade myntet visar en datering till 794 e. Kr. En

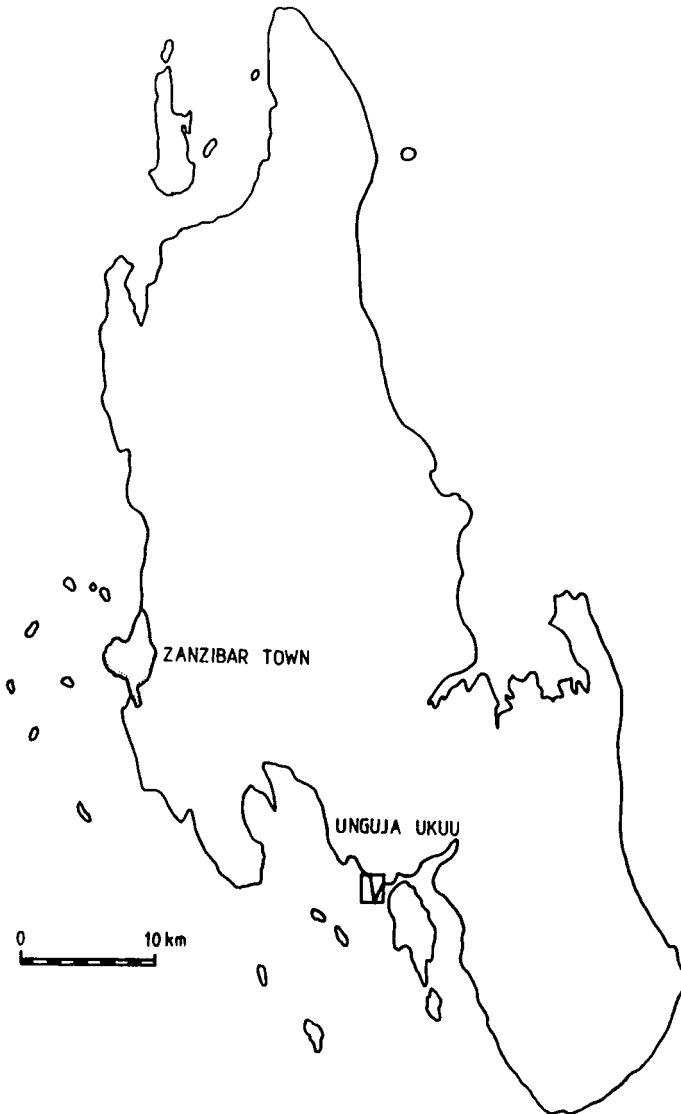

Fig 1. Zanzibar, med Unguja Ukuu ca 30 km bilväg från Zanzibar Town. Här bedrevs fältverksamhet 1989, men även i år har insatser gjorts där.

något senare datering uppvisar en plats på norra delen av ön, Mkokotoni. Här har de påträffade arkeologiska fynden gett dateringar till 800/900-talen. För den nordliga ön Pemba tycks de nuvarande arkeologiska bevisen också tala för en första etablering runt 800/900-talen (Horton, Clark 1985).

Historik och skriftligt källmaterial

Hur står då dessa arkeologiska dateringar till det historiskt skrivna materialet? Den klassiska handelsvägsbeskrivningen från första århundradet efter Kristus, "Periplus of the Erythraean Sea" nämner en ö "Menouthias" liggandes utanför den afrikanska kusten. Det har diskuterats huruvida denna möjligen avser Pemba eller Zanzibar, men även Madagaskar kan ha avsetts i denna beskrivning. Faktum är att de enda bevisen för kommersiell förbindelse med Medelhavet vid denna tidpunkt är fynd av några romerska mynt vid Tanga på Tanzanias norra kust (Chittick 1966).

Det skriftliga arabiska källmaterialet från 800/900-talen nämner en stad vid namn Kanbalu, som den mest betydelsefulla platsen längs den afrikanska östkusten. Enligt den samtida författaren al-MasCdi var den grundad runt 750 e. Kr. av en grupp landsförvisade äventyrliga handelsmän. Runt år 800 hade Kanbalu en stor afrikansk befolkning, men styrdes av en kunglig muslimsk familj. Var denna stad har legat är fortfarande ej klarlagt. Några historiker har ansett Pemba som mest troligt för dess lokalisering, medan andra föreslagit Comoreerna. Här kan framtida större arkeologiska undersökningar och inventeringar på dessa platser kanske bringa klarhet i var denna stad varit placerad.

När det gäller Zanzibar är detta senare källmaterial tydligare. Namnet Unguja kan spåras tillbaka till mitten av 1100-talet, då under benämningen Aqjiya, "en ö längs kusten med en stad Unfuja". På 1200-talet beskriver författaren Yaqut ön "Lanjuya, dvs Unguja (Zanzibar). Detta Lanjuya omnämns vara partner med Kanbalu i 850-talets handel längs kusten. Det hitills framtagna arkeologiska materialet från Unguja Ukuu på Zanzibar stämmer väl in i denna datering, som den viktigaste handelsplatsen på Zanzibar.

Ett annat spørsmål, förutom att bringa klarhet i handelskontakter, är frågan om den tidigaste etableringen och om denna är relaterad till en tidig sjöburen kultur längs kusten. Hitintills har stenhusarkitektur i 1100-

talslager setts som bevis för kolonisation av muslimska handelsmän, medan frånvaron av dessa byggnader i äldre kulturlager, skulle kunna påvisa att dessa samhällen var bebodda av någon annan grupp. Nyligen genomförda undersökningar på Shanga, Kenyas östkust, har dock visat att den moské i sten, som byggts på platsen under 900-och 1000-talen haft tre föregångare byggda i trä och lera (Horton 1988, s 17 ff), dvs. det material som återfinns i alla byggnader i dessa 800-tals lager och som även idag på landsbygden är det vanligaste byggnadsmaterialet.

Så huruvida Zanzibar först blev bebott av en lokal sjöfarande grupp med förbindelser till resten av Östafrikas kust eller om det var muslimska handelsmän som först etablerade sig i området är fortfarande ej helt klarlagt.

Från och med 1100-talet ökar antalet och storleken av nya boplatser kraftigt. Unguja Ukuu tycks vid denna tidpunkt vara övergiven, medan själva Zanzibar stad etableras under denna period. Fortfarande syns de påtagliga handelsförbindelserna i det arkeologiska materialet. Importerad keramik och glas från Periska viken, Indien, Kina mm återfinns i alla lager från 800-talet och framåt, uppblandat med mer eller mindre lokalt tillverkad keramik.

1989 års fältarbete

Vad har då skett denna första säsong av fältarbete? Arbetet inleddes med en förnyad inventering av boplatsens utbredning. Mängder av uppodlade fynd såsom keramikskrvor, pärlor och slagg fick indikera dess begränsning. I norr överensstämde denna begränsningslinje med tidigare inventering från 1984-85, medan i söder kunde området utökas ner till halva delen av näset (fig. 2). I denna del påträffades, om ej så intensivt, platser med importerad keramik, så totalt uppvisar boplatserna, intensivt och extensivt, en yta av närmare 275.000 m.

Nästa steg i arbetet var att inventera Unguja Ukuus omland med de byar som ligger inom det odlingsbara området som sträcker sig från sydspetsen ca 6 km längre åt norr och är ett par km brett. Med hjälp av de äldre i byarna, kunde tidigare byplatslägen lokaliseras. Vår målsättning var att finna ev. skärvor av importerad keramik för att på så sätt kunna datera dessa byplatser. Endast lokalt tillverkad keramik påträffades och då det för närvarande är omöjligt att tidsbestämma större delar av dessa blir det svårt

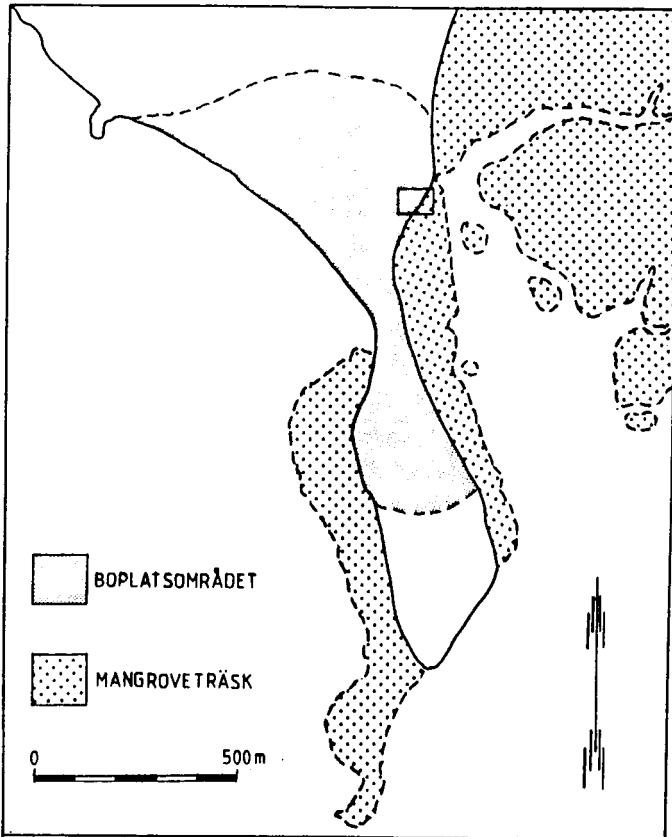

Fig 2. Unguja Ukuu. Boplatssområdets yta är gråmarkerad. Största förekomsten av ytfynd finns i den norra delen, medan den södra delen uppvisar en mer extensiv karaktär. I den nordöstra delen intill mangroveträsket, på halvöns högsta plats finns en vallformad anläggning.

att klargöra de olika byarnas funktioner, datering och förhållande till centralplatsen Unguja Ukuu. En stor svårighet ligger i att det tycks ha ägt rum en del byförflyttningar inom modern tid, ett mönster som troligen också haft sin motsvarighet under ett längre tidsskede.

Vid inventeringen av själva boplaten iaktogs två områden med mycket synlig sten i markytan. Vid den ena platsen kunde tydliga förhöjningar och nedsänkningar iakttagas. Denna ska enligt lokal tradition ansetts husera den

tidigare moskén i området. Det andra området var beläget på en höjd strax ovanför den naturliga "hamnen" vid mangrovaträsket på näsets östra sida. Här kunde efter rönjning av tät buskage en oval vallformation iakttas. Vid den tidigare inventeringen 1984-85 har denna plats ansetts att endast husera kökkenmöddingar.

Inför kommande provundersökning på dessa platser företogs en grundlig kartering med ekvidistanslinjer på 0,25 m vid det första området och 0,5 m vid det andra. Med hjälp av denna kartering framstod tydligare den ovalt vallformade anläggningen, som med jordvallar, ca 5 m breda, inhägnade ett område av 20 x 30 m. Från en punkt på vällen där den bildade en högre mer cirkulär form kan hela den centrala boplatssytan iakttas. Formen och det topografiska läget talar för en form av försvarsanläggning (fig 3).

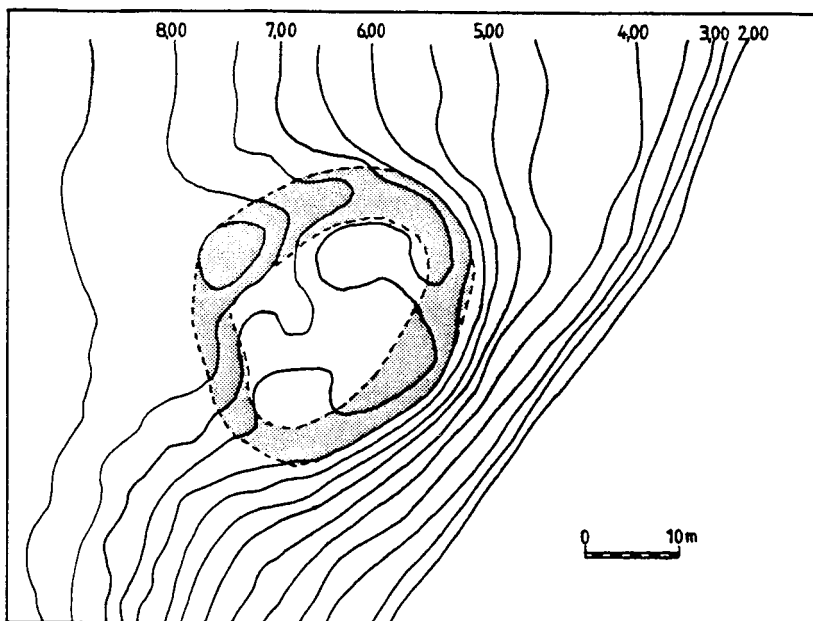

Fig 3. Plan över den ovala vallformade anläggningen med ekvidistanslinjer på 0,5 m. Ett provschakt togs upp i norra delen av vällen. Här ca 0,5 m under ytan påträffades lämningar efter en dubbel stenmur, som begränsat vällen på bägge sidor. Själva vallanläggningen är troligen anlagd i slutet av platsens användningstid. Under denna fanns ca tre m kulturlager.

Frågeställningar inför vidare arbete

Arbetet på Zanzibar har som nämnts bedrivits på en plats, Unguja Ukuu, och kommer med all sannolikhet att fortsätta bedrivas där. Här finns stora oanade möjligheter att se närmare på en hel del intressanta problemställningar. Några av de viktigaste är de samma, som oftast diskuteras i samband med undersökningar inom svensk stadsarkeologi. Även om det har diskuterats stadsbildningen som ett resultat av sociala grupperingar och med dessa relaterade ekonomiska processer (Juma 1988), så finns det för Östafrika stora likheter i utvecklingen, relaterade till svenska förhållanden. Jag tror att projektet står inför samma problem som vi brottats med i Sverige. Vi har därför möjlighet att testa olika lösningar på skilda håll i världen.

När det gäller Unguja Ukuu är det viss grundforskning som måste till. Den primära frågeställningen torde vara etableringen, när denna sker, i vilken omfattning, syfte m m. Vidare att ta ställning till är platsens utveckling, expanderings och upphörande. Som nämnts tidigare tycks all verksamhet upphöra under 1100-talet. Av största vikt att få klarhet i är dessutom platsens ekonomiska bas, dess handelskontakter och produktionsförhållanden.

De arbeten som skett under denna första säsong visar att här finns underlag och möjligheter att arkeologiskt kunna tränga djupare in i dessa frågor och utifrån erfarenheter från svensk stadsarkeologi ha stora möjligheter att bearbeta och förhoppningsvis besvara några av dessa.

Stadsbegreppet

Vad som är intressant och brännande aktuellt inom svensk stadsarkeologisk forskning är begreppet staden. Finns här möjligheter till jämförande studier och paralleller med afrikansk stadsetablering? Jag tror att det finns stora likheter inom denna ram.

För Unguja Ukuu och en del andra stadssamhällen längs den afrikanska östkusten existerar inte ett så omfattande skriftligt källmaterial som tar upp eller på annat sätt omtalar vad vi anser vara "riktiga" urbaniseringskriterier. Här finns med andra ord stor möjlighet att utifrån ett enbart arkeologiskt material/resultat arbeta fram en "urbaniseringsmall" som även i vissa fall skulle kunna vara applicerbar för svenska förhållanden.

Låt oss se lite närmare på de tre huvudgrupper av kriterier som gäller när

vi diskuterar stadsbegreppet; de funktionella, topografiska och rättsligt-administrativa (Medeltidsstaden 1979, s. 6). Vilka av dessa eller möjligen alla tre kan tänkas användas för att beskriva stadsbegreppet på Unguja Ukuu.

När det gäller de funktionella kriterierna så kan det vid nuvarande situation vara svårt att ta ställning till Unguja Ukuus förhållande till andra orter på Zanzibar, som kan ha existerat samtidigt. Hitintills så finns inga klara belägg att en samtida handelsplats av liknande storlek existerat. Ortens rumsliga system och förbindelselänkar torde snarare sökas utanför ön, på fastlandet, Comorerne och Madagaskar; i ett internationellt kommunikationsnät. En roll som Zanzibar spelat under större delen av den historiska tiden. Självklart torde närhandel också ha spelat stor roll, men den är betydligt svårare att ta fasta på. Här finns en stor möjlighet inom projektet att arbeta vidare med jämförande analyser mellan de olika inblandade länderna.

De topografiska förutsättningarna går för tillfället att enbart diskutera i stora drag. Det gäller platsen placering på ön, med möjligheter till två "hamnar", en öppen med lång sandstrand (fig 4) samt en skyddad inom ett mangroveträsk, så får man säga att den är väl vald. Angående ortens morfologi är det fortfarande för lite undersökt för att på något sätt kunna detaljstudera denna. Vi vet att stenhusbebyggelse existerat under någon period, möjligtvis den senare och att en eventuell försvarsanläggning funnits, också den vid en senare tidpunkt. Intill senare år är det nästan enbart stenhusbebyggelse och ruiner som varit föremål för undersökningar av större omfattning längs östafrikakusten (Connah 1987, s 159). Så för att se olika handelsplatser ur en vidare kontext, så behövs en större bredd på olika typer av undersökningar.

När det gäller de inre rättsligt-administrativa kriterierna så finns inget skriftligt material som visar på ortens juridiska ställning. De tidigaste arabiska skrifterna nämner att kungar vid vissa tillfällen har styrt på platsen. Men att utifrån detta dra alltför långtgående slutledningar kan vara osäkert.

Här finns istället ett arkeologiskt material som tyder på en väl utvecklad internationell handel. Det finns spår av hantverksaktiviteter (slagg, pärltillverkning). Allt detta finns koncentrerat på en stor yta, där kulturlager på vissa platser uppnår närmare fyra meters tjocklek. Det är inom denna ram

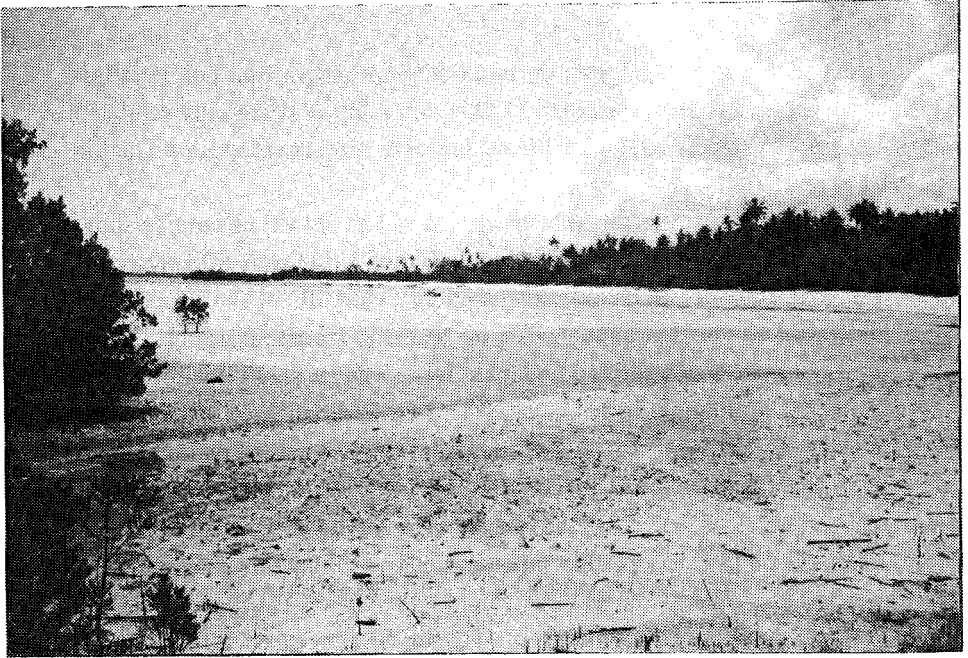

Fig 4. Den ca 800 m långa sandstranden som exponerar sig mot sydväst.
Foto författaren.

som stadsbegreppet behöver definieras arkeologiskt. Här tänker man kanske direkt på Schücks ofta citerade definition av städer såsom "en tätare bebyggelse, vars invånare på grund av sina gemensamma handelsintressen bilda en samhällsenhet i ekonomiskt eller rättsligt avseende eller i bägge dessa hänseenden" (Schück 1926, s 4).

Detta är en del av något som kan vara av intresse att studera närmare. De platser som till stor del utvalts inom projektet "Urban Origins in eastern Africa" är i vissa fall "jungfrulig mark" och det är viktigt att vårt arbete och deltagande lägger ut en bra bas för en fortsatt framtida arkeologisk forskning inom resp. land, även om framtiden ser osäker ut i det hänseendet i vissa länder. Vad som behövs är en grundforskning, både teoretiskt och metodiskt och med denna anpassade och diskuterade arbetssätt.

Bent Syse
Uppsala

Litteratur

- Andersson, H. *Urbaniseringsprocessen i det medeltida Sverige. Medeltids staden 7*. RAÄ och SHM Rapport. 1979.
- Chittick, N. *Six early coins from near Tanga*. Azania 1. 1966.
- Connah, G. *African civilizations*. 1987.
- Horton, M.C & Clark, C.M. *Zanzibar Archaeological Survey 1984/85*. Ministry of Information, Culture and Sports. 1985.
- Horton, M.C. Early Muslim trading Settlements on the East-african coast. *The Antiquaries Journal*. 1988.
- Juma, A.M. *Evolution of early towns in eastern africa. A socio-economic framework*. Stencil. 1988.
- Schoff, W.H. *The Periplus of the Erythræan Sea*. 1912.
- Schück, A. *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- Sinclair, P.J.J. & Wandibba, S. (eds.) *Urban Origins in Eastern Africa. Project proposals and workshop summaries*. 1988.

ATT ARBETA PÅ COMORERNA

En jämförelse med Medelhavsländerna

Den arkeologiska utgrävningen i M'bashilé på Comorerne våren 1989, hade stora likheter med de utgrävningar i Italien, Grekland och Tunisien, som jag deltog i på 1970-talet och 1980-talets början.

Samma enkla metoder användes, utmätning av grävrutor för hand med måttband, nivåbestämning med hjälp av den enklaste sortens avvägningsinstrument, grävning och torrsällning för hand med hjälp av lokal grovarbetskraft.

I Medelhavsländerna brukar man ha lokal arbetskraft även för tvättning och märkning av fynd, men eftersom inga stora mängder påträffades i vår lilla skolgrävning så kunde studenterna tvätta och märka själva.

Syftet med grävningen var, vid sidan av det arkeologiska resultatet, att utbilda comorianer i arkeologi, genom att använda metoder som kan fungera i deras eget land utan hjälp utifrån.

Samarbetet gick i de flesta fall mycket bättre än jag hade föreställt mig. Detta förmodligen på grund av att comorianerna var extra motiverade inför det positiva utländska projektet, där de skulle få undervisning på ett nytt spännande område och som de sedan skulle utveckla själva i samarbete med övriga östafrikanska länder.

I Medelhavsländerna brukar man ha stort besvär med att få sin grävningsutrustning genom tullen. På Comorerne fick vi våra lådor två dagar efter vår ankomst utan något krångel.

Ett modernt arbetsrum med fläkt, möbler och tillgång till kylskåp för filmer hade gjorts i ordning. Kring Medelhavet, däremot, brukar fyndarbetet försiggå under primitiva förhållanden i fuktiga magasin bland skorpioner och utan riktiga möbler. Arkeologerna brukar få nöja sig med brädor till bord och lådor till stolar, medan möjligen ritare kan få riktiga möbler.

I Medelhavsländerna är byråkratin ofta ett hinder för snabbt och smidigt arbete. Byråkrati saknades inte på Comorerne, men den måtte ha skötts effektivt, eftersom vi inte upplevde några sådana störningar.

Att finansiera en arkeologisk utgrävning utomlands är dyrbart för arbetsgivaren. Därför brukar arkeologiskt arbete i Medelhavsländerna ske i snabbt tempo och ibland med hjälp av grävkopa för att få undan fyllnads-

massor. Detta för att utnyttja tiden maximalt.

Eftersom vårt mål var att utbilda comorianer i fält- och museiarkeologi, skedde arbetet lugnare och på en elementär nivå, med tillvaratagande av studenternas egna kunskaper om natur och kultur.

Trots att de comorianska studenterna inte hade några arkeologiska grundkunskaper, hade de förmåga att läsa av landskapet och hitta forntida lämningar på ett helt annat sätt än vi utbildade arkeologer. Så är det förmodligen hos de flesta människor som lever nära naturen, så var det hos många grovarbetare vid utgrävningar i Medelhavsområdet och så är det när man som inventare i Sverige frågar "folk på landet" till råds.

Sammanfattningsvis kan sägas att, även om avsaknaden av byråkratiskt krångel gjorde det lätt för oss, socialt och geografiskt klasstänkande ställde till det ordentligt ibland och vi fick kämpa rejält för studenternas rättigheter.

Marie-Louise Blennow

Stockholm

BEBYGGELSEARKEOLOGI PÅ SRI LANKA

Inledning

Den begäran som kom från Sri Lanka tycktes först mycket enkel: kom hit ner och hjälp oss att bygga upp en egen bebyggelsearkeologi! Vad vi gjorde var att kasta oss huvudstupa in i en i det närmaste total samhällsanalys, såväl social som spatial och diakronisk, utifrån ett i vårt land nästan fullständigt okänt arkeologiskt material, och vilken vi ännu befinner oss i begynnelsen av och aldrig kommer att få vara med om att avsluta. När medvetandet om detta började gry borde måhända något svaghetstecken i form av en och annan åtbörd att vilja kasta in handduken ha infunnit sig, men vi insåg snart att detta ju är exakt vad arkeologi handlar om. Jag vill redan så här inledningsvis deklarerat att jobbet där nere troligen lär oss mycket mer än vad vi någonsin kan lära ut.

Bakgrunden kan skissas så här: Det har i Sri Lanka bedrivits forskning om det pre-moderna samhället av historiker, arkeologer, konstvetare, filologer och religionsvetare i över ett sekel (för en översikt se Myrdal–Runebjer 1990a). I den mån denna forskning har varit arkeologisk, så har emellertid intresset till den helt övervägande delen riktats mot de stora monumenten, tempel, kloster, palats etc. Stenåldern har givits ett visst utrymme (Deraniyagala 1980), medan det agrara samhället under proto-historisk och historisk tid – basen för monumentbyggnaden – nästan helt har negligerats (för en historisk skiss hänvisas till Mogren 1989). Ett lysande undantag utgör P. Ragupathy's avhandling (Ragupathy 1987), men även några arbeten av S. Seneviratne (1984, 1985) bör nämnas.

Historiker och kulturgeografer har visserligen ägnat samhällsbasen ett visst intresse, men historikerna har föga mer än buddhistiska krönikor och inskriptioner att bygga på (Ariyapala 1956, S.B. Hettiarachchi 1988), om man inte väljer att skildra ett i huvudsak eftermedeltida samhälle (T. Hettiarachchi 1982) och geograferna ger ofta intryck av att ta alltför mycket för givet; det trägna fältarbete, som skulle kunna nyansera deras enkla statistiska modeller, saknas ofta. Trots en relativt väl utbyggd arkeologisk infrastruktur, med arkeologiska institutioner vid två universitet (Kelaniya och Peradeniya) och arkeologi på schemat hos de historiska institutionerna vid fyra

andra (Colombo, Jaffna, Ruhuna och SriJayewardenapura), samt ett Postgraduate Institute och flera forskare av internationell klass inom landet, så skulle vi, vad gällde bebyggelsearkeologin, få börja mer eller mindre från scratch.

Vid de inledande diskussionerna med vår samarbetspartner Postgraduate Institute of Archaeology i Colombo och dess chef Senake Bandaranayake i februari–mars 1988, fastställdes huvudmålsättning och undersökningsområde: att inom ett ca 45x25 km stort område i öns centrala delar, centrerat kring det kungliga 400–talspalatset Sigiriya, (under 18 år kungadömet huvudstad), och det stora tempelkomplexet Dambulla, i undervisnings syfte undersöka bebyggelsestrukturens utveckling över tid, dess spatiala uttryck, dess ekonomiska förutsättningar samt socio–ekonomiska roll som försörjningsbas för samhällselitens institutioner i området.

Inventering

Inom undersökningsområdet fanns 26 kända fornminneslokaler. Vad vi skulle kalla en systematisk fornminnesinventering var emellertid ett så gott som okänt begrepp, då Magnus Elfwendahl och jag själv anlände inför den första fältssongen i augusti 1988. Åtminstone hade ingen dylik genomförts. (Ett fornminnesregister finns dock sedan länge.) Vi fick således ägna hela den första fältssongen åt inventering.

Vår infödde fältledare under den första säsongen var Anura Manatunga, en MSc från Kelaniya, vilken hade strövat på egen hand i trakten några år tidigare. Det var hans kunskaper och kontakter bland lokalbefolkningen som fick bilda utgångspunkt. Vi började med en intervjurunda bland grovarbetarna vid de pågående, Unesco–finansierade, utgrävningarna i palatsskomplexet i Sigiriya. De bästa sagesmännen fick sedan arbeta med oss då vi besökte de olika platserna och därigenom gradvis lärde oss boplaternas topografiska särdrag. Vi lärde oss snabbt att uppskatta de enorma kunskaper om den lokala terrängen och dess utnyttjande som sådana som t.ex den alltid lika leende och hjälpsamme Mr Mudiyanse från byn Illukwewa, som följde oss i veckor i sträck, visade prov på. Insikt nummer ett tog form:

Det är nödvändigt med ett intimt samarbete mellan akademiker och lokalbefolkning för att vi skall förstå den terräng som vi är satta att arbeta i.

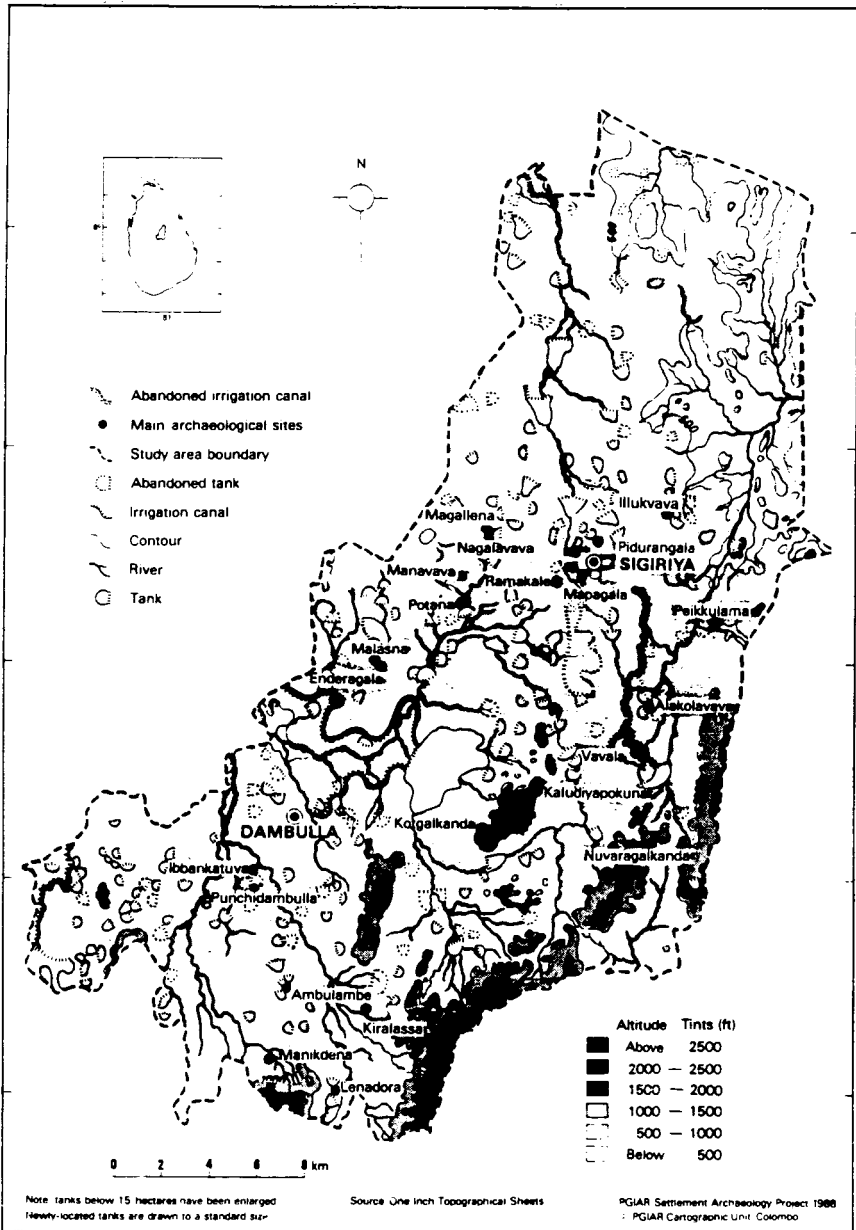

Fig 1. Undersökningsområdet kring Sigiriya och Dambulla, inom de av projektet dragna gränserna, vilka följer moderna administrativa gränser. De markerade lokalerna visar de flesta av de innan 1988 kända fornminnesplatserna inom området. Kartan framställd av PGIAR Cartographic Unit, Colombo.

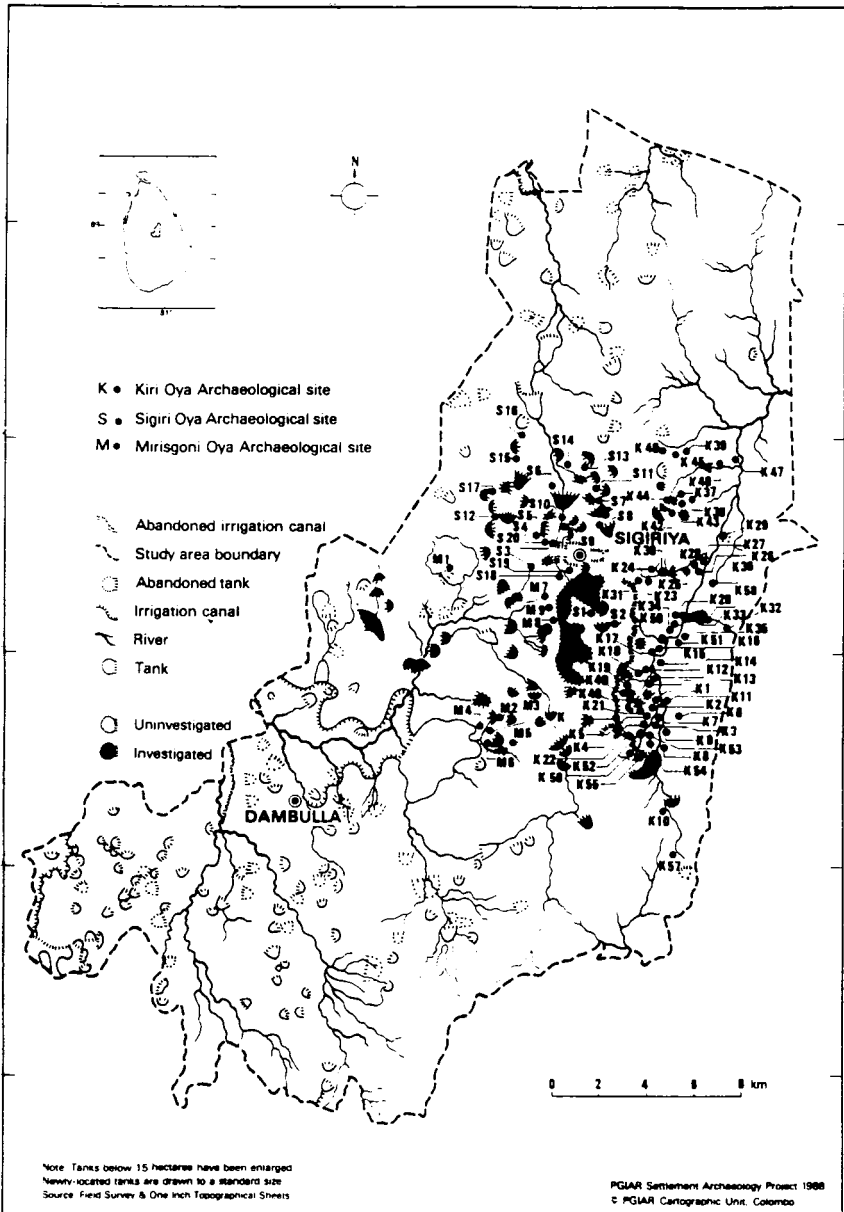

Fig 2. Resultatet av 1988 års fältinventering; de markerade formminneslokaler, 79 stycken som tidigare inte varit kända av arkeologerna, anger också utsträckningen av det område som projektet hittills har arbetat inom. Kartan framställd av PGIAR Cartographic Unit, Colombo.

Denna insikt förstärktes under den påföljande fältssongen då det etno-
arkeologiska programmet sattes igång. Mer därom nedan.

Efter ett par veckors arbete med sagesmännens uppgifter som grund, kunde vi börja inventera mer systematiskt, dvs. vi inventerade de ytor som vi kunde inventera: inägomark, vägsträckningar, åkanter, savanner och svedjeland i användning. Allt det andra täcktes av endera flerhundraårig sekundärskog, som inte är svärgenomtränglig (även om sikten är begränsad), men där vi nästan aldrig hittade någonting, eller av en tät, smårig och taggig buskdjungle, vilken var fullkomligt omöjlig att ta sig fram genom; att hugga sig fram på måfå med endast 2–3 meters sikt åt sidorna är inget bra sätt att inventera ett område på. Man når snabbare resultat om man håller sig till enbart tillgängliga ytor. I några enstaka fall prickade vi dock in fornlämningar i sådan terräng. Det var när någon bybo visade oss dit. En dag när vi kröp på alla fyra genom taggsnåren uppför en brant sluttning mot en för forskningen dittills okänd och helt orörd tempelgrotta, eller när vi vandrade i en torr flodbädd omgiven av grovstammig djungle på alla sidor och plötsligt hittade keramik, som spolats ut från strandbrinkarna, förstärktes en annan insikt:

Ta aldrig kulturlandskapet för givet!

Trots att våra prickkartor till stor del visade just tillgängliga ytor, så framträdde efter ett tag ett intressant mönster. Boplatserna (=keramiklokalema) fördelade sig utifrån tillgången på vatten. I det ytvattenbäcken som tack vare en kalkstensförekomst hade framvällande källsprång året om, låg de i klungor kring bäckarnas sammanflöden med den större ån. I de ytvattenbäcken där åar och bäckar torkar ut helt under torrperioden, låg de invid de konstgjorda bevattningsdammar (vävas eller kulams), som ger torrzonens kulturlandskap dess distinkta karaktär. Nå, det var ju föga överraskande; tillgången på vatten är ju förutsättningen för allt liv. När vi upptäckte att tempelruiner och större järnproduktionslokaler fördelade sig över boplatismönstret efter ett modulärt system, började det emellertid bli spännande. Den tillreste arkeologen plockade fram sin Renfrew och nickade förnumstigt – vi kanske inte hade missat så mycket ändå. När vi så en dag fördes till en isolerad svedja högt uppe på vattendelaren

mellan två ytvattenbäcken, långt från de modulära klungorna, för att betitta en tempelruin bland de nysådda majsplantorna, och därefter lyfte blicken och såg ut över ett hav av oinventerad buskdjungel, grydde insikt nummer tre:

Tro inte att du alltid kan beskriva verkligheten med en enkel modell! Det finns ofta ytterligare en komplexitetsnivå att ta hänsyn till.

Inventeringarna under säsongen 1988 bedrevs utifrån två skilda metoder: i det östligaste ytvattenbäckenet – Kiri Oya – där källsprången fanns, betade vi av de tillgängliga ytorna systematiskt till fots. Väster därom, i Sigiri Oya- och Mirisgoni Oya-bäcken, där ytvattnet försvinner under torrtiden, utom i de största konstbevattningsdammarna, och där man möter ett mer uppodlat landskap, bedrevs fornminnesinventeringen vid sidan av etnologiska intervjuer i byarna, som ett insamlande av uppgifter från lokalbefolkningen. Att detta gav ett färre antal fornminnesplatser per ytenhet såg vi som ganska naturligt. Det gav emellertid även ett annat bebyggelsemönster, som mer liknade det etnologiskt/kulturgeografiskt gängse i Sri Lanka, med bytomter relaterade till konstbevattningsdammarna.

När vi säsongen 1989, då inventeringsprogrammet fortsatte, blev tvingade till att inskränka vårt undersökningsområde p.g.a. det då rådande säkerhetsläget i landet, fick vi chansen att applicera Kiri Oya-metodiken i en ominventering av ett redan avbetat område i Sigiri Oya-bäckenet, för att pröva om skillnaden berodde på terrängen eller metoden eller på båda.

I det utvalda undersökningsområdet kring byn Talkote, som omfattade ca 8 km, fanns innan 1988 en enda känd fornlämningslokal. Intervjuerna i byn 1988 gav ytterligare åtta stycken. 1989 års arbete gav 33 nya lokaler. Vi som kom från Sverige blev väl egentligen föga överraskade, men övningen var nyttig för våra lankesiska kollegor och det var väl mest de som erhöll insikt nummer fyra:

Ingenting kan ersätta en systematisk inventering till fots!

I arbetet användes flygfotografier för att kunna pricka in fornlämningslokaler så exakt som möjligt. I det hänseendet visade de sig vara outhärliga.

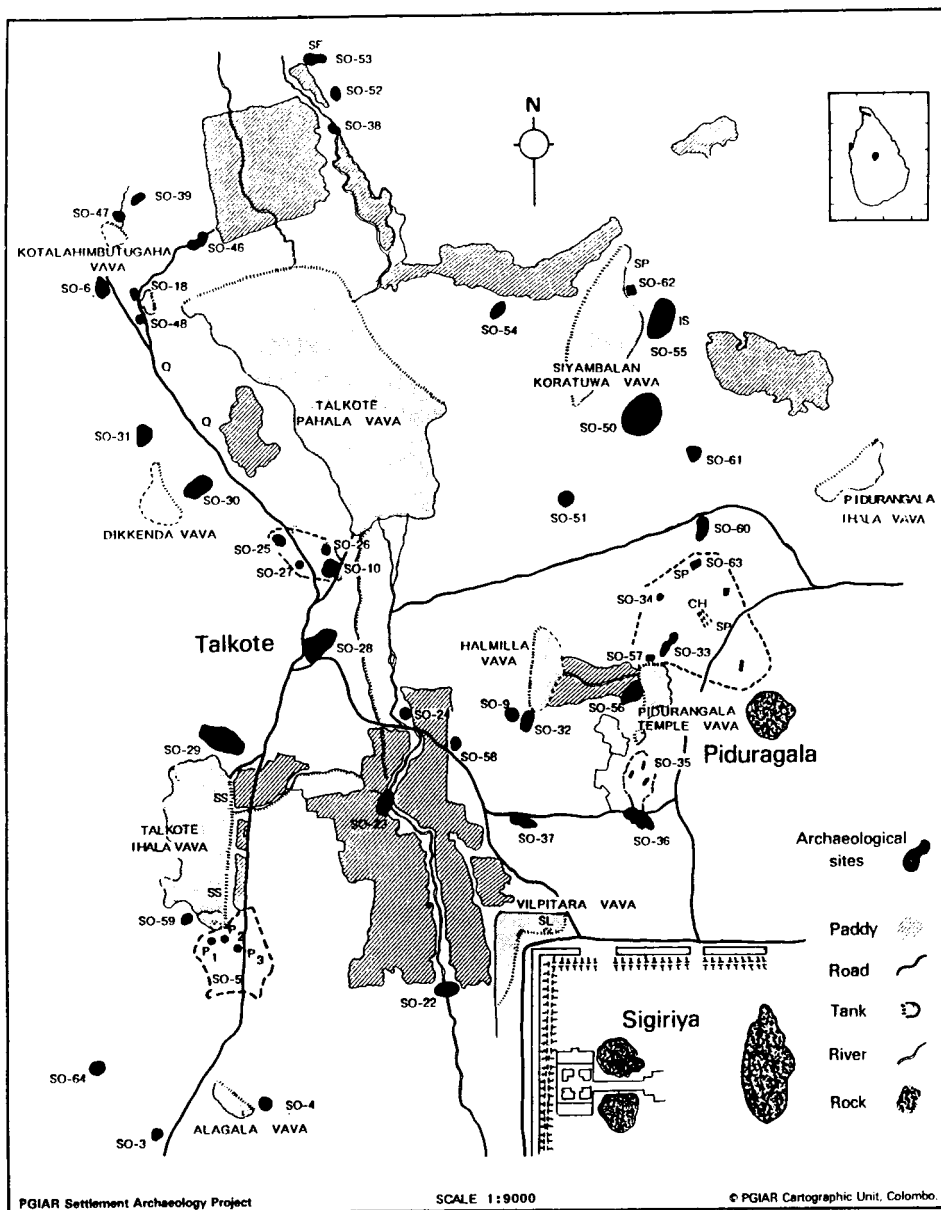

Fig. 3. 1989 års huvudsakliga undersökningsområde: byn Talkote med omgivningar. Nere i sydöst syns en bit av palatskomplexet Sigiriya, strax norr därom det stora tempelkomplexet Pidurangala. Kartan framställd av PGIAR Cartographic Unit, Colombo.

ga; det tillgängliga kartmaterialet har sina brister. Det finns emellertid en fara i att använda flygbilderna: man kan omedvetet låta sig styras av det kulturlandskap som de visar och därmed koncentrera arbetet till "sannolika platser" vilket ger ett fornlämningsmönster av bekräftande natur.

Talkote-inventeringen gav till resultat att fornlämningsmönstret verkligen är annorlunda jämfört med de permanenta källsprångens Kiri Oya, men det är mycket mera komplext än det mönster som tas för givet i den etnologiska och kulturgeografiska litteraturen inom fältet (Mogren in print b). Där finns bl.a. ett mycket stort problemkomplex kring erosion och deposition att ta hänsyn till. Påträffandet av boplatser som inte låg intill konstbevattningsdammar utan invid Sigiri Oyas strömfåra och under upp till en meter tjocka jordmassor, gav en glimt av ett begravt kulturlandskap som vi kommer att få enormt svårt att få någon klar bild av i sin helhet. Som sagt, ta aldrig kulturlandskapet för givet.

Valet av arbetsuppgifter inför 1989 års inventering ledde vidare till att fornlämningslokalerna kom att besökas 2–3 gånger vardera och vid olika tidpunkter på året och dygnet. I oktober kommer normalt de första regnen efter den långa torrtiden och efter bara ett par skurar börjar landskapet ändra gestalt i och med att växtligheten skjuter upp ur de torra markerna. Av en ren tillfällighet råkade jag återbesöka en redan inventerad och registrerad lokal med stenpelare, indikerande en monastisk byggnad, strax efter säsongens andra regnskur och såg plötsligt konturerna av en dold mur, som en negativ bild i grönskan. Byggnaden kunde konstateras vara ca sex gånger så stor som vi först trott. Jag kunde därmed hålla en mini-lektion om crop-marks direkt på platsen för kollegorna, vilket jag tror var effektivare än att göra det i en lektionssal. Själv lade jag ännu en insikt till de övriga:

Tro inte att du känner en plats bara för att du har besökt den en gång!

Etno–arkeologi

Redan hösten 1988 knöts Eva Myrdal-Runebjer till projektet i och med att hon arbetade med att sammanställa en översikt över forskningsläget och -resurserna i Sri Lanka, vilken nu har tryckts i projektets regi (Myrdal-Runebjer 1990a). Den tillkom med ett primärt syfte att bekantgöra en

svensk publik med den tidigare hos oss så gott som helt okända lankesiska forskningen. Parallellt med detta arbete utarbetade hon även ett förslag till ett studium av traditionell agrar teknologi, d.v.s. arbetsprogrammet till projektets etno-arkeologiska del (Myrdal-Runebjer 1990b).

I och med att hon ersatte Magnus Elfwendahl som konsult i fältteamet inför 1989, så kom hon att få möjlighet att igångsätta det etno-arkeologiska studiet redan under den andra fältssongen.

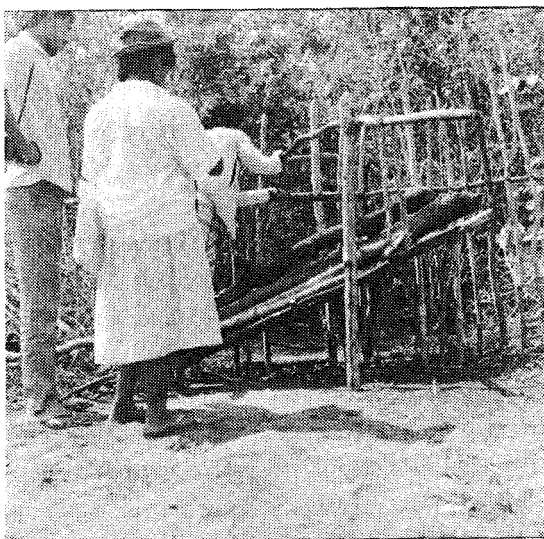

Fig 4. Etno-arkeologiska studier: en fälla för småvilt gillras vid kanten av en svedja nära byn Pidurangala. Foto: Mats Mogren.

Huvudsyftet är att genom ett studium av arbetsredskap, arbetstekniker, arbetsinsatser (i kvantitativ bemärkelse) och arbetsfördelning, lagringsmöjligheter etc., och genom att relatera dessa data till arkeologiskt material och arkeologisk metodik, söka få ett begrepp om agrarsamhällets ekonomiska bas och dess möjligheter att försörja samhällseliten, så som det avspeglas i centralmaktens och det religiösa etablissemangets administrativa strukturer och monumentbyggnad, samt att erhålla en "idébank" och ett referensmaterial inför kommande arkeologiska bytomtsundersökningar.

Arbetet har utförts genom att intervjua bybor och dokumentera redskap och andra föremål. Det förlades till Talkote, som är en by som huvudsakligen försörjer sig på konstbevattningsjordbruk med kompletterande svedje-

bruk, samt till Diyakepilla, som huvudsakligen försörjer sig på svedjebruk, jakt och samlande (främst vildhonung). 1989 års arbete finns redovisat i Myrdal–Runebjör (in print b).

Under arbetet framstod den ovan anförda första insikten mycket klart: vi hade aldrig klarat av arbetet utan hjälp från lokalbefolkningen. Våra akademiskt utbildade lankesiska kollegor var oftast komna ur urban miljö och hade ibland svårt att förstå de frågeställningar med vilka den etno- arkeologiska undersökningen arbetade. En av teamets medlemmar, Anura Yasapala, med en General Degree från universitetet, var emellertid född och uppväxt i Talkote, deltidsskolebarn, samt arbetande som småskolelärare i Diyakepilla. Han kom att bli fullkomligt outhärlig för sub-projektets genomförande; språkförståelsen var väl inte alltid den bästa, men det uppvägs mer än väl av att han begrep undersökningens syfte bättre än de på engelska bättre verserade urbana arkeologistudenterna.

Frågan är om inte också denna erfarenhet kan lyftas över i en svensk kontext. Hur många av oss idag verksamma arkeologer har växt upp i en hantverksmiljö eller i ett lågtekniskt jordbrukarhem? Inte är det väl särskilt många. Med vilka skall då vi söka samarbete för att förstå arbetsprocesser och -metoder bättre? Jag låter frågan stå öppen, för svaret är inte givet i ett högteknologiskt samhälle som vårt, men många av amatörerna, särskilt de något äldre, har erfarenheter som de flesta av oss saknar och - handen på hjärtat, medeltidare! – hur väl uppskattar vi egentligen det arbete som den experimentella arkeologin håller på med?

Teknologi

Intimt kopplat till detta etno- arkeologiska arbete är studiet av de teknologiska förutsättningarna för elitkulturens uppkomst, främst järnproduktionen och konstbevarningsteknologin. Någon levandetradition med järnproduktion i blåsterugnar finns inte längre att studera i Sri Lanka (vi har kommit ca 50 år för sent därvidlag). Här och där finns dock specialiserade smedbyar, om än inte inom vårt undersökningsområde. Vad som kan studeras såväl etnologiskt och kulturgeografiskt, som arkeologiskt är däremot konstbevarningsanläggningarna.

De etnologiska/geografiska aspekterna som vi lägger på dammarna gäller främst arbetsinsats och teknologi vid underhåll och utnyttjande, be-

vattningsjordbrukets sociala organisation, samt bevattningskapacitet och avkastning. De arkeologiska är den spatiala (förhållandet till fornlämnin-garna), den dateringsmässiga och den tekniska (hur är dammarna konstrue-rade?).

Planer har funnits ända sedan projektets första start på att genomföra ett borrhingsprogram i dammarna för att få makromaterial till acceleratordate-ringar. Detta program har ännu inte kunnat genomföras p.g.a. problem med utrustning och know-how, men planerna kvarstår. Däremot har arkeologis-ka insatser kunnat genomföras i två av de större dammkonstruktionerna i området: ett 1x1 meters schakt spettades ner (det tog två veckor) genom den nästan betonghårda fyllningen i vallen på undersökningsområdets stör-sta damm (Sigiri Maha vva, en s.k. makrostruktur-damm som har betjänat ett större område än en enskild by), vilken inte är i bruk i våra dagar. Under dammfyllningen påträffades turligt nog ett kulturlager från en äldre boplatz (nåja, vi hade anat det eftersom vallfyllningen innehöll keramik), i vilket kolprover kunde tas som bör ge ett bra terminus post quem. Vidare stod turen oss bi såtillvida som att byn Talkotes största damm (Pahala Talkote vva) skulle renoveras och ett schakt hade grävts rakt genom själva damm-konstruktionen för att leda bort vattnet under arbetet. Direkt under vallfyll-ningen fanns en avbränd yta med rejält med träkol. Nästan för bra för att vara sant. Vidare fick vi en god inblick i hur dammarna konstruerats, med grus- och lerlager varvade. Det återstår dock mycket att göra inom detta område; vi räknar med att åtminstone 25–30 dammar måste dateras innan vi kan få en hygglig bild av områdets socio-ekonomiska utveckling (Myrdal-Runebjer in print a).

Järnproduktionsstudiet har ännu inte påbörjats när detta skrivs men vi räknar med att under september och oktober 1990 undersöka en av de stör-sta järnproduktionslokalerna inom området (Magnusson, in print). Vad gäller järnproduktionsstudier så möter vi en alldeles speciell typ av svårig-heter i Sri Lanka: Inom det historiskt och etnologiskt kända, traditionella samhället har järnhanteringen, liksom så gott som all annan produktion av varor och tjänster, organiserats inom ramen för kastsystemet. Smeder och smältare har utgjort skilda kaster vilka båda står långt ner på rangskalan, smältarna dock lägre än smederna nere på samhällets botten. De båda grup-perna har inte haft någon direkt kontakt med varandra, utan smederna har

fått sitt järn från mellanhänder, oftast större buddhist- eller hindutempel inom ramen för ett tydligt feodalt system, vilka har kontrollerat hanteringen och tillgodogjort sig det ekonomiska överskottet.

Det faktum att smältare och smeder har stått så långt ner på den sociala rangskalan, har inneburit att deras arbete inte har ansetts ha något värde som akademiskt studieobjekt - det har helt enkelt inte varit tillräckligt "gloröst", vare sig ur klassperspektiv eller från en nationalistisk ståndpunkt; det speglar ju inte landets lysande förflutna! Att det har möjliggjort detta förflutna har man inte riktigt velat göra klart för sig. Således har vi en aning svårt att få tag på någon lämplig kollega att lära upp inom ämnet järnproduktion. Det finns dock hopp: Gert Magnusson besökte vårt område i april 1990 som "expert-konsult" och då började man tydligen ana att järnproduktionen var väsentlig – varför annars ta dit en expert?

Vi kan endera förfasas över eller le överseende åt det där, vi som vet så mycket bättre, och tycka att kollegorna där nere har en bit kvar. Då begår vi ett misstag. Det är änmligen fullständigt naturligt för akademiskt bildade människor i Sydasiens att resonera på detta sätt. De styrs helt enkelt av halvt omedvetna värderingar och har svårt att förstå vårt tjat om järnstudier. Detta bör vi ta till oss och vända blickarna mot oss själva och ställa en fråga som, obesvarad, kan få gälla som insikt nummer sex:

Är vi alltid medvetna om vilka värderingar som styr forskningsprocessen?

Vilka forskningsfält ligger oplöjda i Sverige därför att vi inte anser dem vara värdiga vårt studium och utan att vi egentligen är medvetna om detta? Ytterligare en öppen fråga att idissla.

Provundersökningar

Under 1989 års fältarbete igångsattes ett relativt ambitiöst provundersökningsprogram omfattande boplatser i både damm- och käll-kontext, mesolitiska camp-sites i både grott/klippöverhäng-kontext och på hållmark eller låga platåbergknallar, buddhistiska anläggningar, kultplatser med terracottafiguriner tillhörande en bristfälligt känd fruktbarhetskult, en fristående befästningsklippa intill Sigiriya-citadellet med en möjlig proto-historisk

boplatSMiljö intill, samt den förmodade urbana bosättningsytan inom Sigi-riya-komplexet. Därtill kommer, som sagt, konstbevattningsanläggningarna och järnframställningsplatserna. Under 1989 grävdes sammanlagt 17 provschakt inom sex olika lokaler. Programmet fortsätter under 1990.

Om nu lankeserna inte har inventerat särskilt mycket tidigare, så har man dock en relativt god insikt i grävmetod. Edward C. Harris och Philip Barker är inga okända storheter och vi behövde inte göra särskilt många inpass när

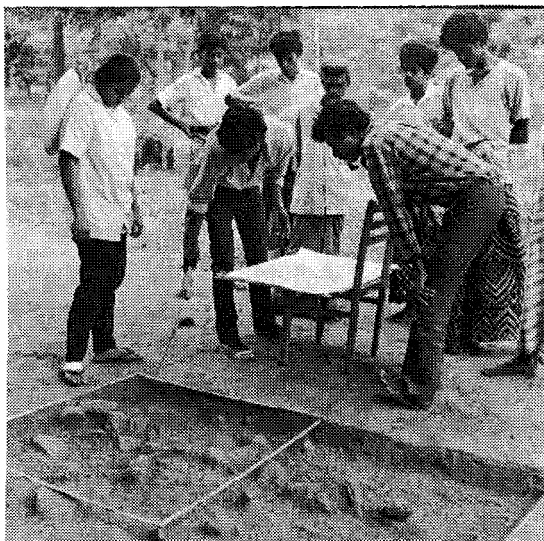

Fig. 5. De lokala kunskaperna om arkeologisk dokumentation lämnar föga övrigt att önska. Här ett provschakt i Talkote. Foto: Mats Mogren.

de första schakten togs upp under ledning av vår nye inhemske fältledare Raj Somadeva. Jag behövde egentligen bara komplettera med några lektioner om finliret hos Harris (interface-begreppet och dess roll i matrix-uppbyggnaden) och om inte allt gick in direkt så berodde det snarare på språksvårigheterna än på den metodiska förståelsen. Det är dock en sak att kunna sina handböcker och en helt annan att försöka gräva efter dem. Marken är ofta så hård i Sri Lankas torrzon, att man kan glömma det där med skärslavsgrävning; det går bara att jobba med små spetshackor, vilket ju inte alltid är så skonsamt mot de av Harris så omhuldade "layer interfaces" som eventuellt finns där. Jag skriver eventuellt eftersom bevaringsförhållandena för organiskt material är så gott som obefintliga, varvid "påför-

da" lager blir förvillande lika "avsatta" och därtill stenhårda. Alltsammans har en eller annan nyans av rödbrunt. Då tvingas man att väcka de små grå. Man blir satt på prov på ett sätt som man inte så ofta blir hemma, ens i en exploaterings-situation, och frågan är väl om det alltid är rätt beslut som fattas. Den sjunde av insikterna står dock glasklar:

Handböcker är nog bra, men det är du som skall fatta besluten när verkligheten inte vill anpassa sig till litteraturen!

Provundersökningsprogrammet kommer att fortsätta, men skall förhoppningsvis redan under 1990 glida över i en fas med större anlagda bytomtundersökningar.

Kartering

Vid sidan av inventering, grävning och intervjuer, drivs ett karteringsprogram, som syftar till att kunna möjliggöra kvantitativa analyser av en handfull av de stora klosterkomplex som ligger i ruiner här och där i djunglerna. Under september–december 1989 karterades Ramakale-komplexet nära Sigi-riya, nu beläget i tät djungel där vi fick hugga upp kilometervis med gator genom vegetationen för siktens skull. Sammanlagt inprickades och detaljkarterades 137 ruiner efter monastiska byggnader, spridda över en yta av ca 400.000 m². Syftet är naturligtvis att få en uppfattning om bondesamhällets "carrying capacity". Arbetet har sedan dess fortsatt inom det nästan lika stora Pidurangala-komplexet.

Epigrafi

Ännu ett sub-projekt syftar till att inventera, registrera eller omregistrera samtliga äldre inskriptioner inom området, samt att söka erbjuda en korrekt tolkning i de fall denna haltar. Epigrafin är en relativt väletablerad vetenskap i Sri Lanka och inte så få arkeologistuderande har en nöjaktig kunskap om de klassiska språken: pali, sanskrit och gammal-sinhala. Ett par av dem är knutna till vårt projekt. Det nya är att vi bedriver ett slags fältepigrafi med inventering och avklappningar som inte varit gängse tidigare. Ett flertal tidigare okända inskriptioner har upptäckts och under säsongen 1989 gjordes sammanlagt 107 avklappningar. Arbetet har fortsatt och sommaren

1990 är antalet uppe i ca 200, varav drygt 60 st inte är kända sedan tidigare.

Några geografer, botaniker och sociologer knutna till projektet driver andra små sub-projekt, bl.a. en flora-inventering. Vi saknar för närvarande en kunnig geolog och en dito paleo-botaniker, men i övrigt har vi täckt in det vanliga tvärvetenskapliga fältet ganska bra.

Trots detta och trots att åtskilligt kommer att ha åstadkommits när vi avrundar jobbet om ett par år, så kvarstår det faktum som jag berörde inledningsvis: vi kommer bara att kunna skrapa lite på ytan. Den kanske viktigaste av alla insikterna lyser som ett bloss i mörkret:

Även tentativa samhällsanalyser är resultatet av åratals hårt fältarbete!

Nå, denna beskrivning av arbetet i Sri Lanka blev skissartad, och ändå alltför lång. Man retar sig måhända på alla de förnumstiga insikter som rabblas upp; det där känner vi väl alla till sedan länge och inte behöver vi åka till främmande kontinenter för att lära oss det där!

Det är nog riktigt i och för sig, men man kan kontra med frågan: hur ofta gör vi dessa slumrande insikter explicita vid arbete på hemmaplan? Jag tror att de accentueras när vi erhåller dem i en främmande miljö och däri ligger en anledning till att det är nyttigt för svenska arkeologer att komma ut.

En annan fråga av generell natur har berörts helt kort ovan: den om vilka omedvetna värderingar som styr forskningsprocessen.

Jag vill avsluta med att kort beröra ytterligare en, vilken har aktualiserats av arbetet i Sri Lanka, den som borde ramas in i det gravaste allvaret av alla.

Arkeologi och etnicitet

Vi har väl alla läst om Gustav Kosinna och hans gelikar och deras försök att etnicifiera arkeologin i chauvinistisk riktning, och vi ryser och säger hu! och tänker att hur kunde dom... och sedan tror vi oss trygga i vår egen fullkomlighet; sådant kan naturligtvis inte hända i Sverige i våra dagar!

Problemet är att vi i Sverige inte har någon beredskap inför dessa faror, eftersom vi aldrig har haft någon egentlig debatt om etniciteten inom arkeologin, så som t.ex. våra norska kollegor har haft (se t.ex. Naess, red. 1985). När man har arbetat i ett land som Sri Lanka, där den etniska konflikten

mellan tamiler och singaleser har fått till följd att antika helgedomar spängts i luften, där forskare har mordhotats därför att de har intresserat sig för den andra etniska huvudgruppens kultur, där framstående forskare tvingats i landsflykt och hela forskningsområden blivit starkt inoportuna, så tenderar man att bli mycket försiktig i etnicitetsfrågor.

Jag vill inte måla fan på väggen och absolut inte anklaga några forskare för att vara ute i ljusskygga ärenden, men de tolkningar och hypoteser som vi publicerar kan komma att användas av andra som inte har samma akademiska objektivitetssträvan. Man skulle kunna formulera ännu en insikt:

Arkeologer som börjar bolla med etnicitetsbegreppet kan hamna på mycket tunn is!

Detta är en enormt stor fråga och kan inte på något sätt belysas här. Den skulle behöva ett eget META-nummer (minst), men det är på tiden att något händer. Inger Zachrisson har efterlyst en svensk debatt om etniciteten (Zachrisson 1985, s 50), men efterlysningen har klingat ohörd i flera år nu. Förr än vi anar det har utvecklingen gått oss ur händerna.

Mats Mogren

Uppsala

Litteratur

Ariyapala, M.B. *Society in Mediaeval Ceylon*. 1956 (1968).

Bandaranayake, S. et al. (eds.) *The Settlement Archaeology of the Sigiriya-Dambulla Region. A Preliminary Report*. PGIAR Publications no 1. 1990.

Bandaranayake, S. et al. (eds.) *Further studies on the Settlement Archaeology of the Sigiriya-Dambulla Region*. (in print).

Deraniyagala, S.U. Prehistoric research in Sri Lanka, 1885–1980. *P.E.P. Deraniyagala Commemoration Volume*. T.T.P Gunawardana, L. Prematilleka, R. Silva (eds.) 1980.

Hettiarachchi, S.B. *Social and Cultural History of Ancient Sri Lanka*. 1988.

- Hettiarachchy, T. *The Sinhala Peasant in a Changing Society*. 1982.
- Magnusson, G. The Study of the Ancient Sri Lankan Iron Industry with the Sigiriya Region as Point of Departure. *The Settlement Archaeology of the Sigiriya–Dambulla Region. A Preliminary Report*. PGIAR Publications no 1. Bandaranayake et al. (eds). 1990. (in print).
- Mogren, M. Kiri Oyas hemlighet (med bakgrundsartikeln En civilisations uppgång och fall). *Populär Arkeologi 1989:1*.
- Project strategies: methodology and perspectives. *The Settlement Archaeology of the Sigiriya–Dambulla Region. A Preliminary Report*. PGIAR Publications no 1. Bandaranayake et al. (eds.). 1990. (in print)
 - Objectives, Methods, Constraints and Perspectives. *The Settlement Archaeology of the Sigiriya–Dambulla Region. A Preliminary Report*. PGIAR Publications no 1. Bandaranayake et al. (eds.). 1990. (in print).
 - The Archaeology of Talkote. *The Settlement Archaeology of the Sigiriya–Dambulla Region. A Preliminary Report*. PGIAR Publications no 1. Bandaranayake et al. (eds.). 1990. (in print b).
- Myrdal–Runebjer, E. *Archaeo–Lanka. Contemporary research on Sri Lankan pre–modern society*. 1990 a.
- Approaches to the study of traditional food procurement technologies. *The Settlement Archaeology of the Sigiriya–Dambulla Region. A Preliminary Report*. PGIAR Publications no 1. Bandaranayake et al. (eds.) 1990. (in print).
 - The Archaeology of Irrigation Tanks – a Starting Point. *The Settlement Archaeology of the Sigiriya–Dambulla Region. A Preliminary Report*. PGIAR Publications no 1. Bandaranayake et al. (eds.). 1990. (in print).
 - Technological complexes related to food procurement – the example Talkote and Diyakepillla villages. *The Settlement Archaeology of the Sigiriya–Dambulla Region. A Preliminary Report*. PGIAR Publications no 1. Bandaranayake et al. (eds.). 1990. (in print).
- Naess, J.R. (red.) *Arkeologi og etnisitet*. NAM–Forskningsseminar nr. 3 Kongsvoll Fjellstue, 25.–27. sept. 1984. AmS–Varia 15. 1985.
- Ragupathy, P. *Early Settlements in Jaffna. An Archaeological Survey*. 1987.
- Seneviratne, S. The Archaeology of the Megalithic Black and Red Ware Complex in Sri Lanka. *Ancient Ceylon* 5. 1984.

- *Social Base of Early Buddhism in South East India and Sri Lanka, c 3rd Century B.C. – 3rd Century A.D.* Jawaharlal Nehru University. 1985.
(opublicerad avhandling)

Zachrisson, I. Etnicitetsproblemet i praktiken: samiska metalldepåer och gravar i norra Sverige. *Arkeologi og etnisitet*. NAM–Forskningsseminar nr. 3 Kongsvoll Fjellstue, 25.–27. sept. 1984. AmS–Varia 15. Naess, J.R. (red.) 1985.

SVENSK ARKEOLOGI I TREDJE VÄRLDEN

Min uppgift att kommentera andras bidrag till detta nummer av META löser jag med hjälp av en omedelbar avgränsning. Jag kommer således inte att diskutera afrikansk tidig historia, eller signifikansen av kinesiska keramikskärvor i somalesiska kulturlager. Jag avstår m a o från att vara vetenskaplig och har i och med detta skurit bort ca 99 % av tänkbara diskussionsämnen. Återstår en knippe trådar att brodera med enligt i stort sett följande utgångspunkter: Vad har svenska (medeltids-)arkeologer i utlandet att göra, speciellt ett så exotiskt utland, som det här är fråga om? Vem drar störst fördel av detta, den svenske arkeologen, det svenska hemlandet eller den berörda delen av tredje världen?

Nutida svensk arkeologi är inte särskild känd i utlandet. Enstaka svenska arkeologer har i och för sig omfattande personliga kontakter med kolleger utanför Sverige. I första hand består då detta utland av den nordiska sfären, med tillägg av den närmast tillgängliga nordeuropeiska regionen; betoningen ligger här på Tyskland, Storbritannien samt i viss mån de nordliga delarna av det numera avskaffade östblocket. Kontakterna speglar i första hand gemensamma forskningsspecialisering och/eller hemmahörighet i samma symposie- och konferenskreter. Det är dock inte många svenska arkeologer, som kan sägas vara generellt internationellt uppmärksammade; har man nämnt Mats P. Malmer, har man också nästan upprättat en heltäckande lista. Svensk arkeologi ser i allmänhet heller inte världen som ett arbetsfält. För att förenkla mitt resonemang väljer jag då att negligera den klassiska arkeologin. På senare år kan man förvisso ge exempel på att svenska arkeologer hämtat sina referenser från geografiskt avlägsna områden - etnoarkeologiska ambitioner kombineras gärna med fjärrseendets fokusering på vikande horisonter. Jag tror dock man vågar påstå att detta ännu så länge är att betrakta som udda och ovanliga fenomen i den svenska arkeologiska forskningsmiljön. Det finns i svensk arkeologi en vetenskapstradition, som lagt en spärr mot världsutblickarna (se Mogren I). Att det blivit så är knappast självklart. I en närliggande kultursfär, som t ex Norge, är det inte alls orimligt att en arkeologistuderande arbetar både i den norska verkligheten och med problem och undersökningsobjekt från helt andra områ-

den av världen. Norsk arkeologi har genom en tradition, som vänt sig mot etnologin och antropologin, på ett mycket naturligare sätt än i Sverige intresserat sig för den teoretiska aspekten av arkeologisk tolkning. Faktiskt finns också i svensk arkeologi tidiga exempel, som kunnat etablera en mera utåtriktad tradition - och kanske i och med det framtvingat teoretiska ställningstaganden. Man kan ju dels erinra sig Hjalmar Stolpe, vars banbrytande insatser inte inskränkte sig enbart till Birkagrävningar och gravarkeologi, utan också innefattade etnografiska studier och forskningar på olika håll på jordklotet. Dessa erfarenheter spjälkades dock av från arkeologin och etablerade sin egen arena att fungera på. Jag kan inte heller underlåta att påminna om Carl Bovallius, egentligen geograf, som vid resor i Mellanamerika inte minst i Nicaragua, genomförde banbrytande registreringar och beskrivningar av precolumbianska kulturlämningar, efterhand publicerade i Sverige. Senare, under 1950-talet, genomförde Hanna Rydh och Holger Arbman en arkeologisk expedition till Indien och Rang Mahal, ett mycket ovanligt initiativ inom svensk arkeologi. Grävningsexpeditioner till Canada och Normandie är mera att se som förlängning av den nordiska vikingatidsforskningen. Även om det säkert går att hitta fler exempel på svenska arkeologers blickar mot det globala -vem kom att tänka på Carl-Axel Moberg? - tror jag inte att jag begår en svår orättvisa om jag hävdar att för svensk arkeologi har de svenska krusbären varit - om inte nödvändigtvis godast - så dock mest svenskt krusbärliga. Till detta gives det naturligtvis förklaringar. Det fanns en tid då nordisk arkeologi - väl kanske i första hand den danska - respekterades runt om i världen som ledande. Kanske skapades genom detta en känsla av provinsiell självtillräcklighet hos oss. Om vi kan bli världsbäst på hemmaplan, varför ska vi då spela på andras arenor? En annan faktor av större betydelse är nog dock av mera kunskaps-teoretisk art. Den arkeologiska vetenskapen kommunicerar kring tre områden:

1. källorna (d v s de fysiska objekt, som dokumenterats, registrerats eller bevarats);
2. metoden (tekniken för dokumentation, registrering och bevarande av källorna samt för manipulation i vetenskapliga syften av utvinningsbara data).
3. teorier och tolkning av den verklighet ur vilken källorna framspringer.

De två första områdena vare sig kräver eller lämnar speciellt stort utrymme för kommunikation med alltför avlägsna kulturmiljöer. Det tredje väcker omedelbart intresse för generalitet, för tillgång till alternativa förslag och möjligheter. Detta tredje område kan knappast bli riktigt kvalitativt anständigt utan engagemang utanför den begränsade miljön. Svensk arkeologi har i stort sett varit ganska ointresserad av kunskapsteoretiska frågor kring verkligheten och problem att tolka den. Mats Mogren berör detta i sitt inledande inlägg. För svenska arkeologer har - faktiskt till 1970-talets slut - källorna och metodiken nästan exklusivt stått i fokus. Att bemästra våra inhemska källor kan vara svårt och tidskrävande nog. Den som inte har insett det maktpåliggande i detta, utan ansett att andra områdens källor och metodik lika väl kunnat hanteras, har knappast varit värd att respektera. I varje fall har något sådant knappast kunnat utövas med bas i den svenska miljön. Återigen, en av M.P. Malmers doktorander disputerade på en avhandling om aboriginerna i Australien. Det s k Nubienprojektet från 1960-talet har också givit nedslag i avlagda doktorsexamina. Dessa exempel är dock snarast att betrakta som solitärer i en forskningsmiljö, som huvudsakligen varit inriktad på det provinsiala.

Mot denna bakgrund är det inte så egendomligt att svenska arkeologer, när de nu befinner sig i u(t)landet, nästan inte själva valt det, utan i stället blivit valda. Medvetenheten om detta är genomgående i de här i META gjorda redovisningarna; den skapar t o m en sorts kluvenhet, som en smula förenklat kan återges så här. Vi är inte här för vår egen eller för våra frågeställningars skull och vi inbillar oss inte att det vi har att komma med är så märkvärdigt. Det finns dock ett stort behov (se inlägg av Gustaf Trotzig) av på arkeologisk väg vunnen kunskap i denna del av Tredje världen. Vår uppgift är inte att skapa denna kunskap, men våra bidrag syftar till att höja kompetensen och bygga system för kompetensen att fungera i. Vår grundläggande målsättning är t o m att göra oss själva onödiga: "Det är viktigt att de inhemska forskarna ej blir styrda av västerländska forskningstraditioner utan bereds tillfälle att utveckla en forskningsverksamhet med förankring i den egna kulturen." säger Holmström Petrén. Dock "Att samtidigt skapa ett eget avhandlingsämne är naturligtvis inte ett fel." (Wickman-Nydolf & Nydolf) Skälen till svenskars arkeologiska närvaro i Tredje Världen är:

Vi kan ställa en ekonomi till förfogande.

Vi har erfarenheter, som är användbara (att driva rationella grävningar och göra meningsfulla inventeringar) och förfogar över användbara system (fornminnesregistret och centraliserade kunskapsbanker).

Vi är inte kolonialt belastade och är vana att arbeta egalitärt.

Vi tror att vetenskaplighet utvecklas också i administrerad vetenskap (i kulturminneslagtillämpning, i fornminnesinventeringar, i medeltidsstadspojekt).

Dessa motiv ger (tror jag) en verksamhet av detta slag en stor styrka. Det skapar en legitimitet i förhållande till omgivningen och en identitet gentemot det egna jaget. Samtidigt uttrycker de något typiskt svenskt och i detta vilar en möjlig komplikation. Ett vetenskapligt samarbete skulle för flertalet andra länder - utom möjligen för de deformerade, degenererade, byråkratiserade och numera alltmer sönderfallande arbetarstaterna - innebära en kontakt mellan universitet eller forskningsinstitut. I svenskt sammanhang utgör den svenske partnern ett förvaltningsorgan - en myndighet - som gärna söker samarbete på liknande nivå: SOMAC i Somalia, Antiquities Unit i Tanzania; även i fall där motparten är något annat - i Madagaskar Musée d'Art et d'Archeologie i Antananarivo, i Mocambique Departamento de Arqueologia vid Mondlane-universitetet, ligger inriktningen påtagligt åt det infrastrukturella hållet: uppbygget av ett fornlämningsregister, uppbyggnad av arkeologisk verksamhet, utveckling av samarbetsformer i tvärvetenskaplig anda, utbildning av arkeologer.

Vi svenskar tror gärna att framtidens progressiva möjligheter bäst bör förvaltas av staten. Mentalitetshistoriskt kan vi betänka kontinuiteten från ämbetsstatens framväxt under 1600-talet till dagens starka samhälle. Finns det i statsapparaten väl fungerande system, skapas också goda förutsättningar för att det kollektiva minnet - all historieforsknings yttersta ändamål - skall bevaras. Detta är utan tvekan sant. Dock är det inte en okomplicerad sanning. Om statens intressen definieras av särgrupper (klasser, oligarkier, etniskt definierade kategorier, ekonomiska och utomekonomiska makthavare) finns det påtagliga risker för att de väl konstruerade systemen används till att deformera minnet eller att låsa in det. Mats Mogren tangerar detta problem, när han berör arkeologin och den chauvinistiska etniciteten. Goda kulturminnesregister kan, felaktigt brukade, också vara instrument för dråpslag mot minoritetskulturers identitet, liksom de kan bli handledning för

skattjägares yrkesverksamhet. Detta är naturligtvis inte det väsentliga, då vi utvärderar svensk ulandsarkeologi. Det komplicerar dock onekligen. Eftersom vi ju också, vid sidan av allting annat, är resultatintriktade kan vår målsättning skapa problem. Om den är att bygga upp bra system och etablera kompetens, blir resultatet beroende av stabiliteten i den verklighet systemet och kompetensen ska verka i. Anders Brobergs exempel med arkeologen Alamaggan i Somalia och hans öde kan ses som en belysning av detta; jag kan själv anföra exempel från Mellanamerika, som handlar om hur museisamlingar plundras och föröds av makthavare, som inte vill bevara det kollektiva minnet; hur folkliga kulturinstitutioner beslagtas och görs om till den borgerliga överklassens ideologiska arenor; hur förändrade politiska förhållanden saboterar långt gångna program för höjning av kompetens och kapacitet. Den svenska SAREC-finansierade arkeologin har valt en svår väg. Om man ställt sig uppgiften att prioritera etablering av ny kunskap skulle allt vara mycket lättare. Då kunde man, som den kolonialistiske arkeologen av nordamerikanskt, brittiskt, franskt, italienskt eller annat snitt ha genomfört en probleminriktad grävningskampanj, farit hem med material och resultat samt publicerat detta. Resultatet kunde mycket väl ha varit progressivt i den meningen att det undanröjde knäsatta fördomar och insatsen skulle i följd av detta ha varit av bestående värde; resultatet skulle finnas där iakttagbart och eventuellt respekterat för all rimlig framtid. Nu har man i stället ställt sig uppgiften att bevara källmaterial, vilket är betydligt mera riskabelt. Om kunskap i någon filosofisk och teknisk mening är evig, är källmaterial tillfälligt och förstörbart. Det måste vårdas och skyddas. Dess framtid är beroende av förvaltarnas kunnighet, ansvarskänsla och förmåga. Att bevara källmaterial är att investera, men det är att investera med risktagande.

Hur framgångsrika är då dessa svenska arkeologer i sin verksamhet i tredje världen. Faktum är att de redovisningar, som finns i detta nummer av META inte ger något klart besked på den punkten. De ger en mängd informationer om kunskap som vunnits: framgångsrikt genomförda grävnings- och inventeringskampanjer, som gör vetenskaplig analys möjlig. Vunna erfarenheter i metodiska grepp, användbara såväl i Maputo som på Gotland. Etnoarkeologiska perspektiv, källkritiska erfarenheter, fördjupad mogenhet som arkeologer och kanske också som människor. Detta är gripbara, påtag-

liga resultat; tillkommer att även en i afrikansk arkeologi okunnig klart förnimmar att man faktiskt vet mera nu kring centrala problemområden än vad man gjorde innan. Dock, hur mycket har kompetensen höjts hos samarbetspartnerna i tredje världen? Hur mycket starkare står den afrikanska arkeologin i dag jämfört med för tio år sedan i förhållande till imperialistisk och subimperialistisk utplundring? Frågorna kan vara för tidigt väckta. Vi vet hur lång tid det tar att etablera nya forskningsmiljöer. Sannolikt har kompetensen höjts och kapaciteten ökat tack vare insatserna. Högst troligt lägger den ödmjukhet, som är påtaglig i samtliga inlägg, hinder i vägen för en sådan redovisning. Möjligen finns här också en medvetenhet om problemens omfattning samt de fällor, som lurar på vägen fram mot den riktiga succén. Redovisningen hejdar sig inför förhållandet att "De stora problemen är emellertid förknippade med den mycket bräckliga arkeologiska infrastrukturen och den inhemska politiska utvecklingen" (Broberg). Ändå, i flera inlägg framhålls med enfaset att målsättningen är "att främja uppbyggnaden av en arkeologiskt verksamhet både på central och regional nivå och skapa ett samarbete både inom landet och mellan de östafrikanska staterna" (Holmström & Petrén), "att bygga upp en bebyggelsearkeologi" (Mogren II), "att bygga på och förbättra den inhemska arkeologiska verksamheten" (Wickman-Nydolf & Nydolf), "att bygga upp en arkeologisk "baskunskap" och "infrastruktur" (Broberg) "att utbilda arkeologer i fälttekniker och att utveckla de interna forskningsstrukturerna" (Mogren I).

Om detta är huvudmålsättningen, måste det finnas sätt att utvärdera resultatet. I varje fall vore det meningsfullt och intressant att få reda på vad som händer lokalt mellan de svenska kampanjerna och vilken rörelse på projektekonomierna det är vid sidan av aktiviteter, där svenskar är direkt involverade. Hur många steg har tagits mot den situation då det finns "en generation (madagaskiska) forskare som utan utländsk inblandning driver verksamheten vidare den dag svenskarna återvänder till trygghetens boningar" (Holmström & Petrén). Jag kan gott tänka mig att dessa synpunkter upplevs som alldeles orimliga. Allt u-landsarbete brottas ju med problemet: hur ska man kunna utvärdera de långsiktiga och varaktiga verkningarna av gjorda insatser? Synpunkterna är i lika mån giltiga för det u-landsprojekt, som jag själv är involverad i: stödet till museiutvecklingen i Nicaragua. Ändå tycker jag att frågorna bör ställas och jag kan dessutom gott tänka

mig att om de ställs till det s k Östafrikaprojektet svaren har möjlighet att bli intressanta. På sitt sätt bör ju nämligen arkeologi vara lättare att utvärdera än t ex basekonomiska satsningar.

Till slut måste jag redovisa en reflexion. Jag är faktiskt en smula förvånad över att inget inlägg berör svårigheterna i att fungera på jämlik basis med samarbetspartnerna; då menar jag faktiskt inte umgängeston eller egalitär arbetsstil i det dagliga livet. Jag avser i stället det förhållandet att den svenske u-landsarbetaren alltid - och kanske oftast i första hand - representerar pengar och resurser. Det ger givetvis hans/hennes synpunkter, ambitioner och preferenser en extra genomslagskraft; oavsett om det han/hon säger är guldord eller inte, blir de mottagna som sådana; det är lätt att känna sig begåvad som biståndsarbetare i Tredje världen. Det är i motsvarande mån lätt att uppfatta omgivningen som mindre begåvad, eftersom den med sådan acklamation mottar det mesta man kommer med. Fördelen är naturligtvis att de goda idéer man har får en chans att bli prövade. Å andra sidan kan uppgjorda överenskommelser vara förknippade med en rad förbehåll, som aldrig redovisas. Den långsiktigt syftande uppbyggnaden existerar kanske genom detta i själva verket i en mycket tillfällig situation. I vissa lägen kan det finnas drag av imperialism också i de svenska biståndsinsatserna; kanske färgar detta också det vetenskapliga biståndet? Den bild av u-landsverkligheten som ges i detta META-nummer innehåller mycket litet av korruption, egoistisk klanpolitik och självsvåldig maktutövning. Eller mänskligt mera acceptabelt: hårda livsvilkor, som driver också vetenskapliga kolleger att uppfatta biståndsprojekt som försörjningskällor för egen del, kanske också för släkt och vänkrets. Vilka hot innebär detta för de långsiktiga effekterna av kulturprojekten i Tredje världen?

Är detta invändningar mot den svenska arkeologins vara i U(t)-landet? Nej, verkligen inte! Dock de gör det svårt att ha en klar uppfattning om utfallet i första hand gynnar de berörda u-länderna, Sverige eller de svenska arkeologerna. Helt säkert är det ändå att vi diskuterar en av de mest betydelsefulla händelserna inom svensk arkeologi sedan UV-organisationen skapades; vi behöver inte ens göra avgränsningen till medeltidsarkeologin för att hävda detta. Det stora värdet av att svenska arkeologer getts tillfälle att pröva sig själva, sin ämneskompetens och sin vetenskapliga plattform i denna den stora världens verklighet, kan nästan inte överskattas. På sikt

måste detta få grundläggande konsekvenser också för hur svensk arkeologi praktiseras i Sverige. Jag tror alltså att när man om tjugo år blickar tillbaka - denna viktiga tidpunkt, då kärnkraften är avskaffad - man enligt konstaterar att för svensk arkeologi var 80-talet en vändpunkt. Låt oss hoppas att man då också finner att den svenska vändpunkten också innebar en kvalitativ förändring för arkeologin i en rad länder i Tredje världen. Kanske har framgången varit så stor att svenska arkeologiska forskare besöker dessa länder inte i egenskap av systembyggare, utan just som forskare; flitiga arbetsmyror i det kollektiva minnets alltmer expanderande myrstack.

Lars Redin

Stockholm

PROTOKOLL

fört vid årsmöte i META den 30 mars 1990 kl 15.00

§ 1

Årsmötet förklarades vederbörligen utlyst

§ 2

Till mötesordförande valdes Lars Ersgård

§ 3

Till sekreterare för mötet valdes Karna Jönsson

§ 4

Till att justera protokollet valdes Henrik Klackenberg

§ 5

Styrelsen/huvudredaktionen, som är valda fram till årsmötet 1991 består av:

Ordinarie ledamöter: Peter Carrelli, Lars Ersgård, Henrik Klackenberg
Aina Mandahl, Mats Roslund

Suppleanter: Anders Jonasson, Karna Jönsson, Märit Thurborg.

§ 6

Som revisor fram till årsmötet 1991 fungerar Elisabeth Iregren med Ulla-Britta Ekstrand som suppleant

§ 7

I valberedningen kvarstår Anders Ödman och Hampus Cinthio

§ 8

Mötet beviljade styrelsen ansvarsfrihet för verksamhetsåret 1989

§ 9

Lars Ersgård informerade om tema i årets kommande häften. Bland nya åtgärder föreslogs att ge ut ett META-register och att förbättra tidningen med en limmad ryggbakgrund. 1991 års färg blir violett

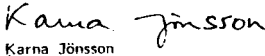
§ 10

Styrelsen beslöt att META skall förvalta Erik Cinthios forskningsfond. En stipendienämnd bestående av professorn i medeltidsarkeologi, en medlem av META:s styrelse och kursombudet för forskningsstuderande skall utse den som skall tilldelas medel ur fonden.

Lars Ersgård och Henrik Klackenberg åger var för sig att teckna fondens tillgångar.

§ 11

Inga övriga frågor uppkom och mötet förklarades avslutat.

Karna Jönsson

Lars Ersgård

Justeras

Henrik Klackenberg

META MEDELTIDSARKEOLOGISK TIDSKRIFT

META:s styrelse/huvudredaktion

Peter Carelli

Lars Ersgård

Henrik Klackenberg

Aina Mandahl

Mats Roslund

suppleanter:

Anders Jonasson

Karna Jönsson

Märit Thurborg

META:s omslagsbild: Christina Borstam, Lund,

META ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen. Medlemsskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år 1991 kr 80:-) insättes på postgironummer 45 32 11-5. Manusbidrag till tidsskriften insändes till Medeltidsarkeologiska föreningen, Arkeologiska institutionen, Krafts torg 1, 223 50 Lund.

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

KF-Sigma tryckeri, TLTH, Lund.

ISSN 0348-7903

INNEHÅLL

REDAKTIONELLT		1
<i>Mats Mogren</i>	Ökad utblick för ökad insikt - en slags inledning.	2
<i>Gustaf Trotzig</i>	Arkeologi och u-landssamarbete.	17
<i>Gunilla Wickman-Nydolf & Nils-Gustaf Nydolf</i>	Arkeologi i Afrika vs arkeologi i Sverige	22
<i>Anders Broberg</i>	Några problem aktualiserade av ett svenskt/somaliskt forskningssamarbete.	32
<i>Anders Lindahl</i>	Arkeologi i Zimbabwe.	46
<i>Marie Holmström & Mikael Petré</i>	Madagaskar - förfäderslandet.	65
<i>Anders Löfgren & Nils-Gustaf Nydolf</i>	Svensk arkeologi i Afrika - afrikansk arkeologi i Sverige. Exemplet Tanzania.	75
<i>Bent Syse</i>	Great Zanzibar.	88
<i>Marie-Louise Blennow</i>	Att arbeta på Comoreerna. En jämförelse med Medelhavsländerna.	98
<i>Mats Mogren</i>	Bebyggelsearkeologi på Sri Lanka	100
<i>Lars Redin</i>	Svensk arkeologi i tredje världen.	118
Protokoll från årsmöte 1990		